НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

М. В. ШПАК

ПРОФЕСІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО АДВОКАТА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 347.965:303.433.2
Ш83

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 24 січня 2020 р.)

Рецензенти:

С. С. Бичкова – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ;

Ю. В. Білоусов – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Науковий редактор

К. В. Гусаров – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шпак М. В.

Ш83 Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія / М. В. Шпак. – Харків : Право, 2020. – 224 с.

ISBN 978-966-937-922-1

Монографія присвячена дослідженню теоретичних і практичних проблем участі адвоката як професійного представника клієнтів під час здійснення цивільного судочинства органами судової влади. У роботі розглянуто еволюцію становлення цивільного процесуального представництва на різних етапах його розвитку. Сформульовано теоретичні положення, а також практичні висновки щодо специфіки та особливостей професійного представництва, яке надається особами, що мають правовий статус адвоката, при розгляді та вирішенні цивільних справ органами судової влади. Проаналізовано та досліджено перспективи нормативного регулювання професійного представництва адвоката у цивільному процесі, спираючись на новелізацію цивільного процесуального та конституційного законодавства України, а також враховуючи наявні законопроекти, які зареєстровані на офіційному веб-сайті Верховної Ради України. Визначено особливості реалізації професійного представництва адвоката у цивільному процесі в різних стадіях та провадженнях цивільного судочинства.

Монографія розрахована на студентів, аспірантів, викладачів юридичних вишів та факультетів, правників-науковців, адвокатів та інших практичних працівників.

УДК 347.965:303.433.2

ISBN 978-966-937-922-1

© Шпак М. В., 2020
© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 4
ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 10
1.1. Історичний огляд професійного представництва у цивільному процесі 10
1.2. Поняття та види представництва у цивільному процесі 31
1.3. Професійне представництво адвоката як різновид цивільного процесуального представництва 56
Висновки до розділу 1 79

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ АДВОКАТА ЯК ПРОФЕСІЙНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИКА 81
2.1. Поняття та зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката 81
2.2. Реалізація адвокатом цивільної процесуальної правосуб'єктності 96
2.3. Відповідальність адвоката у цивільному процесі 107
Висновки до розділу 2 132

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ АДВОКАТОМ ФУНКЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРИ РОЗГЛЯДІ ТА ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ 134
3.1. Участь адвоката як професійного представника в стадіях розгляду цивільних справ судами 134
3.2. Професійне представництво адвоката на стадії виконавчого провадження 161
3.3. Проблеми оновлення інституту професійного представництва адвоката у цивільному процесі та сучасні законодавчі прагнення 172
Висновки до розділу 3 182

ВИСНОВКИ 184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

УНР – Українська Народна Республіка

УЦР – Українська Центральна Рада

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЦК України – Цивільний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ВКДКА – Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

ВСТУП

Конституційні засади надання професійної правничої допомоги закріплюють нові законодавчі підходи, запропоновані чинним законодавством, яке регламентує професійну діяльність адвокатів з надання такої допомоги у цивільному процесі України, а також внесення змін суб'єктами законодавчої ініціативи. Такі законодавчі підходи знаменуються обговоренням у юридичній спільноті проектів законів України, метою яких є удосконалення нормативного регулювання професійної діяльності адвокатів у цивільному процесі з урахуванням положень нової редакції ЦПК України (2017) і Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016).

Серед кола законопроектів особливо дотичним до питання надання професійної правничої допомоги адвокатами у цивільному процесі України є проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України». Вказаним законопроектом пропонуються зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, це стосується нових вимог доступу до професії адвоката, положення щодо договору про надання правничої допомоги як підстави для здійснення адвокатської діяльності, у тому числі в цивільних справах.

Зазначені новели мають безпосередній зв'язок із здійсненням професійного представництва адвокатами в цивільному процесі, оскільки стосуються основних засад професійної діяльності адвокатів як процесуальних представників, які надають професійну правничу допомогу у цивільному процесі України.

Оновлення цивільного процесуального законодавства не залишило поза увагою вдосконалення інституту представництва, зокрема, щодо надання професійної правничої допомоги адвокатом у цивільному процесі. Це також, крім вказаного, зумовило обрання теми дослідження. Разом з тим актуальність такого напрямку наукового пошуку визначилося і необхідністю розробки пропозицій відносно посилення гарантій адвокатської діяльності при здійсненні професійного представництва, у тому числі й цивільних справах.

На особливу увагу заслуговують такі актуальні питання: 1) обґрунтування запровадження нового виду професійного представництва адвоката в цивільному процесі з урахуванням новітніх змін 2017 р. до цивільного процесуального законодавства України та законодавства, яке регулює ад-

вокатську діяльність; 2) засади професіоналізму при здійсненні діяльності адвоката в цивільному процесі, враховуючи ініціативу про закріплення у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» принципу професіоналізму здійснення адвокатської діяльності; 3) особливості реалізації адвокатом цивільної процесуальної правосуб'єктності у цивільному процесі України з урахуванням пропонованих суб'єктом законодавчої ініціативи нових вимог до посвідчення процесуальних повноважень адвокатів; 4) виконання функцій професійного представництва адвоката на стадії виконавчого провадження, спираючись на приписи Закону України «Про виконавче провадження» (2016).

Додатково обґрунтовуючи доцільність дослідження професійного представництва адвоката в цивільному процесі як виду професійної правничої допомоги, вбачається, що з огляду на запровадження концентрації виключних представницьких повноважень адвокатів у судах діяльність вказаних суб'єктів зазнає суттєвих змін, що значною мірою пов'язується з активним оновленням з боку органу законодавчої влади законодавства, яке регламентує особливості участі адвокатів як професійних представників, зокрема, у цивільному процесі. У зв'язку з цим вивчення наукової проблеми професійного представництва адвоката в цивільному процесі в контексті дії новітнього законодавства є актуальними і своєчасними.

Слід відзначити, що питання надання професійної правничої допомоги адвокатами в цивільному процесі не отримало належної уваги з боку науковців в аспекті наукової характеристики новелізації надання правничої допомоги адвокатами після запровадження так званої «концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури». Лише окремі аспекти окресленої проблеми розглядалися С. С. Бичковою, Ю. В. Білоусовим, Т. Б. Вільчик, К. В. Гусаровим, В. В. Комаровим, О. Ю. Русиним, В. О. Святоцькою та ін.

Причиною цього слід вважати те, що такий вид правової допомоги, як професійна правнича допомога був запроваджений відносно нещодавно – у 2016 р. шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Беручи до уваги факт закріплення на конституційному рівні нового виду правової допомоги (професійної правничої) і нового виду представництва (професійного представництва), яке повинно надаватися виключно адвокатами, вбачається необхідним та важливим дослідження проблем участі адвокатів як професійних представників, що надають професійну правничу допомогу, під час здійснення розгляду та вирішення цивільних справ.

Теоретичну базу монографічного дослідження становлять роботи таких правників, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, Т. Б. Вільчик, О. В. Гетманцев, Н. Ю. Голубєва, В. Д. Гончаренко, К. А. Гузе, К. В. Гусаров, В. М. Єрмолаєв, М. В. Жушман, О. С. Захарова, І. О. Ізарова, С. О. Короєд, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Д. Д. Луспеник, В. Ю. Мамницький, В. В. Масюк, Ю. Д. Притика, П. М. Рабінович, П. І. Радченко, О. В. Рожнов, В. О. Рум'янцев, О. Ю. Русин, Н. Ю. Сакара, В. О. Святоцька, Г. О. Світлична, Р. А. Сидоров, Д. М. Сібільов, Є. Г. Тарло, В. І. Тертишніков, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Р. Ю. Ханик-Посполітак, Т. А. Цувіна, С. А. Чванкін, Н. О. Чечіна, Ю. М. Чуйков, А. В. Чурпіта, О. В. Шутенко, М. Й. Штефан та ін.

При проведенні монографічного дослідження автор спирався також на наукові напрацювання іноземних вчених-юристів, серед яких: Елліотт М. Абремсон (Elliott M. Abramson), Олена Єва (Elena Eva), Рекеш К. Ананд (Rakesh K. Anand), Майкл Бард (Michael Bard) та Барбара А. Бемфорд (Barbara A. Bamford), Стівен Дж. Еллман (Stephen J. Ellmann), Джефрі С. Хазард мол. (Geoffrey C. Hazard Jr.), Ніна А. Кон (Nina A. Kohn) та Кетерін Косс (Catheryn Koss), Тімоті Кун (Timothy Kuhn), Роберт Мегаррі (Rt. Hon. Sir Robert Megarry), Лорель С. Террі (Laurel S. Terry), Крістофер Дж. Уїлан (Christopher J. Whelan) та Нета Зів (Neta Ziv), Бобетт Вольські (Bobette Wolski) та ін.

Монографія є першою в науці цивільного процесуального права України науковою працею, у якій досліджено специфіку участі адвоката як професійного процесуального представника, який надає професійну правничу допомогу в цивільному процесі.

У результаті проведення монографічного дослідження:

1) визначено зміст та особливості професійного представництва адвоката в цивільному процесі, які полягають у: а) наявності в адвоката повної вищої юридичної освіти за другим (магістерським) рівнем вищої юридичної освіти; б) здобутті права на заняття адвокатською діяльністю;

2) запропоновано розглядати у сукупності основні ознаки професіоналізму адвоката у цивільному процесі, серед яких: а) наявність у особи, яка надає професійну правничу допомогу, правового статусу адвоката, що відображає місце останнього у полі правовідносин; б) глибока юридична обізнаність адвоката в галузі застосування норм цивільного процесуального права судами та міжнародними судовими установами, юрисдикція яких визнана Україною; в) здатність до сумлінного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків під час надання професійної правничої допомоги у формі процесуального представництва в цивільному процесі; г) до-

статнє для надання професійної правничої допомоги володіння інструментарієм правозастосування цивільного процесуального законодавства, що є необхідним для ефективності та результативності діяльності адвоката як цивільного процесуального представника;

3) обгрунтовано, що професіоналізм адвоката є засадою професійного представництва зазначеного суб'єкта в цивільному процесі. Недотримання вказаної засади під час надання професійної правничої допомоги адвокатом при вирішенні цивільної справи судом слід вважати підставою для притягнення його до юридичної відповідальності, встановленої законом;

4) визначено особливості реалізації професійного представництва адвоката в цивільному процесі в різних стадіях та провадженнях цивільного судочинства. Основними етапами участі адвоката як професійного представника свого клієнта в позовному провадженні в цивільному процесі є наступні: I) при пред'явленні позову та відкриття провадження у справі; II) у підготовчому провадженні; III) на стадії розгляду справи по суті; IV) під час інстанційного перегляду рішення по цивільній справі. Участь адвоката як професійного представника в окремому та інших непозовних провадженнях відображає процесуальну специфіку вказаного суб'єкта саме щодо окремих категорій справ та не дає права на припущення помилок через обмеження у часі на здійснення своєї професійної діяльності;

5) з'ясовано структуру юридичної відповідальності адвоката як представника у цивільному процесі, до якої слід відносити такі елементи: а) дисциплінарна відповідальність; б) застосування заходів процесуального примусу (у тому числі цивільна процесуальна відповідальність); в) цивільно-правова, зокрема, цивільна матеріальна відповідальність; г) кримінально-правова відповідальність;

6) встановлено, що з огляду на відсутність у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» принципу забезпечення права на професійну правничу допомогу варто говорити про непоширення професійного представництва адвоката на надання професійної правничої допомоги у виконавчому провадженні;

7) доведено необхідність розмежування процесуального статусу експерта у галузі права й адвоката як процесуального представника, оскільки не врегулювання вказаного питання у цивільному процесуальному законодавстві дає підстави вважати можливим поєднання процесуальних статусів зазначених суб'єктів в одній особі (наприклад, поєднання правового становища адвоката іноземної держави й експерта у галузі права);

8) удосконалено класифікацію видів представництва у цивільному процесі (законне; професійне представництво як вид правничої допомоги, що надається адвокатом; непрофесійне представництво, що здійснюється особою, яка не має правового статусу адвоката);

9) вдосконалено положення про зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як характеристики правового статусу вказаного суб'єкта, котра складається з наступних елементів: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, професійні заборони, юридична відповідальність адвоката, який здійснює професійне представництво у цивільному процесі;

10) набули подальшого розвитку положення щодо цивільного процесуального представництва з урахуванням конституційної регламентації надання професійної правничої допомоги й особливості її реалізації при розгляді цивільних справ судами.

Автор висловлює щиру подяку за допомогу в підготовці і підтримку своєму вчителю та науковому керівнику завідувачу кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктору юридичних наук, професору К. В. Гусарову, а також колегам з кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Окремо слова вдячності автор висловлює рецензентам – доктору юридичних наук, професору, завідувачці кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ С. С. Бичковій та кандидату юридичних наук, професору, професору кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Ю. В. Білоусову.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Історичний огляд професійного представництва у цивільному процесі

Стаття 59 Конституції України закріплює, що право на професійну правничу допомогу має кожен. Ця допомога у випадках, передбачених законом, надається безоплатно. Більш того, громадянин вільний у виборі захисника власних прав [1]. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» у п. 3 ч. 1 ст. 1 деталізує, що правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення [2]. Згідно з ч. 1 ст. 58 нової редакції ЦПК України (2017) особисто (самопредставництво) та (або) через представника в судовому процесі може брати участь сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи [3]. Норми, які регламентують особливості представництва адвокатами інтересів своїх клієнтів, закріплюються також у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4].

Гарантування на конституційному рівні можливості отримання належної правової допомоги при здійсненні судочинства органами судової влади підштовхує законодавця до постійного пошуку оптимальної моделі та належних форм реалізації вищезазначеного конституційного положення. У зв'язку з цим слід відмітити законодавче закріплення нових положень стосовно професійної діяльності адвоката як різновиду процесуального представництва у Законі України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також зацікавленість з боку Конституційного Суду України [5] проблемами, що виникають у зв'язку з наданням правової допомоги у різних видах судочинства.

Активні законодавчі зміни та наявні пропозиції суб'єктів законодавчої ініціативи впродовж останніх років викликають необхідність дослідження змісту існуючих законопроектів, які спрямовані на зміну правового регулювання професійної діяльності адвокатів, а також їх правового статусу й принципів професійної діяльності. Поряд з цим поступове наближення законодавства України, яке регулює специфіку професійної діяльності адвокатів, до міжнародних стандартів адвокатської діяльності узгоджується з окремими законодавчими пропозиціями низки суб'єктів законодавчої ініціативи, метою яких є новелізація чинного законодавства України, що регулює професійну діяльність адвокатів, зокрема у цивільному судочинстві.

Враховуючи вищезазначене, слід підкреслити, що зроблено низку законодавчих пропозицій щодо запровадження нових положень у чинне законодавство України, котре регламентує питання адвокатської діяльності [6; 7; 8; 9]. На нашу думку, така увага суб'єктів законодавчої ініціативи до питання необхідності реформування процесуального представництва пояснюється багатьма чинниками, серед яких важливим є багатий історичний досвід та існування процесуального представництва як форми надання правової допомоги впродовж багатьох століть.

Уявляється, що для повного й всебічного розуміння особливостей, а також надання характеристики досліджуваного інституту, з'ясування стану та перспектив розвитку інституту професійного представництва адвокатами під час розгляду та вирішенні цивільних справ органами судової влади необхідно вивчити історіографію та першоідеї вказаного виду представництва, що закріплювалося в низці історичних джерел права протягом чималого часового проміжку.

Разом із цим вагоме значення при вдосконаленні інституту цивільного процесуального представництва має Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2016), у ст. 10 якого йдеться про професійну правничу допомогу при реалізації права на справедливий суд [10]. Варто також підкреслити, що із прийняттям Закону України «Про

внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [11] від 02.06.2016 року зазнали змін деякі положення Конституції України, у тому числі стосовно діяльності адвокатури в Україні. Це пояснюється тим, що надання правової допомоги відповідно до правил, визначених у вказаному Законі, здійснюється з урахуванням фактичної концентрації виключних повноважень адвокатури на ринку надання правової допомоги в Україні.

У контексті сказаного зауважимо, що питання правової допомоги були предметом розгляду Конституційного Суду України. Останній виклав свою позицію у Рішенні по справі № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. за конституційним зверненням громадянина Г. І. Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника), згідно з якою йдеться про свободу вибору захисника своїх прав [5].

Проте у Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» передбачено інший підхід до питання вибору особою представників. У змісті вказаного Закону зафіксовано, що представництво в суді іншої особи, а також захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат [11].

Уявляється, що позиція законодавця має іншу практичну спрямованість, порівняно з висновками Конституційного Суду України, що викладені у Рішенні у справі № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. за конституційним зверненням громадянина Г. І. Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника). З огляду на це, на наше переконання, виникає необхідність у вдосконаленні правової регламентації цивільного процесуального представництва, у тому числі того, яке здійснюється адвокатами. Вважаємо, що оновлення нормативного регулювання інституту цивільного процесуального представництва відбулося з урахуванням законодавчих новел щодо особливостей професійної правничої допомоги в цілому [12, с. 71]. У зв'язку з вищенаведеними міркуваннями щодо удосконалення нормативного регулювання інституту процесуального представництва, у тому числі по цивільних справах, вбача-

ється за доцільне наголосити, що існує необхідність в модернізації галузевого законодавства з питань регламентації процесуального інституту представництва. Мова йде, наприклад, про потребу передбачити в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» норм щодо професійної правничої допомоги, яка може надаватися адвокатом як професійним представником, зокрема, у цивільному процесі. Сприйняття такої пропозиції автора монографії дозволить узгодити приписи галузевого законодавства з конституційними нормами.

Слід підкреслити, що потужним поштовхом до еволюціонування інституту процесуального представництва стало поширення безоплатної правової допомоги, яке мало місце на початку XX ст. На нашу думку, передумовою для розвитку вказаного інституту стали у тому числі й наслідки Першої світової війни, через які багато осіб, опинившись у достатньо складному та скрутному матеріальному становищі, були не в змозі повністю чи частково сплатити правову допомогу, яка надавалася процесуальними представниками.

У контексті сказаного цікавою є позиція Н. Ю. Сакари, яка, досліджуючи питання доступності правосуддя у цивільних справах, виділяє категорію «право бідності». На погляд ученої, питання про визнання за особою «права бідності» та його обсяг має вирішуватися, враховуючи два критерії: фінансовий, тобто майнове становище особи, та критерій «обґрунтованості вимог» особи, з якими вона бажає звернутися до суду [13, с. 218].

Беручи до уваги вищенаведене, варто додати, що вивченням окремих проблем доступу до правового представництва займалося багато закордонних вчених, серед них варто згадати таких, як Ашер Флинн (Asher Flynn), Жаклин Ходжсон (Jacqueline Hodgson), Джуд МакКалок (Jude McCulloch), Бронвін Нейлор (Bronwyn Naylor) [14, с. 3, 31].

У зв'язку з вищевикладеним та зважаючи на те, що інститут професійного представництва адвоката характеризується новелізацією моделі представництва у цивільному процесі, вбачається за необхідне звернутися до історичного огляду вказаного виду представництва. Це дозволить зрозуміти сутнісні характеристики й причини його розвитку упродовж різних історичних періодів, аж до

сучасного інституту професійного представництва адвоката в цивільному процесі.

Варто вказати, що деякі вчені приділяли увагу окремим питанням періодизації виникнення представництва. Так, у різні роки на дисертаційному рівні низка положень стосовно окресленого питання були предметом наукових досліджень І. А. Павлуника, Г. З. Лазько, О. В. Россильної.

Так, І. А. Павлуник виокремлює наступні етапи розвитку процесуального представництва в цивільному процесі України: 1) давньоруський період, у основі якого було звичаєве право; 2) польсько-литовський період, пов'язаний з поширенням і застосуванням з середини XIV століття Магдебурського права й Литовських статутів 1529, 1566, 1588 рр.; 3) період гетьманщини, який пов'язаний з написанням та застосуванням «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.; 4) імперський період, який ознаменувався застосуванням Зводу законів Російської імперії (з 1840 р.) й Судових статутів 1864 р.; 5) соціалістичний період (після подій 1917 р.); 6) сучасний етап (з 1992 р.) [15, с. 7].

Питання історичного розвитку цивільного процесуального представництва вивчала і Г. З. Лазько [16, с. 7]. Поряд із цим заслуговують на увагу роздуми О. В. Россильної, яка, досліджуючи на дисертаційному рівні проблеми процесуального представництва у господарському процесі, зачіпає загальні питання історії становлення інституту процесуального представництва. Вчена виокремлює шість етапів зародження та розвитку інституту господарського процесуального представництва: римський, період Київської Русі, польсько-литовський, дореформений, пореформений та сучасний періоди [17, с. 4]. В іншій науковій праці згадана авторка підкреслює, що інститут процесуального представництва на кожному історичному етапі зазнавав певних змін, що відповідало тогочасним економіко-політичній ситуації й суспільному ладу [18, с. 221].

На нашу думку, при історичному огляді процесуального представництва варто виокремлювати наступні періоди розвитку, упродовж яких воно зароджувалося і набувало сучасного вигляду: 1) період перебування Українських земель у складі Російської імперії;

2) період Української Народної Республіки; 3) період Української Радянської Соціалістичної Республіки; 4) період незалежної України; 5) період гармонізації законодавства України із міжнародно-правовими стандартами надання правової допомоги.

Як слушно зауважує О. В. Гетманцев, без знання історії не можна з'ясувати повністю сутність цивільного процесу, виявити особливості його розвитку, розкрити природу його норм та інститутів, виокремити те особливе, яке поступово утворювало теоретичну основу науки цивільного процесуального права [19, с. 49].

У той же час, говорячи про історичний огляд професійного представництва у цивільному процесі, варто пам'ятати про такий цікавий факт, що Статут Великого князівства Литовського не характеризувався повноцінним і багатогранним закріпленням положень стосовно інституту представництва в класичному розумінні, проте вирізнявся наявністю тих оснопоположних ідей надання правової допомоги, які в подальшому були доопрацьовані і набули відображання в сучасних нормативно-правових актах [20, с. 79].

Важливим історичним періодом, який ознаменувався удосконаленням і поширенням іституту процесуального представництва, у тому числі по цивільних справах, є етап перебування Українських земель у складі Російської імперії. У зв'язку з цим слід відмітити, що в XVIII–XX ст. вказаний інститут закріплювався у Судових статутах, якими була фактично запроваджена судова реформа в Російській імперії у 1864 році.

Так, у Судових статутів (1864) передбачалися правила вчинення процесуальних дій представниками. Також окрема увага була приділена питанням професійної діяльності присяжних повірених як процесуальних представників (статті 353–406 вказаних статутів). Зокрема, у ст. 354 закріплювалося, що присяжними повіреними можуть бути особи, які мають атестати університетів або інших вищих навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук, прослужили не менше п'яти років на посадах, на яких останні могли отримати практичні відомості про провадження в судових справах, не менше п'яти років були кандидатами на посади по судовому відомству, або займалися судовою практикою під керівництвом присяжних повірених

як їх помічники. Разом із цим ст. 355 передбачалося, що присяжними повіреними не могли бути: особи, які не досягли 25-річного віку; іноземці; особи, визнані неспроможними боржниками; священослужителі, позбавлені духовного сану; особи, які перебувають під слідством за злочини і проступки, які тягнуть за собою позбавлення чи обмеження прав, а також особи, які не виправдані, та ін. Крім того, досліджуваний нормативний документ передбачав і вжиття заходів відповідальності, які могли застосовуватися до присяжних повірених. Примітно, що вони знайшли відображення у статті 368 Судових статутів [21, с. 219, 220–221, 229–230].

У зв'язку з вищенаведеним додамо, що дослідження проблем судової реформи 1864 р., а також особливостей її підготовки та юридичного значення здійснено професорами В. Д. Гончаренком [22, с. 4–5] та В. О. Рум'янцевим [23, с. 89, 92–93]. Разом із цим окремі міркування стосовно причин проведення судової реформи 1864 р. висловлені Д. І. Нестєровим [24, с. 71, 73].

Слід також звернути увагу на думки І. М. Скуратович, яка пише, що 60-ті роки XIX століття позначилися проведенням ряду буржуазних реформ та були важливою віхою в історії. Також, на думку вказаної авторки, судова реформа 1864 р. – одна з найпослідовніших та найглибших з цих реформ [25, с. 100].

Таким чином, реформування здійснення судочинства в Російській імперії ознаменувалося уведенням у дію Судових статутів (1864), які ретельно закріплювали особливості представництва в судових процесах. Окрему увагу у змісті вказаного нормативного джерела приділено питанням правового статусу присяжних повірених, вимогам до їх кваліфікації і досвіду, особливостям їх правосуб'єктності.

Наступним історичним етапом розвитку представництва в цивільному процесі є розвиток вказаного інституту у період Української Народної Республіки (далі – УНР).

У науковій літературі наголошується, що Четвертим Універсалом Української Центральної Ради 9 (22) січня 1918 р. було проголошено створення самостійної держави – УНР. У цей час основними нормативно-правовими актами в УНР в галузі цивільного та кримінально-

го судочинства залишалися російські джерела, зокрема, Статут кримінального судочинства та Статут цивільного судочинства 1864 р. [26, с. 744, 748]. А Судові статути, про які іде мова вище, продовжували регулювати тимчасово на нормативному рівні питання надання правової допомоги. Чимало уваги вивченню законодавства періоду УНР та Великої Української Революції (1917–1921), було приділено вітчизняними вченими, серед яких П. Захарченко [27, с. 72], В. Єрмолаєв [28, с. 67; 29, с. 158; 30, с. 67], В. Рум'янцев [31, с. 42; 32, с. 98; 33, с. 53–54; 34, с. 165; 35, с. 26; 36, с. 145; 37, с. 57; 38, с. 282; 39, с. 61], В. Гончаренко [40, с. 40; 41, с. 36], М. Мірошниченко [42, с. 53–54], Я. Романюк та І. Іванченко [43, с. 45; 44, с. 59], О. Копиленко та М. Копиленко [45, с. 58], Д. Лук'янов [46, с. 5], В. Сердюк [47, с. 26], С. Мойсак [48, с. 37], М. Мацькевич [49, с. 267], С. Власенко [50, с. 84], І. Бойко [51, с. 98–99], А. Шевченко та С. Кудін [52, с. 105–106], А. Козаченко [53, с. 114; 54, с. 14] та ін.

Досліджуючи історіографію представництва в цивільному процесі, слід відмітити, що суттєво на розвиток вказаного інституту вплинуло проведення у 1922 р. в УРСР змін нормативного регулювання діяльності визначеного законодавством кола суб'єктів, які мали право надавати правову допомогу в судових процесах.

Зауважимо, що основними нормативними документами, які регламентували особливості надання правової допомоги у формі процесуального представництва, у тому числі і по цивільних справах, у зазначений період були: Положення про адвокатуру УРСР (1922 р., 1962 р., 1980 р.), Цивільний процесуальний кодекс України (1963).

На особливу увагу заслуговують приписи ЦПК УРСР 1963 р., у якому більш сучасно регламентовано особливості діяльності процесуальних представників у судах при розгляді та вирішенні цивільних справ. Специфіка цивільного процесуального представництва, відображена у ст. 110–117 вказаного нормативного документа [55].

Поряд з ЦПК УРСР 1963 р., ще одним нормативно-правовим актом, який відігравав важливу роль у регулюванні професійної діяльності адвокатів як професійних представників у судових процесах, у тому числі й цивільному, був прийнятий 31.10.1980 р. Верховною

Радою УРСР Закон УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР». Згідно зі ст. 22 вказаного Положення адвокати, надаючи юридичну допомогу, здійснювали представництво в суді, арбітражі та інших державних органах при розгляді цивільних справ і справ про адміністративні правопорушення [56].

Беручи до уваги вищевикладене, уявляється, що нормативне визнання і закріплення професійної діяльності адвокатів на території УРСР неодмінно пов'язане з законодавством цієї держави, зокрема, ЦПК УРСР 1963 р., а також Законом УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР». Ця думка пояснюється тим, що завдяки регламентації у вказаних нормативних документах особливостей надання правової допомоги процесуальними представниками в суді було більш деталізовано специфіку професійної діяльності і адвокатів, які могли надати більш якісну та кваліфіковану правову допомогу по окремих справах, у тому числі й цивільних.

Законодавство незалежної України, яке закріплює особливості і регулює професійну адвокатську діяльність, зазнало чимало змін, доповнювалося й удосконалювалося. Відбулося це з тієї причини, що з моменту проголошення незалежності України була розроблена й прийнята низка нормативних актів, що регламентують надання правової допомоги адвокатами у формі процесуального представництва, фіксують його специфіку, у тому числі щодо їх участі в цивільному процесі.

Зокрема, у Законі України «Про адвокатуру», прийнятому 19.12.1992 р., деталізовано інститут адвокатури в Україні, чітко вказані особливості набуття правового статусу адвоката, вирішено низку питань професійної відповідальності адвокатів. Варто зауважити, що, незважаючи на не досить значний обсяг цього Закону, законодавець унормував найбільш важливі й принципові аспекти професійної діяльності адвокатів. Наприклад, у ст. 5 вказаного Закону передбачалося, що одним із видів адвокатської діяльності є представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами [57]. Беручи до уваги вищенаведені положення, уявляється справедливим твердження Т. С. Коваленко, що після проголошення незалежності в Україні було розпочато інтенсивну перебудову право-

вої системи та її важливої складової – системи правосуддя, одним із самостійних інститутів якої виступає адвокатура [58, с. 528].

У даному контексті важливим є те, що прийняття у 1996 році Конституції України ознаменувалося закріпленням у ст. 59 вказаного нормативного акта положень стосовно ролі адвокатури при реалізації права на правову допомогу (у редакції від 30.09.2016 р. у ст. 59 вказаного акта передбачено категорію професійна правнича допомога).

Крім конституційних норм про професійну правничу допомогу, важливу роль у правовому регулюванні процесуального представництва відіграло прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. Пунктом 9 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону термін «представництво» в контексті надання адвокатом правничої допомоги трактується як вид адвокатської діяльності, що зводиться до виконання таких функцій, як забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків клієнтом в адміністративному, конституційному, цивільному і господарському судочинстві, у інших державних органах, перед особами (як фізичними, так і юридичними), а також потерпілого – при розгляді справ про адміністративні правопорушення, цивільного позивача, потерпілого, цивільного відповідача – у кримінальному провадженні [4].

Слід погодитися з тим, що з набранням згаданим Законом чинності запущено законодавчі механізми формування високопрофесійного адвокатського корпусу й реалізації конституційних гарантій на правову допомогу. Разом із цим суттєво розширені професійні права й гарантії провадження адвокатської діяльності, види останньої, запроваджено дієві механізми захисту адвокатів від втручання в їх професійну діяльність і діяльність органів адвокатського самоврядування з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб [59, с. 35].

У зв'язку з наведеним варто звернути увагу на необхідність дотримання європейських стандартів діяльності адвокатів як професійних представників у цивільному процесі. Важливість цього питання полягає в тому, що адвокати як кваліфіковані юристи у своїй професійній діяльності повинні керуватися чинним законодавством із метою надання професійної правничої допомоги в цивільному процесі. Ви-

ходячи з цього розроблено і схвалено Указом Президента України від 20 травня 2015 р. «Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», в якій, зокрема, закріплено головні засади реформування професійної діяльності адвокатів і надання правової допомоги в Україні, а також акцентовано на необхідності приведення законодавства України у відповідність до європейських стандартів [60].

На думку автора монографії, виходячи з положень згаданого в попередньому абзаці Указу Президента України, до європейських стандартів діяльності адвокатів у цивільному процесі слід віднести наступні: 1) надання професійної правничої допомоги виключно адвокатами; 2) достатня кваліфікація й досвід адвокатів як професійних процесуальних представників; 3) конфіденційність і незалежність адвокатської діяльності; 4) врахування інтересів клієнта при наданні йому професійної правничої допомоги з боку адвоката; 5) право адвоката на винагороду (гонорар) за проведення професійної діяльності з надання професійної правничої допомоги; 6) дотримання адвокатом як професійним юристом відповідних правил етичної поведінки (норм законодавства), яким він має слідувати під час надання професійної правничої допомоги в судах; 7) спеціалізація адвокатів, враховуючи види професійного представництва; 8) повага до честі, гідності й ділової репутації усіх учасників судового процесу; 9) застосування до адвокатів заходів юридичної відповідальності у випадку вчинення ними відповідних правопорушень при наданні професійної правничої допомоги, зокрема, при розгляді цивільних справ.

З огляду на наведене вважаємо слушними і правильними думки В. Святоцької, що з часів здобуття незалежності такий важливий інститут правової системи України, як адвокатура перебуває у стані реформування. У праці згаданої вченої також наголошується, що чимало випробувань випало на долю вітчизняної адвокатури, адже постійно зазнавало видозмін законодавство стосовно неї, а від особливостей становлення самої держави й специфіки її механізмів управління завжди залежали становлення й розвиток цього інституту [61, с. 109]. В іншій своїй роботі науковець підкреслює, що реформу-

вання адвокатури України, з поступовим приведенням її у відповідність до європейських стандартів, є необхідною умовою для національної «європеїзації» [62, с. 96]. Разом із цим окремі міркування стосовно міжнародних стандартів адвокатської діяльності висвітлені В. Святоцькою ще в деяких наукових працях [63, с. 252; 64, с. 96; 65, с. 375].

Принагідно додати, що у XX столітті розвиток адвокатури вплинув, як зазначено у пункті 5 частини I додатка до Резолюції (78) 8 Комітету міністрів про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 р., на закріплення в законодавчих актах необхідності надання юридичної допомоги особою, яка має право практикувати як адвокат відповідно до юридичних норм певної держави й тоді, коли система юридичної допомоги передбачає це, і у випадках, якщо: a) сторони згідно із законом конкретної держави повинні бути представлені адвокатом у судовому органі цієї держави; b) орган, який правомочний розглядати питання про надання юридичної допомоги, констатує, що послуги адвоката є необхідними з огляду на конкретні обставини справи [66]. У той же час вітчизняне цивільне процесуальне законодавство того періоду передбачало можливість надання правової допомоги в суді і особами, котрі не мали правового статусу адвоката.

Враховуючи вищенаведені положення міжнародно-правового рівня, вбачається, що адаптація законодавства України стосовно запровадження виключного процесуального представництва адвокатами як професійними представниками в судах, у тому числі по цивільних справах, є логічною та правильною. Щоправда, на сторінках юридичної літератури положення, які закріплені у вищезазначеній Резолюції, що стосуються виключного представництва адвокатами інтересів осіб у судах, не знайшли повної та беззаперечної підтримки.

Так, С. С. Бичкова й Г. В. Чурпіта, досліджуючи деякі питання концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури в цивільному процесі, відстоюють позицію можливості допуску як представників у цивільній справі не тільки адвокатів, а й інших осіб, які відповідають встановленим у законі вимогам. Разом із цим згадані автори вважають, що виконання функцій процесуального пред-

ставництва виключно адвокатами не в змозі гарантувати належний рівень надання правової допомоги в суді, наводячи в обґрунтування своєї позиції такі аргументи:

1) це суперечить принципу диспозитивності – одному із основних принципів цивільного судочинства, за яким особи, що беруть участь у справі, розпоряджаються своїми правами відносно предмета спору, у тому числі самостійно обирають те, яким шляхом реалізовувати свої цивільні процесуальні права й виконувати свої цивільні процесуальні обов'язки;

2) представник у цивільному процесі – це особа, яка передусім володіє суб'єктивним цивільним процесуальним правом здійснювати в суді процесуальні дії від імені й в інтересах особи, яку вона представляє, а не здійснювати діяльність з надання особі, яку представляють, кваліфікованої юридичної допомоги;

3) не усі особи, що беруть участь у справі, матеріально спроможні забезпечити в суді представництво власних інтересів за допомогою адвокатів, оскільки послуги останніх, за загальними правилами, платні;

4) наявність у особи свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не завжди (через недоліки освіти, особисті якості, вік тощо) є гарантією надання юридичної допомоги в суді на належному рівні [67, с. 26–27].

Крім того, в іншій праці С. С. Бичкова, більш критично досліджуючи законодавчі зміни щодо інституту представництва у цивільному процесі, також дотримується думки щодо доцільності допуску в якості представників у цивільній справі не лише адвокатів, а і інших осіб, які відповідають встановленим у законі вимогам. На думку вказаної вченої, особа, яка потребує захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорених матеріальних прав, свобод та приватноправових інтересів, має сама обирати, кому довіряти здійснювати її представництво у цивільній справі [68, с. 15].

Автор монографії не поділяє наведені позиції вказаних авторів, враховуючи наступні міркування. Реалізація принципу диспозитивності цивільного судочинства при запровадженні концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури буде тільки дещо

змінено з метою удосконалення. У зв'язку з цим у осіб, які потребують отримати правову допомогу, фактично буде збережено право на вибір захисника своїх прав (саме адвоката як професійного представника). З огляду на це, на наш погляд, особа буде забезпечена у праві самостійного вибору собі адвоката як професійного процесуального представника, щоб отримати дійсно кваліфіковану професійну правничу допомогу. При аргументуванні власної точки зору, ми відстоюємо позицію, згідно з якою професійна діяльність саме адвокатів як процесуальних представників по цивільних справах дозволить в більшій кількості випадків отримати якісну й кваліфіковану професійну правничу допомогу.

Вивчення іноземних стандартів надання правової допомоги адвокатами як процесуальними представниками інтересів клієнтів потребує звернення до змісту законодавства європейського та міжнародного рівня, яке регулює вказане питання. Причиною того, що ми звертаємо увагу на європейське та міжнародне законодавство, є перш за все те, що у ході проведення конституційної та судової реформи в Україні необхідно враховувати позитивний іноземний досвід, що належним чином повинно сприяти якості проведення таких реформ. Разом із цим дуже важливо, щоб реформування низки правових інститутів, зокрема, адвокатури як інституту, який надає професійну правничу допомогу і в цивільних справах, відбувалося з урахуванням європейських і міжнародних стандартів у зв'язку з необхідністю гармонізації вітчизняного законодавства і приведення його у відповідність до європейських стандартів професійної діяльності адвокатів, закріплених у Кодексі поведінки європейських адвокатів. У вказаному акті містяться норми, присвячені наданню адвокатом різних видів правової допомоги з дотриманням принципів провадження адвокатської діяльності (незалежності, довіри й особистої порядності, конфіденційності), виплати і розмірів гонорарів, правил поведінки адвокатів у суді й між собою. Особливе значення, на наш погляд, має те, що у змісті (п. 5.8) вказаного нормативного документа закріплене положення про те, що адвокати мають підтримувати й розвивати свої професійні знання і навички, із належним урахуванням європейського виміру своєї професії [69].

Тісний зв'язок із професійною діяльністю адвокатів як професійних представників у цивільному процесі мають Загальні принципи для спільноти юристів, прийняті Міжнародною асоціацією юристів 20.09.2006 р. у м. Чикаго. У цьому документі зафіксовано, що в усьому світі юристи є професіоналами, які спеціалізуються на праві й ставлять інтереси своїх клієнтів вище власних, намагаючись домогтися поваги до Верховенства Права [70].

Також убачаються фундаментальними положення стосовно професійної діяльності адвокатів як представників у цивільному процесі, зафіксовані в Основних положеннях про роль адвокатів від 01.08.1990 р. У п. 12 названого нормативного акта вказано, що адвокати як важливі учасники здійснення правосуддя мусять постійно дбати про честь та гідність своєї професії [71]. Такі ж принципи діяльності закріплені і в іншому документі, нормами якого регламентується діяльність юристів [72].

Наступним нормативним актом міжнародного рівня, який регулює діяльність адвокатів як професійних процесуальних представників, виокремлюючи особливості, виступає Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р. Згідно з п. 1.1 вказаного документа в будь-якому правовому суспільстві адвокату відводиться особлива роль, а його призначення – не лише сумлінно виконувати свої обов'язки у межах закону, а й діяти в інтересах права у цілому та в інтересах тих, чиї права та свободи йому довірено захищати. Адвокат повинен також виступати в суді від імені клієнта, надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. У цьому документі ретельно виписані принципи адвокатської діяльності, зокрема, незалежності, довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, конфіденційності діяльності та ін. Вказане джерело також містить низку положень щодо особистої реклами адвоката, його взаємовідносин із клієнтами, судом, іншими адвокатами тощо [73].

Беручи до уваги положення, викладені у вищенаведених законодавчих актах та документах нормативного рівня, можемо констатувати, що на сьогодні законодавство України активно розвивається у напрямі використання позитивного іноземного досвіду, який базується

на нормативному регулюванні професійної діяльності адвокатів міжнародного й європейського рівня.

У зв'язку з цим слід відмітити, що згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. [11] Основний Закон було доповнено новою статтею 131^2, у якій вказано, що в суді представництво іншої особи, а також захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат. Разом із цим у ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», прийнятого 02.06.2016 р., зазначено, що адвокатура діє для надання професійної правничої допомоги, а адвокатом забезпечується реалізація права на захист від кримінального обвинувачення й представництво в суді, за винятком випадків, встановлених законом [10].

Закріплення на конституційному рівні виключного представництва адвокатами потребує також і деталізованого відображення таких норм і в інших нормативних документах. Разом з цим, беручи до уваги діяльність органу законодавчої влади, наслідком якої стало прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (2011), вважаємо, що з огляду на запровадження фактично нового виду правової допомоги (професійної правничої) доцільним є передбачення такого виду правової допомоги і у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Поряд з цим уявляється, що органу законодавчої влади при внесенні таких положень щодо професійної правничої допомоги по різних видах судочинства до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» варто перш за все звернути увагу на специфіку участі адвокатів як представників по окремих категоріях справ у різних видах судочинства. Мова йде про те, що в аспекті професійного представництва адвоката у цивільному процесі слід більш деталізовано закріпити положення щодо участі вказаного суб'єкта у наказному й окремому провадженнях цивільного судочинства, а також у медіаційних процедурах, оскільки специфіка останніх характеризується достатньою розгалуженістю та змістовністю.

З урахуванням вищенаведеного, на думку автора монографії, передбачення у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяль-

ність» окремих положень про професійну правничу допомогу, зокрема у цивільному судочинстві, є необхідним. Це надасть змогу більш деталізовано закріпити специфіку такої допомоги по окремих категоріях справ у різних видах судочинства. Поряд з цим вважаємо, що вказана пропозиція зможе допомогти особам, які потребують отримати якісну професійну правничу допомогу, зрозуміти її характерні особливості, а також специфіку її надання з боку осіб, які мають статус адвоката, зокрема у цивільному процесі [74, с. 206–207].

Діяльність суб'єкта законодавчої ініціативи, незважаючи на попередні законодавчі пропозиції, продовжує бути пов'язаною з впровадженням нових положень до чинного законодавства України, яке регулює адвокатську діяльність. З огляду на це, на нашу думку, вартим є дослідження пропозицій оновлення чинного законодавства, які пропонуються законопроектом № 5221 від 04.10.2016 р., про який згадувалося на попередніх сторінках цієї роботи. Так, вказаним законопроектом пропонується доповнити ст. 10 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (2016) новою частиною п'ятою в такій редакції: «Виключне представництво адвокатом іншої особи в суді не застосовується до трудових спорів, спорів щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Малозначним спором є будь-який немайновий спір, а також майновий спір, якщо ціна позову не перевищує одного мільйона гривень» [9].

Як наголошується в пояснювальній записці до згаданого проекту Закону, головна його мета – подолання правової невизначеності використаного в Конституції України поняття «малозначний спір». Проте положення вказаного законопроекту, на нашу думку, не розвиває в належній мірі необхідне визначення поняття й змісту малозначного спору.

У цьому аспекті важливо зазначити, що Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р., про що йшла мова вище, було внесено новели до Основного Закону України, що стосувалися специфіки адвокатської діяль-

ності та фактично запровадження концентрації виключних повноважень адвокатури у сфері надання правової допомоги. На наше переконання, слід визнати такі кроки органів законодавчої влади виправданими, оскільки на сьогодні професійне представництво адвоката, у тому числі в цивільних справах, прагне до максимального наближення до європейських й міжнародних стандартів надання правової (правничої) допомоги особам, які її потребують.

Аналізуючи пропозиції, викладені у законопроекті від 04.10.2016 р. № 5221, можемо констатувати, що суб'єкти законодавчої ініціативи намагаються не стільки посилити й зміцнити (тобто сконцентрувати) виключні представницькі повноваження адвокатури, скільки, навпаки, суттєво їх обмежити без врахування попередніх законодавчих пропозицій, метою яких було фактичне запровадження вищенаведеної концентрації. Такий висновок пояснюється тим, що згідно з досліджуваними нами пропозиціями процесуальними представниками дозволяється бути і особам, які не мають свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (залежно від окремих категорій справ).

Таким чином, ці пропозиції законопроекту вважаємо неприйнятними з огляду на наступні зауваження, які, на нашу думку, потребують вирішення й врахування. Важливою щодо доречності законопроекту № 5221 виступає проблема кола суб'єктів, які під час вирішення судами справ матимуть змогу надавати правову допомогу в формі процесуального представництва. За пропозиціями досліджуваного законопроекту у справі, в якій ціна позову перевищує один мільйон гривень, представництво має здійснювати виключно адвокат, а якщо ціна позову менша за вказану суму, то наведене правило (тобто представництво виключно адвокатом) не застосовується.

Враховуючи це, виникають певні зауваження й щодо доцільності поспішного запровадження концентрації виключних представницьких повноважень адвокатів, це треба робити поступово й з огляду на інстанційність. У той же час спостерігаємо спроби та намагання внести зміни до законодавства України, метою яких є суттєве зменшення такої концентрації, яскравим підтвердженням чому слід визнати пропоновані законопроектом № 5221 положення.

Автор монографії є прихильником точки зору, згідно з якою як процесуальний представник адвокат при розгляді й вирішенні цивільних справ судами, надаючи професійну правничу допомогу у формі процесуального представництва, здійснює це на професійному рівні по всіх категоріях цивільних справ. Разом із тим при прийнятті вказаного законопроекту фактично ситуація з реалізацією надання професійної правничої допомоги особам, які її потребують, повернеться в деякій мірі до часу внесення змін до Конституції України шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (від 02.06.2016 р.).

Поряд із наведеним також викликає зауваження грошовий розмір, яким оцінюється малозначний майновий спір. На нашу думку, суб'єктом законодавчої ініціативи не пояснено причин щодо впровадження малозначного майнового спору як спору, у якому ціна позову менша саме одного мільйона гривень [75, с. 84–85].

Більш того, вважаємо, що є цілком необґрунтованою пропонована сума ціни позову, оскільки з огляду на існуючу судову практику випадки з подібними сумами ціни позову у цивільних справах майже не зустрічаються. У зв'язку з цим переконані, що застосування поняття «малозначність спору» не є коректним, оскільки якщо його порівнювати з малозначністю у кримінальному праві, то взагалі вбачається, що оперування таким терміном неправильно. Ця думка також пояснюється тим, що, наприклад, у кримінальному праві малозначність діяння виключає кримінальну відповідальність. Поряд з цим ми не погоджуємося з самим формулюванням «малозначні спори». Беручи до уваги пропозиції до законодавства, вважаємо, що навіть суму ціни позову 999 тисяч гривень по цивільній справі навряд чи правильно називати малозначною. Навпаки, ми вважаємо, що ця сума характеризує особливо значні розміри.

Таким чином, вважаємо, що для внесення обговорюваних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016) необхідним є доопрацювання вказаних пропозицій, з огляду на їх правову важливість, оскільки невизначеність підстави, якою обґрунтовується розмір малозначного спору, є достатньо важливим та основним питанням. У зв'язку з цим вважаємо, що суб'єкту законодавчої ініціативи варто

змістовно обґрунтувати розмір малозначного майнового спору, окреслити його зміст та особливості, а також змінити його назву на іншу, наприклад, «майнові спори в особливо значних розмірах».

Розмірковуючи стосовно специфіки правового становища суб'єкта, який прагне отримати кваліфіковану професійну правничу допомогу у цивільному процесі, уявляється, що повне виключне представництво адвокатом всіх категорій осіб є не повністю сприйнятливим. На нашу думку, не слід виключати можливість відходу від обов'язкового професійного представництва адвокатами по окремих категоріям справ. Вважаємо, що такими винятками можуть бути і випадки щодо представництва малолітніх та (або) неповнолітніх осіб у суді, оскільки вказані категорії осіб навряд чи зможуть повністю забезпечити оплату професійних послуг адвоката за надання професійної правничої допомоги. До сказаного додамо, що в аспекті соціального захисту малолітніх та неповнолітніх осіб важливим є Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001 р. [76].

У той же час згідно зі ст. 14 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. з метою належної організації діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей держава забезпечує спеціальну підготовку і перепідготовку керівників та фахівців (педагогів, соціальних психологів, соціологів, юристів, медичних працівників і працівників правоохоронних органів) [77]. Враховуючи наведене, вважаємо, що органи і служби у справах дітей з метою належного захисту інтересів дітей можуть бути виключенням у питанні виключного представництва адвокатами в суді. Це пояснюється тим, що в цьому разі органи і служби у справах дітей не будуть нести відповідні судові витрати на професійну правничу допомогу. Вважаємо, що вказаним суб'єктам повинна надаватися безоплатна вторинна правова допомога, специфіка якої регламентована Законом України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02.06.2011 р.

Беручи до уваги вищезазначені законодавчі ініціативи, вважаємо, що, крім оновлення змісту норм, які закріплені в Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів», Законі України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність», також необхідним є вдосконалення цивільного процесуального законодавства, що регулює специфіку професійної діяльності адвоката при наданні професійної правничої допомоги як представника по цивільних справах. Ця думка пояснюється тим, що, крім загальних норм, які регламентують основи адвокатської діяльності по всіх видах судочинства, необхідним є закріплення спеціальних норм, які передбачили б специфіку участі саме адвоката як професійного представника по різних видах судочинства, в тому числі у цивільному.

З огляду на вищезазначене, на наше переконання, цивільне процесуальне законодавство, що регулює специфіку професійної діяльності адвоката при наданні професійної правничої допомоги як представника по цивільних справах, потребує більш детального закріплення положень, які регулюють професійне представництво адвоката у цивільному процесі. Аргументуючи цю думку, вкажемо, що неповне закріплення на нормативному рівні положень, які регулюють професійну діяльність адвоката у цивільному процесі, можуть бути певними прогалинами у законодавстві, які потребують подолання шляхом деталізації у цивільному процесуальному законодавстві особливостей цього інституту.

З урахуванням новелізації інституту професійного представництва адвоката завдяки передбаченню на нормативному рівні фактичної концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури, у тому числі і по цивільних справах, вважаємо за доцільне запропонувати передбачити у змісті ЦПК України положення щодо: а) поняття адвоката як професійного представника, який надає професійну правничу допомогу у цивільній справі; б) визначення повноважень адвоката як представника у цивільній справі з урахуванням новелізації законодавства, яке регулює його професійну діяльність; в) етичних стандартів професійної діяльності адвоката в цивільній справі [78, с. 5–6].

В обґрунтування вищезазначених пропозицій вважаємо, що передбачення таких положень буде логічним і правильним кроком при удосконаленні нормативного регулювання професійної діяльності

адвоката як особи, яка надає професійну правничу допомогу у цивільному судочинстві.

У результаті проведеного аналізу історії становлення інституту професійного представництва в цивільному процесі з'ясовано етапи побудови законодавства, що регулює професійне представництво адвоката у цивільному процесі. Досліджено нормативне регулювання професійного представництва адвоката в цивільному процесі у такі періоди його розвитку: 1) період перебування Українських земель у складі Російської імперії; 2) період Української Народної Республіки; 3) період Української Радянської Соціалістичної Республіки; 4) період незалежної України; 5) період гармонізації законодавства України до міжнародно-правових стандартів надання правової допомоги.

Враховуючи це, надано пропозиції щодо необхідності удосконалення нормативного регулювання професійної діяльності адвокатів з надання професійної правничої допомоги в цивільному процесі і закріплення в цивільному процесуальному законодавстві і законодавстві, що регламентує адвокатську діяльність, нових положень.

1.2. Поняття та види представництва у цивільному процесі

Дослідження цивільного процесуального представництва, розробка його видових класифікацій, характеристики його окремих рис є одними з найбільш важливих і суттєвих питань вказаного інституту. Цивільне процесуальне представництво – надійний спосіб реалізації гарантованого ст. 59 Конституції України права на професійну правничу допомогу заінтересованим на це особам.

Разом із цим інститут цивільного процесуального представництва виступає тим засобом, який допомагає реалізувати право на правову допомогу при захисті суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів при здійсненні судочинства по цивільних справах органами судової влади.

Розглядаючи поняття та види представництва у цивільному процесі, слід виходити з того, що з урахуванням прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р., а також з набранням чинності нової редакції ЦПК України (2017) нормативне закріплення цього інституту зазнало чимало змін. У зв'язку з цим є важливим новий підхід до розуміння поняття і класифікації процесуального представництва, у тому числі у зв'язку з появою його нового виду – професійного представництва.

Варто відзначити, що органом законодавчої влади впроваджений оновлений підхід, що викладений у новій редакції ЦПК України (2017), відповідно до якого категорія представників не належить до загального кола учасників цивільної справи. Натомість законодавець вирішив представників віднести до окремої групи суб'єктів, унаслідок чого у змісті глави 4 розділу І ЦПК України з'явився новий параграф 2 «Представники». У зв'язку з цим цікавим, на нашу думку, є питання про те, чи вищенаведені зміни матимуть вплив на ефективність цивільного судочинства. Вважаємо, що законодавець прийшов до правильного та послідового висновку щодо внесення таких змін у зміст ЦПК України, оскільки з урахуванням новітніх конституційних змін щодо виключного представництва адвокатами і прокурорами інтересів осіб у судах посилюється необхідність у кваліфікованому й якісному представництві. Зважаючи на сказане, логічним і правильним є віднесення групи представників до окремої категорії суб'єктів, оскільки це відображає особливу значущість вказаного кола осіб, які покликані надавати якісну професійну правничу допомогу, у тому числі і по цивільних справах.

Базовими в питанні регулювання діяльності інституту цивільного процесуального представництва будуть норми, закріплені в низці статей нової редакції ЦПК України (2017). Так, у ч. 1 ст. 58 ЦПК України зафіксовано: сторона, третя особа, а також особа, якій згідно із законом надане таке право, як звертатися до суду в інтересах іншої особи, у судовому процесі можуть брати участь особисто (самопредставництво) та (або) через представника. У ч. 2 цієї статті передбачено, що, незважаючи на особисту участь у справі, особа не позбавляється права мати в цій справі представника. Стосовно юридичної

особи у ч. 3 вказаної статті зазначено, що вона у справі бере участь через свого керівника або члена виконавчого органу, який відповідно до закону, статуту, положення наділений повноваженнями діяти від її імені (самопредставництво юридичної особи), або через представника. У ч. 4 цієї статті міститься положення, що держава, територіальна громада бере участь у справі через відповідний орган державної влади, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник або представник [3].

У контексті дослідження проблеми процесуального представництва варто також звернутися до іншого законодавчого акта, який закріплює поняття «представництво». Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у п. 9 ч. 1 ст. 1 регламентовано, що представництво є видом адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні реалізації прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав та обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [4].

Слід підкреслити, що у різні роки на дисертаційному рівні окремі проблеми судового і процесуального представництва в цивільному процесі дослідили С. А. Чванкін [79, с. 8], Д. В. Іванчулинець [80, с. 9–10], Я. А. Розенберг [81, с. 10], К. І. Скловський [82, с. 6], О. Ю. Русин [83, с. 7].

Також необхідно зазначити, що низка проблемних питань процесуального представництва ставала предметом наукових досліджень багатьох іноземних учених. Варто відмітити наукові праці таких науковців, як Томас Д. Морган (Thomas D. Morgan) [84, с. 740], Річард А. Познер (Richard A. Posner) та Альберт Х. Іун (Albert H. Yoon) [85, с. 343–344].

Аналізуючи погляди вітчизняних вчених щодо проблем цивільного процесуального представництва, спостерігається тенденція до неоднакового розуміння з боку останніх окремих характеристик й особливостей питання цивільного процесуального права. Варто також зазначити, що, досліджуючи поняття цивільного процесуального

представництва, слід виходити з двох основних концепцій щодо його сутності, а саме: 1) як діяльності; 2) як правовідношення.

Концепція розуміння цивільного процесуального представництва як діяльності знайшла своє відображення і поширення на сторінках юридичної літератури з цивільного процесу. Відразу варто підкреслити, що науковці, розглядаючи цивільне процесуальне представництво крізь призму діяльності, наводять дещо відмінні одна від одної точки зору. На нашу думку, це пояснюється різним авторським баченням цієї проблеми.

Досліджуючи наукові погляди відносно концепції сутності цивільного процесуального представництва як діяльності, вартою уваги є точка зору Є. С. Сєвєрової, на думку якої представництво дає змогу за допомогою представників здійснювати свою юридичну діяльність тим особам, які самі не в змозі цього зробити внаслідок будь-яких природних, юридичних чи моральних перешкод (хвороба, недієздатність, невміння захищати свої справи у суді тощо) [86, с. 33].

Дещо іншої точки зору дотримується М. В. Джафарова, яка наголошує, що термін «процесуальне представництво», який використовується на позначення процесуальної діяльності, що здійснює, у межах наданих їй повноважень, у суді одна особа (представник) від імені й в інтересах іншої особи, яку вона представляє, варто відрізняти від поняття «інститут процесуального представництва», під яким необхідно розуміти сукупність процесуально-правових норм і закріплених у нормах права основоположних засад, що регулюють відносини між судом і представником, який захищає права, свободи та інтереси інших осіб під час здійснення правосуддя [87, с. 43–44].

В іншому науковому джерелі «процесуальне представництво» трактується як вчинення представником у межах наданих йому законом повноважень від імені іншої особи юридичних дій з метою захисту її прав і законних інтересів, реалізації її процесуальних прав чи виконання обов'язків [88, с. 180].

Також існує точка зору, що представництво в цивільному процесі є процесуальною діяльністю однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (яка бере участь у справі), що провадиться

в межах правовідношення між представником і судом із метою захисту й охорони прав, свобод та інтересів у суді особи, яку представляють, і надання допомоги суду в установленні дійсних прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі [89, с. 90].

Поряд з вищенаведеними думками вбачається цікавим погляд Є. Г. Тарло, що судове представництво є видом діяльності особи, яка бере участь в процесуальних правовідносинах з метою надання юридичної допомоги особі, яку представляють як учасника процесу, захисту її прав і законних інтересів у межах повноважень, наданих представнику відповідною галуззю процесуального законодавства або процесуальних правил, у галузі матеріального права, що погоджуються в необхідних випадках з особою, яку представляють [90, с. 46].

В іншому літературному джерелі з цивільного процесу представництво в цивільному процесі розуміється як процесуальна діяльність представника на підставі наявних у нього повноважень, спрямована на захист суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів особи, яку він представляє, та на сприяння суду в ухваленні законного та обґрунтованого рішення [91, с. 110].

Беручи до уваги вищенаведені точки зору вчених стосовно концепції розуміння цивільного процесуального представництва як діяльності, на нашу думку, поняття «представництво» в цивільному процесі нерозривно пов'язане з діяльністю специфічного суб'єкта – представника. Цей зв'язок полягає в тому, що безпосередньо діяльність саме представника як учасника цивільного процесу дозволяє говорити про дієвий механізм правовідносин з представлення останнім інтересів іншої особи у суді.

Продовжуючи вищенаведені міркування щодо характеристики концепції розуміння цивільного процесуального представництва як діяльності, вкажемо, що у науковій літературі також є поширеною концепція щодо розуміння цивільного процесуального представництва як правовідношення (виду правовідносин).

Досліджуючи особливості цивільних процесуальних правовідносин, у яких бере участь представник, О. В. Гетманцев зазначає, що

цивільне процесуальне представництво – це юридичні відносини, за якими одна особа – представник виконує на підставі наданих йому законом, статутом, положенням або договором повноважень процесуальні дії в цивільному судочинстві на захист прав і законних інтересів іншої особи, державних і громадських інтересів [92, с. 56]. Подібної точки зору дотримуються Л. Ковтун [93, с. 140], Р. Лемик [94, с. 210] і Л. В. Діденко [95, с. 70].

Вбачається цікавою точка зору, яка наводиться в іншій правовій літературі, де пропонується розуміти договірні правовідносини, за якими адвокат у силу його юридичної компетентності бере на себе обов'язок щодо здійснення процесуальної діяльності, яка спрямована на захист порушених, оспорюваних, невизнаних прав і законних інтересів особи в суді у межах наданих йому повноважень та в інтересах цієї особи [96, с. 447].

Також існує підхід, за якого представництво в цивільному процесі є правовідносинами, на підставі яких представник від імені та в інтересах особи, яка бере участь у справі, вчиняє процесуальні дії із метою захисту прав останньої [97, с. 143].

Беручи до уваги вищенаведені точки зору відносно концепції розуміння цивільного процесуального представництва як виду правовідносин (правовідношення), на нашу думку, представництво в цивільному процесі як правовідношення варто розглядати як особливий вид юридичних відносин, в яких реалізується цивільна процесуальна правосуб'єктність спеціального суб'єкта (представника) з представлення іншої особи (представляємого) при розгляді й вирішенні цивільних справ в органах судової влади.

Продовжуючи вищевикладене, варто підкреслити, що в науковій літературі з цивільного процесу відсутня одностайність поглядів з боку деяких авторів щодо розуміння концепції сутності цивільного процесуального представництва як виключно діяльності та виключно правовідношення.

У зв'язку з цим С. А. Чванкін, наприклад, зазначає, що представництво в цивільному процесі можна визначати як: 1) правовідносини, тому що діяльність учасників правовідносин відповідно до прав

і обов'язків є одним зі структурних елементів правовідносин, але наголошується, що дії представника здійснюються в рамках і на виконання правовідносин представництва; 2) діяльність однієї особи (представника) від імені і в інтересах іншої особи, яка здійснюється в межах визначеного правовідношення, що не змінює суті досліджуваного явища [98, с. 197].

Разом із тим існує низка авторів, які дотримуються іншої позиції, висвітлюючи її на сторінках юридичної літератури з цивільного процесу. На їх переконання, судове представництво – це: 1) правовідношення, за якого одна особа (судовий представник) у межах наданих їй повноважень здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи (представляємого), внаслідок чого безпосередньо у останнього виникають процесуальні права й обов'язки; 2) процесуальна діяльність одного учасника процесу (представника) від імені та в інтересах іншого його учасника (представляємого) [99, с. 106].

На підставі аналізу вищенаведених точок зору щодо розуміння сутності цивільного процесуального представництва і як діяльності, і як правовідношення, автор монографії не виключає необхідності існування різних концепцій щодо сутності вказаного виду представництва. На нашу думку, ця необхідність полягає у тому, що при висвітленні вченими різних точок зору щодо проблеми сутності цивільного процесуального представництва уявляється можливим більш повно та всебічно зрозуміти різні наукові підходи до розуміння вказаного інституту цивільного процесуального права.

Продовжуючи вищенаведені міркування щодо сутності цивільного процесуального представництва, варто звернути увагу на те, що вченими представництво у цивільному процесі також розглядається і як правовий інститут. У зв'язку з цим В. Сердюк, наприклад, пише, що представництво як історично усталений інститут дедалі більше стає залежним від фахового, своєчасного та повного доведення позицій суб'єктів права до відома того чи іншого органу або під час здійснення правосуддя у відповідних формах. Вказаний вчений також стверджує, що від кваліфікованого представництва залежать не тільки охорона і захист оспорюваних прав та законних інтересів заінте-

ресованих осіб, а й всебічне, повне та об'єктивне представлення інтересів державного органу у відносинах з іншими державними органами, установами, організаціями [100, с. 92].

Подібної точки зору дотримується Ю. Сульженко, який переконаний, що представництво в суді, тобто цивільно-процесуальне представництво, є не різновидом загальноцивільного, що іноді доводиться в юридичній літературі й судовій практиці, а самостійним процесуальним інститутом [101, с. 80]. Разом із цим в іншій науковій праці згаданий автор наголошує, що як самостійний правовий інститут цивільного процесуального права представництво покликане сприяти захисту і реалізації прав і задоволенню законних інтересів юридичних і фізичних осіб у цивільному судочинстві [102, с. 84].

У свою чергу, Г. З. Лазько стверджує, що завдяки існуванню й еволюціонуванню інституту цивільного процесуального представництва створюються умови для підвищення ефективності й вдосконалення правореалізації судовими органами (у межах цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства) [103, с. 112].

Крім того, С. А. Чванкін також висловлює думку про те, що інститут представництва у системі процесуально-правових відносин, що виникають задля захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, відіграє суттєву роль [104, с. 114].

Чимало уваги вивченню проблем цивільного процесуального представництва було приділено Г. О. Світличною, результати наукових досліджень якої знайшли відображення в низці наукових праць. Так, в одній науковій роботі Г. О. Світлична стверджує, що представництво слід розглядати як міжгалузевий правовий інститут [105, с. 109]. В іншому джерелі вказана авторка висловлює думку про те, що чинний ЦПК України певною мірою модифікував «класичну» модель процесуального представництва, розширивши суб'єктивні межі його правової дії, зокрема, за складом осіб, які у цивільному процесі мають право брати участь особисто або через представника, а також осіб, які можуть бути представниками, що зумовлює мету, функції і підстави їх участі у суді [106, с. 45].

Крім вищенаведених ідей, також показовою є думка В. І. Тертишнікова, що представництво в суді – це самостійний процесуальний інститут, а не різновид загальноцивільного, як часто стверджують у юридичній літературі. Стосовно розходження процесуального і загальноцивільного представництва вказаний автор наводить наступні відмінності між ними: 1) представництво по цивільному праву може бути у будь-яких угодах, а по процесуальному – тільки в суді; 2) мета загальноцивільного – надання допомоги довірителю, процесуального – і особі, яку представляють, і суду; 3) при загальноцивільному представництві не може бути подвійного представництва, а в процесі законний представник має змогу доручити ведення справи іншому представникові; 4) при загальноцивільному представництві в юридичній дії бере участь тільки представник, а у судовому процесі разом з представником може брати участь і особа, яку представляють; 5) при загальноцивільному представництві повноваження представника визначаються дорученням, а в процесі – переважно законом [107, с. 91].

Також убачаються вартими уваги позиції, які відображені в іншій літературі з цивільного процесуального права, що існування інституту процесуального представництва обумовлено різними обставинами, як-от: необхідність надання юридичної допомоги громадянам та організаціям при розгляді і вирішенні цивільних справ у суді; необхідність надання допомоги суду у встановленні дійсних прав та обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; необхідність забезпечення засад змагальності судочинства при розгляді цивільних справ, у яких беруть участь особи, які не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена, тощо [108, с. 167].

На підставі аналізу вищезазначених підходів до розуміння цивільного процесуального представництва як правового інституту, на думку автора монографії, вбачається, що інститут цивільного процесуального представництва, маючи фундаментальний характер, є сукупністю відповідних норм права, які регулюють цивільні процесуальні правовідносини з надання правової допомоги, яка полягає

у представленні фахівцем інтересів конкретної особи при розгляді та вирішенні цивільних справ в органах судової влади.

Продовжуючи досліджувати проблему цивільного процесуального представництва, варто зазначити, що на сторінках юридичної літератури знайшли відображення різні точки зору і стосовно ознак вказаного виду представництва. Наприклад, О. С. Захарова зазначає, що в цивільному процесі представництво можливе у будь-якій цивільній справі на будь-якій стадії його розвитку – від відкриття цивільної справи у суді до виконання судового рішення [109, с. 33]. Натомість П. Немеш висловлює думку про те, що представництво у цивільному процесі бере свій початок з матеріального права, адже допомога представлюваній особі була потрібна в першу чергу у матеріальних відносинах, і тільки згодом – у процесуальних [110, с. 21]. На переконання С. А. Чванкіна, представництво в цивільному процесі є процесуальним засобом реалізації громадянами гарантованого Конституцією України права на судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу і майно [111, с. 572].

Поряд із цим ми не можемо погодитися з позиціями О. В. Феклістової, яка зауважує, що терміни «представництво» і «представник» – використовуються стосовно різних галузей права разом і мають однакове значення [112, с. 339]. На нашу думку, інститут представництва та участі представника мають достатньо відмінні риси, якщо порівнювати його крізь призму різних галузей права. Більш детально співвідношення цивільного процесуального та цивільного матеріального представництва висвітлено далі у тексті підрозділу 1.2. монографії.

Разом із цим ми не повністю поділяємо позицію, якої дотримується С. В. Сеник, що потреба в представництві в суді виникає у разі відсутності в заінтересованої особи цивільної процесуальної дієздатності або неможливості особисто здійснювати свої процесуальні права та обов'язки з інших причин [113, с. 77]. На нашу думку, особа, яка бере участь у справі та бажає скористатися юридичними послугами адвоката, може мати цивільну процесуальну дієздатність, проте не володіти достатніми знаннями цивільного процесуального законодавства. У зв'язку з цим не залучення особою на допомогу адвоката

як професійного представника у справі може бути наслідком подальшого програшу справи у суді. Тому особі, яка має можливість самостійно здійснювати свої процесуальні права та обов'язки, слід у разі необхідності залучати адвоката як представника, який може допомогти їй під час розгляду цивільної справи судом, надаючи відповідну професійну правничу допомогу.

Також ми не погоджуємося з поглядом О. Трояновського, який наводить думку про те, що представництво є ефективним засобом реалізації і захисту прав та обов'язків суб'єктів права [114, с. 75]. Вважаємо, не можна говорити, що у всіх випадках надання правової допомоги у формі представництва характеризується дійсно високим рівнем ефективності. Оскільки, навіть якщо представництво здійснюється професійною особою, яка має відповідну кваліфікацію та правовий статус адвоката, це ще не гарантує, що у всіх випадках правова допомога, яка буде надаватися вказаним суб'єктом, буде якісною. У зв'язку з цим треба наголосити, що в судовій практиці є поширеними випадки непрофесійної та неякісної правової допомоги, яка надавалася адвокатами як процесуальними представниками по цивільних справах. Більш детально ознаки непрофесійної діяльності адвокатів у цивільному процесі розкриті автором монографії у підрозділах 1.3 та 2.3 даної роботи.

Продовжуючи попередню дискусію щодо непогодження з деякими міркуваннями вчених відносно характеристики окремих ознак цивільного процесуального представництва, також уявляється суперечливою позиція В. Худенко, що найбільш досконалою формою представництва є адвокатура, яка професійно здійснює функції представництва [115, с. 16]. Аргументуючи незгоду з цією думкою, уявляється, що не слід говорити про абсолютну та повну професійність адвокатури в аспекті надання професійної правничої допомоги особам, які її потребують. Ця думка пояснюється тим, що, зважаючи на достатнє поширення випадків неналежного надання відповідної правової допомоги адвокатами у суді, про що йшла мова вище, це свідчить про не гарантування в абсолютно усіх випадках якісної юридичної допомоги з боку вказаних суб'єктів цивільних процесуальних відносин.

Вважаємо цілком правильними міркування А. Я. Розенберга, що для всякого правового представництва характерні такі особливості: 1) представник діє на підставі доручення або іншого волевиявлення особи, яку представляють, яким визначаються, як мінімум, завдання і мета представництва, а також повністю або частково обсяг повноважень представництва; 2) представник виступає (діє) в межах повноважень від імені та в інтересах представленого; 3) дії, які здійснені згідно з повноваженнями, мають неопосередкований результат для особи, яку представляють [116, с. 26].

Крім того, варто визнати справедливими міркування С. С. Бичкової і Н. О. Чучкової, які, характеризуючи процесуальне представництво іноземних осіб, визначають його основні ознаки: 1) представник виступає завжди від імені та в інтересах іноземної особи, яку представляє він; 2) представник є особою, яка бере участь в справі, а тому він має можливість самостійно здійснювати своє волевиявлення у межах, визначених законом або іноземною особою, інтереси якої він представляє; 3) представник іноземної особи має як загальні, так і спеціальні цивільні процесуальні права та обов'язки; 4) іноземна особа, яку представляють, у будь-якому разі залишається особою, яка бере участь у справі, з усіма своїми як загальними, так і спеціальними цивільними процесуальними правами та обов'язками; 5) процесуальні дії представника породжують для іноземної особи, яку він представляє, правові наслідки, однак за умови, що він діє у межах повноважень, наданих йому цією особою або законом [117, с. 275].

Таким чином, беручи до уваги вищерозглянуті наукові концепції щодо сутності цивільного процесуального представництва, вбачається, що значення цивільного процесуального представництва полягає в тому, що особи, які через недостатнє володіння знаннями у галузі матеріального й процесуального права або через недостатній обсяг цивільної процесуальної правоздатності як елементу цивільної процесуальної правосуб'єктності, можуть звернутися до спеціального кола суб'єктів – процесуальних представників, які, маючи належну кваліфікацією та знання, зможуть належним чином представити інтереси цієї особи під час розгляду й вирішення цивільної справи в органах судової влади.

Продовжуючи дослідження проблеми цивільного процесуального представництва, крім аналізу наукових концепцій щодо сутності цивільного процесуального представництва, важливим є вивчення класифікацій цивільного процесуального представництва. Потреба у дослідженні різних видів цивільного процесуального представництва полягає у тому, що завдяки аналізу класифікацій вказаного виду представництва можливо повно та всебічно зрозуміти окремі проблемні питання кожного з його видів, а також простежити точки перетину між цивільним процесуальним та цивільним матеріальним представництвом.

У зв'язку з наведеним автор монографії пов'язує необхідність обґрунтування нового підходу до класифікації цивільного процесуального представництва. На думку автора монографії, основними видами представництва у цивільному процесі є: 1) законне представництво; 2) професійне представництво як вид правничої допомоги, яка надається адвокатом; 3) непрофесійне представництво, яке надається особою, яка не має правового статусу адвоката.

Зауважимо, що цивільне процесуальне законодавство України питання законного представництва, на нашу думку, урегульовує належним чином. Так, згідно з ч. 1 ст. 59 нової редакції ЦПК України (2017) у суді права, свободи й інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають їх батьки, опікуни, усиновлювачі чи інші особи, встановлені законом, відповідно. Відповідно до ч. 2 вказаної статті в суді права, свободи й інтереси неповнолітніх осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб з обмеженою цивільною дієздатністю у змозі захищати їх батьки, усиновлювачі, піклувальники або інші особи, вказані в законі відповідно. Суд може залучити до участі у таких справах неповнолітню особу або особу, цивільна дієздатність якої обмежена. Відповідно до ч. 3 наведеної статті законні представники можуть доручати ведення справи у суді іншим особам. Поряд із згаданими положеннями, норми щодо призначення, а також заміни законного представника судом передбачені у ст. 63 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

Розглядаючи процесуальну природу законного представництва в цивільному процесі, вбачається цікавим логічний погляд І. А. Павлуника, що законне представництво є одним з різновидів процесуального представництва, спеціально передбаченим законом для захисту прав і інтересів осіб, які не володіють процесуальною дієздатністю [118, с. 33].

Поряд з цим Д. В. Іванчулинець наводить думку, що підстави законного представництва у цивільному процесі – це сукупність правових норм та юридичних фактів матеріального та цивільного процесуального права, які приводять до виникнення відносин представництва прав та інтересів осіб, яких представляють, що виступають стороною або третьою особою, заявником під час розгляду цивільної справи [119, с. 20]. Вказаний автор в іншій роботі розуміє законне представництво у цивільному процесі як правовідносини, де одна особа (представник) представляє права та інтереси іншої особи (представлюваного) під час розгляду і вирішення цивільних справ на підставах, які випливають з положень закону [120, с. 29].

Стосовно характеристики законного представництва в цивільному процесі також висловлювався і П. Ф. Немеш, який в одній з своїх робіт пише, що законне представництво виступає особливим видом представництва в цивільному процесі, яке відрізняється від публічного, статутного і офіційного представництва за підставами вступу представника до цивільної справи, його повноваженнями і порядком їх обмеження [121, с. 25]. Іншої точки зору притримується Н. М. Кострова, яка стверджує, що законне представництво регламентується не диспозитивними, а імперативними приписами, що містяться і в сімейному, і в процесуальному законодавстві, що підкреслює необхідність участі законних представників у процесі. Поряд з цим вказана авторка вважає, що підставою їх участь служать прямі приписи закону щодо захисту прав та інтересів недієздатних або обмежено дієздатних громадян, так як для цих осіб вступ в процес законних представників, по суті, є єдиною можливістю захистити свої суб'єктивні права та інтереси [122, с. 89]. Разом із цим Г. О. Світлична відзначає, що існування по сьогодні законного представництва

в різних правових системах зумовлене необхідністю надання допомоги у реалізації права на судовий захист та забезпечення засад змагальності судочинства при розгляді цивільних справ, в яких беруть участь особи, які не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена [123, с. 35].

На підставі наведених точок зору, на нашу думку, законне представництво у цивільному процесі варто розуміти як специфічний вид цивільного процесуального представництва, який полягає у здійсненні діяльності з надання спеціальною особою (представником) правової допомоги у формі процесуального представництва іншій особі (представляємому) на підставі повноважень, які передбачені цивільним процесуальним законодавством України.

Продовжуючи дослідження класифікації цивільного процесуального представництва, вбачається за необхідне проаналізувати наступний вид представництва у цивільному процесі, а саме професійне представництво як вид правничої допомоги, яка надається адвокатом. Необхідність дослідження вказаного виду представництва у цивільному процесі полягає у тому, що нормативне регулювання професійної діяльності осіб, які мають правовий статус адвокатів як особливої категорії процесуальних представників у цивільному судочинстві України зазнало багатьох змін, у тому числі через внесення у 2016 р. нових положень до Конституції України щодо запровадження концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури на ринку надання правової допомоги, зокрема, по цивільних справах, а також у зв'язку з набранням чинності нової редакції ЦПК України (2017), яка містить нові положення щодо професійної діяльності адвокатів у цивільному процесі.

Варто зазначити, що специфіка участі адвоката як професійного процесуального представника під час розгляду й вирішенні цивільних справ судом неодмінно пов'язана з укладенням договору про надання правової допомоги. Так, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» договір про надання правової допомоги – це домовленість, відповідно до якої одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити

захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій (клієнту) на умовах і в порядку, визначених договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги і фактичні витрати, необхідні для виконання договору [4]. Беручи до уваги те, що професійне представництво можливе лише у разі укладення договору, то вбачається, що його також можливо розуміти як договірне представництво. Особливості й характерні риси вказаного виду представництва розкриті автором монографії у підрозділі 1.3 даної роботи.

Слід також зауважити, що оскільки укладення договору про надання правової допомоги між адвокатом та його клієнтом відбувається на добровільних засадах, то вказаний вид представництва слід також розуміти і як добровільне представництво. У зв'язку з цим варто погодитися з точкою зору І. О. Гелецької, яка стверджує, що інститут добровільного (договірного) представництва має велике значення для суспільних відносин, оскільки дає можливість правоздатній особі розширити свою юридичну діяльність [124, с. 131].

У контексті реформування нормативного регулювання процесуального представництва слід підкреслити, що пропоновані суб'єктами законодавчої ініціативи законодавчі зміни щодо запровадження виключного представництва адвокатами в судах не повною мірою реалізовані у законотворчій діяльності при оновленні чинного цивільного процесуального законодавства. В окремих випадках такі ініціативи характеризуються непослідовністю, що тягне виникнення за собою низки дискусійних питань стосовно окремих законодавчих пропозицій.

У зв'язку з прийняттям Закону України №2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [125] до чинного процесуального законодавства внесено чимало новел, які регламентують особливості професійної правничої допомоги, що надають адвокати як процесуальні представники.

Так, новій редакції ЦПК України (2017) є стаття 15 з назвою «Правнича допомога», в ч. 2 якої передбачено, що представництво

у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом [3].

На нашу думку, запровадження окремих норм, які регламентують новий вид процесуального представництва – професійного представництва адвоката, є своєчасним кроком. Разом із цим викликають питання щодо реалізації суб'єктом законодавчої ініціативи належної деталізації вказаного інституту, а також доцільності окремих пропонованих новел.

Наприклад, новелою, яка з'явилася у ЦПК України з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», є передбачення нового інституту малозначних справ (малозначних спорів). У ч. 2 ст. 60 нової редакції ЦПК України (2017) закріплено, що під час розгляду спорів, які виникають із трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 цього Кодексу. Законодавчі новели щодо суті малозначних справ (малозначних спорів) деталізовані у ч. 6 ст. 19 нової редакції ЦПК України (2017), у якій закріплено, що для цілей цього Кодексу малозначними є справи: 1) у яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, і справ, ціна позову в яких перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [3].

На погляд автора монографії, наведені новели є суперечливими, оскільки вони протирічать змісту вже згадуваного на попередніх сторінках цієї роботи законопроекту № 5221, у якому суб'єктом законодавчої ініціативи пропонується ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити новою частиною п'ятою, згідно з якою малозначний спір трактується як будь-який немайновий спір,

а також майновий спір, ціна позову за яким не перевищує одного мільйона гривень.

У зв'язку з наведеним виникає питання щодо непослідовності і обстоювання різних пропозицій суб'єктом законодавчої ініціативи, який прагне удосконалити й деталізувати правове регулювання інституту малозначних спорів у судах. У свою чергу, ми відстоюємо позицію, згідно з якою розуміння малозначними тих категорій справ, що визначені у ч. 6 ст. 19 нової редакції ЦПК України (2017) є помилковим, оскільки навіть саме поняття «малозначність» не відображає в цьому випадку сутність таких правових спорів через достатньо значні грошові розміри цін позовів у них. У цьому контексті автором монографії на попередніх сторінках цієї роботи критикуються і законодавчі пропозиції суб'єкта законодавчої ініціативи, які відображені у законопроекті № 5221, в якому також використовується термін «малозначність». Тому вбачається, що нормативно закріплене трактування так званих «малозначних спорів» потребує удосконалення й доопрацювання.

Разом із вищевказаними законодавчими новелами дискусійним також, на нашу думку, є питання щодо запровадження нового інституту «самопредставництво у судах». Згідно з ч. 1 ст. 58 нової редакції ЦПК України (2017) сторона, третя особа, а також особа, яка за законом має право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі як особисто (самопредставництво), так і через представника. Наведена норма деталізується у ч. 3 цієї статті, в якій зафіксовано, що участь у справі юридична особа бере через свого керівника чи члена виконавчого органу, уповноваженого відповідно до закону, статуту, положення діяти від її імені (самопредставництво юридичної особи), або через представника [3].

Беручи до уваги вищезгадані новели, на думку автора монографії, запровадження інституту самопредставництва прямо суперечить запровадженому інституту виключного представництва адвокатами інтересів осіб у судах (крім окремих передбачених законодавством випадків) [126, с. 74].

Мова перш за все йде про суперечність новел, які викладені у новій редакції ЦПК України (2017), і їх співвідношення зі змістом

ст. 131[2] Конституції України, у якій передбачені норми про те, що представництво іншої особи у суді, а також захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат, крім певних випадків, встановлених законодавством. Таким чином, викликає питання доцільність закріплення у змісті нової редакції ЦПК України (2017) інституту самопредставництва, оскільки раніше законодавцем було внесено зміни до Конституції України, якими було прямо передбачено фактично новелізовану модель представництва інтересів осіб у судах – професійне представництво адвокатами.

На наш погляд, вказана непослідовність є спірною, оскільки в значній мірі буде нівелюватися необхідність залучення адвоката як професійного представника осіб. Ми відстоюємо позицію, що залучення адвоката як представника є необхідним (крім певних законодавчо встановлених випадків), оскільки таке залучення зможе належним чином захистити цивільні права та охоронювані законом інтереси особи, яка звернулася до вказаного суб'єкта з метою отримання професійної правничої допомоги. Ця думка пояснюється тим, що в достатньо поширених випадках особи без належних правових знань не зможуть належним чином захистити свої права та інтереси в судах, тому задля належної реалізації захисту таких прав та інтересів потрібно звертатися до спеціально визначеного суб'єкта – адвоката.

У зв'язку з наведеним, на нашу думку, запровадження механізму самопредставництва особою у цивільних справах може стати причиною виникнення низки проблем у практичній діяльності. Мова йде, наприклад, про випадки звернення особи, у якої немає коштів на адвоката, до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, яка, на нашу думку, далеко не завжди є ефективною та якісною.

Враховуючи наведене, вважаємо, що законодавчі позиції, викладені у новій редакції ЦПК України (2017), несуть у собі ті новели, які суперечать змісту норм Конституції України та мають за мету не скільки удосконалити правову регламентацію вказаного інституту, а суттєво її змінити. Запровадження інституту самопредставництва у контексті проведення судової реформи в України, як уявляється, є помилковим. У зв'язку з цим, на думку автора монографії, органу

законодавчої влади доцільно виключити інститут самопредставництва зі змісту нової редакції ЦПК України (2017).

Поряд з вищевикладеною характеристикою законного та професійного представництва адвоката вартою уваги є специфіка непрофесійного представництва, яке надається особою, яка не має правового статусу адвоката. На наш погляд, до такого представництва у цивільному процесі слід відносити: 1) представництво у так званих «малозначних справах (малозначних спорах)»; 2) представництво юрисконсультами або особами, які є співробітниками певних підприємств, установ, організацій. Обгрунтовуючи такий поділ договірного (непрофесійного) представництва, на наше переконання, слід виходити з того, що така класифікація є найбільш прийнятною з огляду на сформовану в цивільному судочинстві практику здійснення процесуального представництва тоді, коли не застосовується вимога щодо виключного представництва адвокатами інтересів осіб у цивільних справах.

У контексті представництва у так званих «малозначних спорах» треба пам'ятати, що у них процесуальними представниками можуть бути і особи, які не мають правового статусу адвоката. У зв'язку з цим можуть виникати питання стосовно якості наданої правової допомоги у таких справах особами, які не є адвокатами. Тому, розуміючи, що у законодавстві передбачаються певні винятки щодо не застосування виключного представництва адвокатами в суді, слід виходити з того, що у законодавстві не заборонено користуватися послугами адвокатів у таких категоріях справ. Отже, особі, яка прагне отримати якісну правову допомогу, необхідно звертатися до осіб, які мають правовий статус адвоката.

Зупинимося на особливостях представництва юрисконсультами у цивільному процесі. Передусім вкажемо, що цей вид представництва ще перебуває в межах чинного законодавства, оскільки виключне представництво адвокатами запроваджується поступово та залежно від інстанції. У зв'язку з цим слід брати до уваги те, що згідно з п. 11 ч. 16^1 Перехідних положень Конституції України виключно прокурорами або адвокатами здійснюється представництво: з 1 січня 2017 р. – у Верховному Суді й судах касаційної інстанції

відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131^1 і ст. 131^2 цієї Конституції; з 1 січня 2018 р. – в судах апеляційної інстанції; з 1 січня 2019 р. – в судах першої інстанції [1].

Таким чином, з метою належного захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів у судах першої інстанції до 1 січня 2019 року можливо звертатися і до осіб, які не мають правового статусу адвокатів.

Поряд з характеристикою вищенаведених видів представництва у цивільному процесі вважаємо за доцільне дослідити співвідношення цивільного процесуального представництва з суміжними інститутами в інших галузях права. На нашу думку, аналіз вказаної проблеми дозволить деталізовано зрозуміти правову природу цивільного процесуального представництва, а також окреслити сутнісні відмінності останнього від йому подібних видів.

Перш за все заслуговує на увагу питання співвідношення такого представництва, як цивільне процесуальне й прокурорське. В аспекті окресленої проблеми слід зазначити, що прокуратура в нашій державі відповідно до ст. 131^1 Конституції України здійснює в суді представництво інтересів держави у виключних випадках та в порядку, встановлених законом [1].

Наведені конституційні положення деталізуються у Законі України «Про прокуратуру» (від 14.10.2014 р.), у ч. 1 ст. 2 якого закріплено, що на прокуратуру покладається функція представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом. Відповідно до ч. 2 ст. 23 вказаного Закону інтереси громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) в суді представляє прокурор у випадках, якщо така особа самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження не спроможна через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати її права, свободи та інтереси, не здійснюють або неналежним чином здійснюють такий захист. Виходячи з ч. 3 ст. 23 вищевказаного Закону, представництво у суді законних інтересів держави прокурор здійснює у разі їх порушення або загрози пору-

шення, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесено ці повноваження, а також за відсутності такого органу [127].

У контексті відмінностей цивільного процесуального та прокурорського представництва слід відмітити, що питання прокурорського представництва на дисертаційному рівні були досліджені вченими-юристами, серед яких: С. О. Малахов [128, с. 6–7], М. Руденко [129, с. 9], О. Севрук [130, с. 9], Г. А. Терещук [131, с. 8]. Поряд з цим низка проблемних питань здійснення представництва прокурором в суді інтересів громадянина або держави вивчалися у праці В. Сапункова [132, с. 68]. Поряд з цим варто зазначити, що чимало уваги дослідженню проблеми представництва прокуратурою інтересів у суді приділив М. Руденко, що знайшло своє відображення у багатьох наукових працях вказаного автора [133, с. 233–234; 134, с. 241; 135, с. 17; 136, с. 23; 137, с. 48; 138, с. 21; 139, с. 53; 140, с. 64; 141, с. 61; 142, с. 114–115; 143, с. 63; 144, с. 18; 145, с. 43; 146, с. 93; 147, с. 161; 148, с. 114].

Розглядаючи специфіку прокурорського представництва у цивільному процесі, виникає питання, чи слід його розуміти як класичне цивільне процесуальне представництво. У зв'язку з цим заслуговують на увагу думки К. А. Гузе, який наголошує на неможливості підтримати точку зору тих процесуалістів, які вважають, що інститут прокурорського представництва є різновидом судового представництва, адже предметом правового регулювання останнього є суспільні відносини, що виникають між судом і представником. Поряд з цим ми погоджуємося з твердженням К. А. Гузе, що суспільні відносини, що становлять предмет правового регулювання інституту судового представництва, виникають у зв'язку з реалізацією представником у суді процесуальних прав, наданих йому довірителем, і мають не публічний, а приватний характер та спрямовані на захист приватного інтересу останнього [149, с. 58].

Враховуючи наведене, на нашу думку, прокурорське представництво у цивільному процесі не слід розглядати як класичне цивіль-

не процесуальне представництво. Тим більше уявляється, що з огляду на свою характеристику та правову природу прокурорське представництво слід розуміти як окремий елемент правового представництва.

Думається, що цивільне процесуальне представництво відрізняється від прокурорського представництва в цивільному процесі наступними особливостями: 1) цивільне процесуальне представництво характеризується здебільшого захистом приватноправових суспільних інтересів, а прокурорське представництво, навпаки, має більш тісні точки перетину з публічно правовими інтересами (у тому числі з інтересами безпосередньо держави); 2) адвокат як професійний представник у цивільному процесі є особою, яка входить до структури адвокатури України, а прокурор входить до складу органів прокуратури України, що мають передбачений на нормативному рівні державний статус; 3) адвокат як цивільний процесуальний представник під час надання професійної правничої допомоги повинен дотримуватися правил адвокатської етики, а прокурор, який здійснює відповідне представництво в суді, повинен слідувати правилам етики поведінки прокурора.

Поряд із відмежуванням цивільного процесуального й прокурорського представництва, на думку автора монографії, вбачається необхідність відмежування цивільного процесуального від цивільного матеріального представництва. Досліджуючи питання розмежування цивільного матеріального та цивільного процесуального представництва, вбачається справедливим погляд О. А. Грабового, що на сьогодні ЦПК України на відміну від ЦК України чітко не визначає дефініцію «представництва», у зв'язку з чим трапляються не поодинокі випадки ототожнення категорії «представництво» в матеріальному та процесуальному праві. У роботі вказаного автора також наводиться думка про те, що наявність спільних рис матеріального та процесуального представництва, які визначаються з їхньої семантики, не дають підстав для ототожнення цих правових конструкцій [150, с. 74].

У зв'язку з вищенаведеною точкою зору, на нашу думку, важливість дослідження співвідношення вказаних видів представництва

зумовлюється перш за все потребою виявлення розбіжностей чи відмінностей між ними. Беручи це до уваги, додамо, що представництвом відповідно до ч. 1 ст. 237 ЦК України є правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право від імені другої сторони, яку вона представляє, вчинити правочин. У той же час у ч. 3 ст. 237 ЦК України зафіксовано, що представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, вказаних актами цивільного законодавства [151].

Порівнюючи цивільне процесуальне й цивільне матеріальне представництво, слід відмітити, що на дисертаційному рівні низку проблем представництва у цивільному праві досліджували такі вчені, як І. Ю. Доманова [152, с. 8], С. Г. Керимов [153, с. 8], О. Л. Невзгодіна [154, с. 22], Є. С. Сєвєрова [155, с. 15], Л. І. Шаповал [156, с. 7]. Поряд з цим, слід підкреслити, що окрему увагу щодо специфіки представництва у цивільному праві приділив В. В. Цюра [157, с. 89; 158, с. 42; 159, с. 47].

Намагаючись відмежувати цивільне процесуальне та цивільне матеріальне представництво, відмітимо, що вони регламентуються різними нормами. Так, специфіка цивільного процесуального представництва відображена у новій редакції ЦПК України (2017). Що стосується особливостей цивільного матеріального представництва, то основним нормативним актом, який регулює вказаний вид представництва, є ЦК України.

Наступною ознакою відмінності цивільного процесуального представництва від цивільного матеріального представництва є те, що цивільне процесуальне розраховане на перш за все на реалізацію цивільної процесуальної правосуб'єктності шляхом вчинення відповідних юридично значущих процесуальних дій безпосередньо під час участі у цивільних процесуальних правовідносинах, у тому числі при розгляді та вирішенні цивільних справ органами судової влади. У свою чергу, цивільне матеріальне представництво, маючи іншу правову природу та законодавчу регламентацію, здебільшого розраховане на вчинення в інтересах іншої особи відповідних дій, а саме правочинів.

Поряд з аналізом відмінностей інституту представництва в різних галузях права, слід зазначити, що цивільне процесуальне представництво також можливо класифікувати за наступними додатковими критеріями:

1) за стадією провадження у цивільному процесі: а) під час провадження у суді першої інстанції; б) під час апеляційного провадження; в) під час касаційного провадження;

2) за видом провадження у цивільному процесі: а) у позовному провадженні; б) у наказному провадженні; в) в окремому провадженні;

3) за ознакою наявності грошової винагороди: а) на платній основі; б) на безоплатній основі. Цей критерій випливає з аналізу ст. 59 Конституції України, у якій регламентовано, що: 1) кожен має право на професійну правничу допомогу; 2) у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження поняття й видів представництва у цивільному процесі з'ясовано, що процесуальне представництво як важливий інститут цивільного процесуального права характеризується такими ознаками: 1) специфічне нормативне регулювання – цивільне процесуальне законодавство; 2) наявність особливого суб'єктного складу – процесуального представника та особи, яку останній представляє (представляємого); 3) складна структура, яка відображає тісні зв'язки між різними видами представництва у цивільному процесі (професійним представництвом адвокатом; непрофесійним представництвом, що надається особою, яка не має статусу адвоката; законним).

На підставі вищезазначеного вважаємо, що цивільне процесуальне представництво варто розуміти як певний вид цивільних процесуальних правовідносин, в яких спеціальна особа (процесуальний представник) вчиняє від імені заінтересованої на це представляємої особи певні дії юридичного характеру під час здійснення судочинства по цивільних справах органами судової влади, задля досягнення відповідної поставленої представляємим процесуальної та матеріальної мети у межах цивільного процесуального законодавства.

1.3. Професійне представництво адвоката як різновид цивільного процесуального представництва

На попередніх сторінках монографії зроблено висновок, що цивільне процесуальне представництво треба розглядати як певний вид цивільних процесуальних правовідносин, у яких спеціальна особа, а саме процесуальний представник, вчиняє від імені заінтересованої на це представляємої особи певні дії юридичного характеру під час здійснення судочинства по цивільних справах органами судової влади задля досягнення відповідної поставленої мети.

Враховуючи предмет монографії, конституційні положення щодо запровадження концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури на ринку надання правової допомоги дозволяють зробити висновок про те, що професійне представництво є новелізацією моделі представництва в цивільному процесі, чому суттєво сприяло проведення судової реформи в Україні, що ознаменувалася активним оновленням положень законодавства, яке регулює професійну діяльність адвокатів, у тому числі в цивільному процесі.

Варто наголосити, що з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. ст. 59 Основного Закону доповнено фактично новим поняттям «професійна правнича допомога» [1]. Разом із цим ще одним нормативним актом, який закріплює таку ознаку діяльності процесуальних представників, як «професійність» є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., де міститься ст. 10 з назвою «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд» [10].

На окрему увагу заслуговують ініціативи, які відображені в законопроекті від 04.02.2015 р. №1794-1, про який йшла мова у підрозділі 1.1. цієї роботи. Вказаним законопроектом запропоновано внесення до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» нового принципу адвокатської діяльності, а саме професіоналізму [8].

Беручи до уваги вищезазначені положення законодавства України, вбачаються правильними кроки органів законодавчої ініціативи щодо деталізації на нормативному рівні інституту професійного представ-

ництва. На думку автора монографії, це сприятиме підвищенню рівня якості надання юридичних послуг особам, які звернулися до відповідних суб'єктів за їх отриманням.

У доповнення до зазначеного наголосимо, що, на переконання низки авторів, професійна діяльність базується на глибоких теоретичних спеціальних знаннях, практичних навичках, які становлять основу професійної діяльності [160, с. 18]. Іншої точки зору дотримується В. В. Рєзнікова, яка пише, що структура професійної діяльності складається з таких елементів: по-перше, це суб'єкти професійної діяльності, а саме: професіонали – виконавці тієї чи іншої діяльності; по-друге, виконання професіоналами своїх обов'язків, їх праця, витрати часу та зусиль, інтелектуальної енергії; по-третє, статус, яким наділяються ці особи-професіонали; по-четверте, нормативно-ціннісна база тієї чи іншої діяльності втілена у відповідній професійній галузі та професійній етиці [161, с. 60].

На відміну від попередніх точок зору А. В. Юдін стверджує, що професійні представники найчастіше є єдиними, за винятком суду, суб'єктами цивільного процесу, які обізнані стосовно змісту норм матеріального та процесуального права, що підлягають застосуванню у справі. На переконання вказаного автора, це робить їх, поряд з судом, свого роду «провідниками» норм закону в правозастосовчій практиці і частково покладає на них відповідальність за прийнятність правової позиції, займаної стороною [162, с. 487].

Слід зазначити, що різні проблеми професійної діяльності адвокатів стали предметом для наукових досліджень на сторінках іноземної юридичної літератури. У контексті вказаного питання варто виділити праці таких закордонних учених, серед яких: Елліотт М. Абремсон (Elliott M. Abramson) [163, с. 801], Олена Єва (Elena Eva) [164, с. 2452], Рекеш К. Ананд (Rakesh K. Anand) [165, с. 1634], Майкл Бард (Michael Bard) та Барбара А. Бемфорд (Barbara A. Bamford) [166, с. 441], Стівен Дж. Еллман (Stephen J. Ellmann) [167, с. 2726], Джеффрі С. Хазард мол. (Geoffrey C. Hazard Jr.) [168, с. 363], Ніна А. Кон (Nina A. Kohn) та Кетерін Косс (Catheryn Koss) [169, с. 619], Тімоті Кун (Timothy Kuhn) [170, с. 690, 691], Роберт Мегаррі (Rt. Hon. Sir Robert Megarry) [171, с. 397], Лорель С. Террі (Laurel S. Terry) [172,

с. 2937], Крістофер Дж. Уїлан (Christopher J. Whelan) та Нета Зів (Neta Ziv) [173, с. 2608], Бобетт Вольські (Bobette Wolski) [174, с. 40, 41, 47].

Вивчення професійного представництва як різновиду представництва у цивільному процесі було б не повним без характеристики представництва, що не носить професійного характеру. У зв'язку з цим зупинимося на позиції, яка наводиться в літературі, відповідно до якої під поняттям «непрофесійна юридична практика» мається на увазі практика, яка здійснюється без дотримання тих основоположних принципів (чесність, компетентність і сумлінність) [175, с. 39]. Також вартою уваги є думка Т. В. Варфоломеєвої, що українська адвокатура віддзеркалює сьогодні ситуацію, яка склалася в нашій країні: такий самий безлад, непрофесіоналізм, недотримання міжнародних стандартів адвокатської діяльності, приниження професії, боротьба за владу в цій інституції, розкол та ворожнеча в адвокатській спільноті [176, с. 7]. В іншій праці вказана авторка вважає, що проблеми професійного рівня надання правової допомоги та її доступності, підготовки висококваліфікованих кадрів, підвищення кваліфікації адвокатів зберігаються і наростають [177, с. 6].

Беручи до уваги вищевикладене, на нашу думку, не завжди у випадках коли представництво не носить професійного характеру, то воно є непрофесійним. Висловлене пояснюється тим, що представництво непрофесійне не завжди тягне за собою неякісне надання правових послуг. У цьому контексті слід наводити приклад, коли особа, яка не отримала вищої юридичної освіти, а має іншу освіту, належним чином здійснює процесуальну діяльність у формі процесуального представництва, наслідком якої може бути якісна правова допомога.

Не можна оминути й того факту, що наукові розробки вчених з основних питань надання правової допомоги у формі процесуального представництва переважно стосувалися проблем процесуальних повноважень представників і особливостей їх посвідчення, а також питань правового статусу вказаних суб'єктів. Поряд з цим окреслені проблеми здебільшого вивчалися без урахування конституційних змін,

що започаткували існування професійного представництва адвоката у цивільному процесі.

Враховуючи тему і мету даного дослідження, варто з'ясувати спільні риси й відмінності представництва під час розгляду й вирішення справ у цивільному й господарському судочинстві України з огляду на різноманітність у правовому регулюванні, що, крім того, уявляється й цікавим. Так, сторона, третя особа, а також особа, яка за законом має право звертатися до суду в інтересах іншої особи, згідно з ч. 1 ст. 56 нової редакції ГПК України (2017) у судовому процесі може брати участь особисто (самопредставництво) та (або) через представника, а юридична особа (ч. 3 вказаної статті) – через свого керівника або члена виконавчого органу, до повноважень якого входить діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника [178].

Вважаємо, що від запровадження виключного представництва адвокатами у справах, які підлягають розгляду у порядку господарського судочинства, слід відходити за наявності в певного суб'єкта господарювання працівника, який належним чином здійснюватиме процесуальне представництво вказаного суб'єкта у суді, не маючи при цьому правового статусу адвоката.

Продовжуючи аналіз професійного представництва адвоката як специфічного виду цивільного процесуального представництва, необхідно вивчити його сутнісні особливості. На погляд автора монографії, основними ознаками професійного представництва адвоката в цивільному процесі виступають наступні.

1. Наявність в адвоката повної вищої юридичної освіти за другим (магістерським) рівнем вищої юридичної освіти. Здобуття вказаного рівня слід поєднувати з вимогами ч. 1 ст. 17 Закону України «Про освіту» (2017). Відповідно до цієї норми метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та (або) творчих мистецьких, професійних та загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи у певній галузі знань [179]. При здобутті необхідного освітньо-кваліфікаційного рівня для отримання права здійснювати адвокатську діяльність, зокрема у цивільному про-

цесі, варто виходити з того, що вищою освітою є сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» (2014) [180].

Однією з обов'язкових вимог, що ставиться до особи, яка збирається займатися адвокатською діяльністю, є повна вища юридична освіта, бо без неї особа не має права провадити таку діяльність у цивільному процесі. До вказаного вище додамо, що п. 1 ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) містить додаткові вимоги до здобувачів адвокатської професії. За згаданою нормою повна вища юридична освіта може бути здобута в Україні, а також в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку [4].

Слід відзначити, що на сьогодні існують численні пропозиції суб'єктів законодавчої ініціативи, метою яких є реформування вищої юридичної освіти в Україні. Наслідком таких ініціатив є зареєстрований проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28.09.2017 р., згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 якого юридична (правнича) освіта – вища освіта за спеціальністю «Право», здобуття якої відбувається за наскрізною програмою в рамках магістерського рівня вищої освіти. Також у ч. 4 ст. 21 вказаного проекту Закону України передбачено, що правничими професіями в Україні є: 1) суддя; 2) адвокат; 3) прокурор; 4) нотаріус [181].

Зауважимо, що разом із вищевказаним законопроектом сьогодні також зареєстрований проект Закону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» № 7147-1 від 17.10.2017 р., у ч. 1 ст. 1 якого передбачено, що юридичною освітою є вища освіта, здобута в Україні за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право», а також в іноземних державах і визнана в Україні в установленому законом порядку як здобута за спеціальністю «Право» або «Міжнародне право». Крім того, у ч. 1 ст. 19 цього проекту Закону закріплено, що до регульованих правничих професій зі спеціальним порядком допуску належать: 1) суддя; 2) адвокат; 3) прокурор; 4) нотаріус; 5) викладач права; 6) дослідник права; 7) третейський суддя; 8) арбітражний керуючий; 9) державний виконавець, приватний виконавець;

10) слідчий; 11) детектив; 12) помічник судді. Також варто звернути увагу на положення ч. 2 ст. 19 зазначеного проекту Закону, де зафіксовано, що до вказаних професій допускаються особи, які здобули юридичну освіту другого (магістерського) рівня вищої освіти, відповідають спеціальним кваліфікаційним вимогам, а у випадках, визначених відповідними законами, також склали спеціалізований кваліфікаційний іспит [182].

Наголосимо на тому, що вищевказані законопроекти широко обговорювалися, зокрема, дискусія виникла навколо окремих суперечливих новел, які пропонуються [183; 184]. При обговоренні неоднозначних положень згаданих законопроектів вченими й практиками особливу увагу приділено у тому числі й питанням професії адвоката, специфічною складовою якої є професійна діяльність, зокрема, у цивільному процесі України [185].

На нашу думку, необхідність наявності у адвоката як професійного юриста повної вищої юридичної освіти не викликає сумніву, оскільки відображає глибину теоретичної підготовки у галузі права вказаного суб'єкта, що передувала складенню ним кваліфікаційного (адвокатського) іспиту.

2. Здобуття права на заняття адвокатською діяльністю. Ця ознака, на наше переконання, крім самого цього права, також відображає складну структуру вимог до правового статусу адвоката, яка складається з наявності належної кваліфікації, стажу роботи в галузі права, складання кваліфікаційного (адвокатського) іспиту та наявності належної підготовки (стажування).

Наведене знайшло закріплення в ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де передбачено, що адвокатом відповідно до згаданої норми може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права не менше 2 років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України й отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [4].

Підкреслимо, що вченими-юристами висловлюються різні міркування стосовно проблем адвокатури, у тому числі щодо права на за-

няття адвокатською діяльністю. Наприклад, О. М. Скрябін вважає, що діяльність незалежної професійної адвокатури щодо здійснення захисту, представництва, а також надання інших видів правової допомоги клієнту можна розглядати як один із механізмів надання високоякісної професійної правової допомоги [186, с. 66]. Іншої точки зору дотримувалася Н. О. Чечіна, яка, досліджуючи питання представництва в цивільному судочинстві, вважала, що з моменту появи адвокатури і адвоката як професійного юриста, який надає юридичну допомогу громадянам в суді за плату, адвокат розглядається всіма правовими доктринами і відповідними нормативними актами як юрист, що допомагає не тільки громадянам, а й суду в здійсненні захисту прав і законних інтересів громадян [187, с. 56]. Т. Б. Вільчик визначає, що адвокатура в будь-якому цивілізованому суспільстві є єдиним професійним правозахисним інститутом, здатним в силу виконуваних нею функцій ефективно контролювати діяльність держави за допомогою виконання покладених на неї обов'язків – захист прав і свобод громадян [188, с. 70–71].

Також ми не можемо оминути погляду В. В. Андрєєвського, що головна особливість юридичної природи адвокатури полягає у раціональному поєднанні приватного, професійного, публічного та державного характеру діяльності, за якої може бути забезпечена реальна незалежна правова допомога як кожному громадянину окремо, так і захист загальних громадянських прав і свобод [189, с. 88]. В іншій науковій статті вказаний автор наводить думку про те, що чотири чинники діяльності адвокатури (приватний, професійний, державний, публічний) в їх пропорційному відношенні зумовлюють можливість втілення чотирьох видів її зовнішньої організації [190, с. 130].

На наше переконання, наявність у адвоката права на заняття адвокатською діяльністю відображає специфіку професійної юридичної діяльності вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, унаслідок чого останній може реалізовувати власну цивільну процесуальну правосуб'єктність під час надання професійної правничої допомоги.

Поряд із правом на заняття адвокатською діяльністю, безумовно, важливою ознакою професійного представництва адвоката в цивільному процесі є наявність належної кваліфікації у вказаного суб'єкта.

Вбачається, що особа, якій довірено ведення справи, мусить мати відповідну кваліфікацію, що підтверджується наявністю відповідних документів, зокрема, стосовно належної юридичної освіти, а також свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Вбачається, що здійснення процесуального представництва як форми надання правової допомоги суттєво залежить від рівня освіченості й кваліфікації особи, яка може її надавати. У цьому аспекті вважаємо, що здійснення процесуального представництва в суді виключно адвокатами підніме на новий рівень надання правової допомоги [191, с. 192].

Продовжуючи вищенаведені міркування щодо документів про належну освіту, які відображають кваліфікацію особи, якій довірено ведення цивільної справи у суді, варто зауважити, що, на нашу думку, у законодавстві України чітко і зрозуміло не вказано про необхідність підтвердження легітимності диплома про належну освіту особи, яка підлягає допуску до складення кваліфікаційного (адвокатського) іспиту. З огляду на це виникає потреба в удосконаленні цієї процедури, оскільки вона, на наш погляд, є необхідною гарантією при перевірці згаданого документа на предмет його легітимності для отримання допуску до складання кваліфікаційного (адвокатського) іспиту. Вбачається, що значення цієї процедури для цивільного процесу полягає в тому, що належний документ про відповідну освіту адвоката як представника в цивільному процесі є ознакою легітимності допуску адвоката до кваліфікаційного іспиту й подальшого отримання права на заняття адвокатською діяльністю, особливою сферою якої виступає цивільне судочинство. Додамо, що важливість питання стосовно кваліфікованості процесуальних представників підтверджується й тим, що вона досліджувалася на сторінках юридичної літератури [192, с. 31; 193, с. 40; 194, с. 20; 195, с. 195; 196, с. 162; 197, с. 14].

Розглядаючи належну кваліфікацію професійного представника, треба підтримати точку зору Д. В. Дрейзіної, яка, вивчаючи окремі проблеми участі адвоката в цивільному процесі, зазначає, що на від-

міну від інших представників, у цивільному процесі до професійного рівня адвокатів ставляться високі вимоги, тому що вони несуть певну відповідальність за своєчасність та якість юридичної допомоги, яку надають сторонам [198, с. 246].

Зважаючи на вищенаведене, уявляється, що кваліфікованість адвоката як професійного представника в цивільному процесі відображає наявність у останнього відповідних документів, які підтверджують його професійний рівень, а також віддзеркалюють його спроможність якісно надавати професійну правничу допомогу своєму клієнту під час розгляду й вирішення цивільних справ в органах судової влади.

Складення особою кваліфікаційного (адвокатського) іспиту як одна з передумов отримання права на заняття адвокатською діяльністю полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виказала бажання стати адвокатом, а також у встановленні рівня її практичних навичок й умінь застосовувати норми закону, про що йдеться у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4].

Разом зі складенням кваліфікаційного іспиту важливою характеристикою професійного представника є належна його підготовка, про що свідчить рівень готовності належним чином виконувати поставлені професійні завдання, зокрема, при наданні професійної правничої допомоги в цивільних справах.

Професійна підготовка є тривалим процесом, який відображає навчання адвоката як представника відповідними моральними та психологічними знаннями, а також характеризує набуття вказаним суб'єктом теоретичних і практичних навичок. У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою висвітленої на сторінках юридичної літератури позиції, що малограмотність, юридична та психологічна плутанина, що допускається окремими адвокатами в промовах і в документах, говорять про відсутність у них основ професійної культури [199, с. 129]. Погоджуємося з цією точкою зору, оскільки у практичній юридичній діяльності трапляються випадки, коли адвокат дійсно не на професійному рівні надає правову допомогу, зокрема, у цивільному процесі.

Зупинимося на дискусійній точці зору І. Павлуника, який, досліджуючи особливості участі адвоката в цивільному процесі, стверджує, що необхідність врахування адвокатом моральної сторони справи випливає з високих етичних принципів (основ) адвокатської професії [200, с. 63]. На наше переконання, крім належних моральних якостей, адвокат у той же час повинен бути психологічно підготовлений до належного представлення інтересів свого клієнта при розгляді й вирішенні цивільних справ у судах.

Враховуючи попередні міркування, вбачається сприйнятливою думка, викладена на сторінках юридичної літератури, що професійний обов'язок та професійна зрілість вчать адвоката культурі морального мислення, озброюють орієнтирами в конфліктних ситуаціях, оберігають від розчарування і черствіння, показують шляхи морального задоволення діяльністю, виступають критеріями самоконтролю [201, с. 11].

Узагальнюючи вищенаведені точки зору правників стосовно «моральності» адвокатів, вважаємо, що навряд чи правильно говорити про беззаперечну наявність моральної складової у професійній діяльності адвокатів як професійних представників, зокрема у цивільному процесі. Однак треба відразу уточнити, що ми не підтримуємо точку зору, що моральність у діяльності адвоката відсутня. Додамо, що, на наш погляд, виходячи з положень п. 1 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (йдеться про те, що використовувати власні права всупереч правам, свободам і законним інтересам клієнта адвокату забороняється) [4], немає достатніх підстав говорити про наявність повної й беззаперечної у всіх випадках моральної складової у діяльності адвоката як професійного представника, у тому числі у цивільному процесі, оскільки адвокат не може вчиняти якісь дії всупереч інтересам клієнта, які не у всіх випадках можуть носити позитивний моральний відтінок, а не навпаки.

Ще однією передумовою отримання права на заняття адвокатською діяльністю є проходження стажування (крім законодавчо встановлених випадків, коли особи від цього звільняються). Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» стажування полягає у перевірці готовності особи, яка отрима-

ла свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, самостійно провадити адвокатську діяльність [4].

Специфіка стажування при отриманні особою права на заняття адвокатською діяльністю відображена у «Положенні про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю», затвердженому рішенням Ради адвокатів України від 3 лютого 2017 р. №6. Згідно з п. 1.1 вказаного документа стажування – це діяльність із формування і закріплення на практиці професійних знань, умінь та навичок, отриманих у результаті теоретичної підготовки особи, яка одержала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, щодо її готовності самостійно провадити адвокатську діяльність із метою отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [202].

Беручи до уваги вищевикладені положення та зважаючи на вимоги законодавства щодо наявності дворічного стажу у галузі права для осіб, які виявили намір стати адвокатами, вважаємо, що стажування для вказаних осіб є необхідним. Ця думка пояснюється тим, що з огляду на достатньо широкий спектр правових послуг не кожна особа у своїй юридичній діяльності зтикається з особливостями, які притаманні професійній діяльності адвоката. Наприклад, діяльність юрисконсульта не вимагає від вказаного суб'єкта здійснювати процесуальне представництво осіб у судах. Разом з цим судове представництво є одним із видів професійної діяльності адвоката.

Продовжуючи вищевикладені міркування стосовно специфіки й необхідності проходження стажування для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, наголосимо, що необхідність передбачення в законодавстві України випадків звільнення від проходження такого стажування не викликає сумніву.

Так, згідно з ч. 5 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше 1 року за останні 2 роки, від проходження стажування звільняються [4]. На нашу думку, такі нормативні приписи є виправданими, оскільки під час діяльності особи на посаді помічника адвоката вказаний суб'єкт удосконалює набуті теоретичні знання

та здобуває практичні навички (у тому числі через присутність на судових засіданнях під час розгляду цивільних справ, участь у підготовці проектів процесуальних документів у цивільних справах та інших видах діяльності). У зв'язку з цим передбачення на законодавчому рівні випадків звільнення від проходження стажування вбачається виправданим.

В аспекті нашого дослідження не можна залишити поза увагою питання законодавчих ініціатив щодо удосконалення законодавства України з питань регламентації професійного представництва адвоката в різних видах судочинства, зокрема в цивільному процесі. Слід зазначити, що розробка і впровадження реформ, які стосуються питань здійснення адвокатської діяльності, мають за мету оновлення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012). З огляду на це викликають науковий інтерес законодавчі пропозиції, викладені у законопроекті № 1794-1 від 04.02.2015 р., який згадувався на попередніх сторінках цієї роботи [8]. Вказаним законопроектом пропонується закріпити на нормативному рівні принцип професіоналізму адвокатської діяльності.

Беручи до уваги вищенаведені пропозиції суб'єктів законодавчої ініціативи щодо запровадження на нормативному рівні нового принципу діяльності адвоката, яка також може поширюватися і на надання останнім професійної правничої допомоги в цивільних справах, необхідно звернути увагу на питання принципів цивільного процесуального права і на те, як вони впливають на професійну діяльність адвоката як представника у цивільному процесі. Крім того, вбачається цікавим питання про те, як слід розглядати професіоналізм: чи як класичний принцип цивільного процесуального права, чи як засаду діяльності адвоката.

Варто зазначити, що проблемі принципів цивільного процесуального права присвячена велика кількість наукових праць, предметом яких було вивчення й аналіз поняття, особливостей та характеристики принципів цивільного процесуального права.

Наприклад, О. В. Гетманцев і П. С. Пацурківський вважають, що під принципами цивільного процесуального права (цивільного процесу) варто розуміти загальні положення, закріплені у нормах цивіль-

ного процесуального законодавства, в яких відображені особливості правосуддя в цивільних справах і які характеризують цивільне процесуальне право як галузь права [203, с. 64]. Разом із цим О. В. Гетманцев стверджує, що принцип цивільного процесуального права може розглядатися як певна ідея правосвідомості, так і нормативна постанова [204, с. 25]. Іншої думки дотримується І. О. Ізарова, яка переконана, що принципи цивільного процесу можна охарактеризувати як загальні засади, що лежать в основі загальноєвропейського регулювання транскордонних цивільних процесуальних відносин, встановлюють єдині процедури розгляду цивільних і комерційних справ, ускладнених транскордонним елементом, забезпечують досягнення доступності правосуддя і гарантій належного судового захисту незалежно від держави-члена компетентного суду [205, с. 163]. У свою чергу, В. Городовенко вважає, що принципами (засадами) судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є передбачені законодавством основні пов'язані з метою і завданнями останнього ідеї, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду та всіх інших учасників процесу [206, с. 125].

У контексті дослідження системи принципів цивільного процесуального права вбачається цікавою думка П. Ф. Немеш стосовно того, що взаємопов'язаність принципів цивільного процесу призводить до того, що порушення одного із них тягне за собою порушення іншого, але при цьому підриваються основні засади розгляду цивільної справи [207, с. 15]. Також заслуговують на увагу погляди Н. Ю. Голубєвої, яка наголошує, що принципи цивільного процесу розрізняють залежно від сфери їх поширення: 1) загальноправові, тобто ті, що притаманні всім галузям права, наприклад, законність, демократизм; 2) міжгалузеві, зокрема, принципи цивільного процесуального, господарського процесуального права: а) здійснення правосуддя лише судом; б) незалежність суддів та підкорення їх лише закону; в) рівність всіх учасників процесу перед законом і судом; г) поєднання колегіального і одноособового складу суду при розгляді справ; д) гласності та інші принципи; 3) галузеві, властиві лише цивільному процесуальному праву (до них зазвичай відносять прин-

ципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, однак ці принципи діють також в адміністративному процесі, тому швидше є міжгалузевими) [208, с. 104–105].

У юридичній літературі також існує точка зору, що найпоширенішим критерієм для класифікації принципів цивільного процесуального права є обсяг правовідносин, на які поширюється їх дія. За цим критерієм принципи цивільного процесуального права поділяються на: 1) загальні принципи, якими є принципи, що «пронизують» усю систему права України, визначають її сутність, поширюють свою дію на всі правовідносини без винятку, у тому числі й на цивільні процесуальні правовідносини. До загальних належать такі принципи цивільного процесуального права, як: верховенство права; законність; гуманізм; забезпеченість права на звернення до суду за захистом; справедливість; 2) спеціальні принципи, що є основними засадами здійснення правосуддя в Україні, зокрема у цивільних справах. До спеціальних принципів цивільного процесуального права зараховують: здійснення правосуддя виключно судами і на засадах поваги до честі і гідності, рівності перед законом і судом; незалежність суддів і підкорення їх лише закону; процесуальна рівність; гласність цивільного судочинства і його повне фіксування технічними засобами; здійснення цивільного судочинства державною мовою; визначеність законодавства, відповідно до якого суд вирішує цивільні справи; змагальність сторін; диспозитивність цивільного судочинства; забезпечення права на правову допомогу; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень [209, с. 14–15].

У цілому питанням сутності, правової природи та характеристики принципів цивільного процесуального права присвячена значна кількість наукових праць вчених, серед яких роботи таких авторів, як: В. А. Кройтор [210, с. 149; 211, с. 54; 212, с. 53–54; 213, с. 356], О. В. Шутенко [214, с. 73; 215, с. 76; 216, с. 159], І. Ізарова [217, с. 66; 218, с. 66], С. О. Короєд [219, с. 123; 220, с. 278; 221, с. 233], В. Ю. Мамницький [222, с. 73; 223, с. 8; 224, с. 112], О. В. Рожнов [225, с. 31; 226, с. 8; 227, с. 160], Д. М. Сібільов [228, с. 125], М. В. Жушман [229, с. 19], О. В. Гетманцев [230, с. 53], І. Ярошенко [231, с. 25], В. Горо-

довенко [232, с. 169]. Окремі міркування стосовно проблеми принципу пропорційності у судовій діяльності висловив С. П. Погребняк [233, с. 54].

У той же час слід зазначити, що в науковій літературі особливостям змісту засади професіоналізму як ознаці надання кваліфікованої професійної правничої допомоги адвокатом (професійним представником у цивільному процесі) не приділено належної уваги, незважаючи на прагнення законодавця закріпити її у правових нормах.

Досліджуючи питання про те, чи варто його розуміти як класичний принцип цивільного процесуального права або як засаду професійної діяльності адвоката у цивільному процесі, на нашу думку, слід виходити з того, що професіоналізм із позиції діяльності адвоката як професійного представника в цивільному процесі варто розглядати як засаду професійної діяльності вказаного суб'єкта. Обґрунтовуючи наведене твердження, наголосимо, що навряд чи правильно вести мову про те, що остання може виступати і як принцип цивільного процесу, оскільки в цьому разі фактично будуть змішуватися дві різні категорії.

На нашу думку, галузеве, так би мовити, «забарвлення» має засада професіоналізму надання адвокатом кваліфікованої правової допомоги у цивільному процесі, що пояснюється галузевим розмаїттям правосуб'єктності адвоката, виходячи з переліку його процесуальних прав й обов'язків, залежно від виду судочинства, в якому він провадить професійну діяльність.

Разом із цим вважаємо, що таку засаду діяльності адвоката, як професіоналізм необхідно розуміти у двох аспектах: широкому і вузькому. У широкому – як специфічну й основоположну ознаку діяльності адвоката, що в цілому передбачається Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і пов'язана з реалізацією й виконанням покладених на адвоката обов'язків із метою надання кваліфікованої правової допомоги особам, які її прагнуть. У вузькому – як фундаментальну засаду діяльності адвоката як професійного процесуального представника безпосередньо під час надання такої допомоги (галузеве «забарвлення» зазначеної засади).

Таким чином, професіоналізм як засада діяльності адвоката (цивільного процесуального представника) виступає важливою й своє-

рідною гарантією сумлінного виконання останнім покладених на нього функцій, зокрема, надання правової допомоги під час розгляду цивільних справ. На нашу думку, прийняття законопроекту № 1794-1 від 04.02.2015 р. і доповнення переліку засад адвокатської діяльності, наведених у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», такою, як професіоналізм є логічним кроком при оновленні чинного законодавства.

На підставі викладеного уявляється, що під професіоналізмом адвокатської діяльності в цивільному процесі варто розуміти закріплену на нормативному рівні основоположну засаду цивільного судочинства, завдяки якій регулюються правовідносини у сфері процесуального представництва адвоката в цивільному процесі, що відображає ставлення адвоката до сумлінного виконання покладених на нього обов'язків під час надання кваліфікованої правової допомоги при вирішенні цивільної справи, недотримання яких стає причиною притягнення адвоката до юридичної відповідальності, встановленої законом. Поряд із цим вважаємо, що професіоналізм у контексті надання адвокатом правової (професійної правничої) допомоги в цивільному процесі можна розуміти і як специфічну норму, що відображає вимоги до діяльності адвокатів як цивільних процесуальних представників.

Враховуючи наведене, слід зробити висновок, що засаді професіоналізму адвокатської діяльності в цивільному процесі характерні наступні ознаки: а) наявність у особи, що надає професійну правничу допомогу, правового статусу адвоката, що відображає місце останнього у правовому полі правовідносин; б) глибока юридична обізнаність адвоката у питаннях застосування норм цивільного процесуального права судами та міжнародними судовими установами, юрисдикція яких визнана Україною; в) здатність до сумлінного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків під час надання професійної правничої допомоги у формі процесуального представництва у цивільному процесі; г) достатнє для надання професійної правничої допомоги володіння інструментарієм правозастосування цивільного процесуального законодавства, що є необхідним для ефек-

тивності й результативності діяльності адвоката як цивільного процесуального представника [234, с. 212, 213, 214, 216].

Разом із дослідженням особливостей засади професіоналізму адвокатської діяльності окремо потрібно зупинитися на специфіці професійної діяльності іноземних адвокатів як професійних процесуальних представників у цивільному процесі України. Так, представником у суді згідно з ч. 1 ст. 60 нової редакції ЦПК України (2017) може бути адвокат або законний представник [3]. У той же час на території України адвокат іноземної держави за ч. 4 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» провадить адвокатську діяльність відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [4].

Варто наголосити, що законопроектом № 1794-1 від 04.02.2015 р. (про який йшла мова на попередніх сторінках цієї роботи) передбачається доповнити Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» новим п. 5^1 ч. 1 ст. 1 наступного змісту: «Адвокат іноземної держави – фізична особа, яка набула право на здійснення адвокатської діяльності в іноземній державі – учасниці Світової організації торгівлі та має намір здійснювати або здійснює адвокатську діяльність в Україні з урахуванням особливостей, визначених цим Законом, відомості про яку внесено до Єдиного реєстру адвокатів України» [8].

Слід підкреслити, що специфіка здійснення в Україні адвокатської діяльності адвокатами іноземних держав, а також особливості їх правового статусу, закріплені розділом VIII Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Згідно з ч. 1 ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат іноземної держави може здійснювати адвокатську діяльність в Україні з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Відповідно до ч. 6 ст. 59 цього Закону на адвоката іноземної держави при здійсненні ним адвокатської діяльності на території України поширюються професійні права й обов'язки адвоката, гарантії адвокатської діяльності й організаційні форми адвокатської діяльності, визначені цим Законом [4].

Отже, проаналізувавши наведені норми, варто підкреслити, що за чинним законодавством України адвокат іноземної держави може бути процесуальним представником особи під час розгляду цивільних справ органами судової влади. Поряд із цим зауважимо, що, вивчаючи норми чинного законодавства, на підставі якого регулюється здійснення професійної діяльності адвокатів іноземної держави, можна зробити висновок, що проведення такої діяльності на території України характеризується доволі складною процедурою.

У ч. 2 ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено: «Адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати адвокатську діяльність на території України, звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України. До заяви додаються документи, що підтверджують право такого адвоката на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Перелік таких документів затверджується Радою адвокатів України». Далі у ч. 3 ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міститься правило про те, що заяву та подані адвокатом документи Кваліфікаційна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури розглядає протягом десяти днів із дня їх надходження та за відсутності підстав, передбачених ч. 4 цієї статті, приймає рішення про включення такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України, про що письмово протягом трьох днів повідомляє адвоката іноземної держави та відповідну раду адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону забезпечує внесення відомостей про такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України [4].

У зв'язку з цим уявляється цікавим, що згідно з ч. 4.1 Положення про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 1 червня 2013 р. №155, адвокат іноземної держави має право здійснювати представництво клієнтів в українських судах всіх рівнів лише спільно з адвокатом України на підставі укладеної відповідної угоди [235].

На наш погляд, доцільність запровадження так званої «обов'язкової прив'язки» адвоката іноземної держави до адвоката України є дискусійною, оскільки і безпосередньо адвокат іноземної держави спроможний самостійно надавати кваліфіковану професійну правничу допомогу по цивільних справах за умови дотримання вимог ст. 59 Конституції України.

Стосовно професійної діяльності іноземних адвокатів К. Воробйова зауважує, що в Україні створені надто сприятливі умови для іноземців (як і для громадян країни), натомість у більшості країн світу українським фахівцям надто важко здобути право на адвокатську діяльність, яких допускають не до всіх видів справ та які мають перепони у підтвердженні свого звання адвоката, що порушує принцип взаємності подібних відносин [236, с. 41].

Дослідження проблем професійної діяльності адвокатів іноземної держави як потенційних представників у цивільному процесі було б не повним без аналізу пропозицій, в яких відображається прагнення суб'єктів законодавчої ініціативи удосконалити законодавство, що регулює професійну діяльність вказаних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Так, законопроектом № 1794-1 від 04.02.2015 р. (положення якого багаторазово аналізуються на попередніх сторінках цієї роботи) пропонується внести зміни до ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме ч. 1 ст. 59 цього Закону викласти в такій редакції: «Адвокат іноземної держави – учасниці Світової організації торгівлі може здійснювати адвокатську діяльність в Україні з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Адвокат іноземної держави може надавати правову допомогу на території України виключно з питань права відповідної іноземної держави та/або міжнародного права» [8].

Разом із вищенаведеними пропозиціями, викладеними у проекті Закону № 1794-1 від 04.02.2015 р., варто зазначити, що, незважаючи на те, що законодавча регламентація професійної діяльності адвокатів іноземних держав є відносно новою, на практиці існують випадки, коли з метою здійснення кваліфікованого представництва в судах за-

лучаються іноземні адвокати [237]. На нашу думку, залучення вказаних суб'єктів правовідносин до здійснення ними професійної діяльності у формі процесуального представництва в судах є вимогою часу.

Таким чином, можемо стверджувати, що законопроекти №1794 від 19.01.2015 р. та №1794-1 від 04.02.2015 р. покликані оновити чинне законодавство України, а також удосконалити деякі чинні норми. У той же час ключовою ідеєю, на наш погляд, є введення принципово нових положень, що дозволить не тільки зміцнити авторитет адвокатури в Україні, а й суттєво підвищити рівень правової допомоги, що надається адвокатами як професійними процесуальними представниками [238, с. 144].

Досліджуючи особливості участі іноземних адвокатів у цивільному процесі, важливим є питання участі вказаних суб'єктів як професійних представників своїх клієнтів у міжнародних судових органах, зокрема у ЄСПЛ. Варто зазначити, що в низці рішень ЄСПЛ висвітлювалися різні аспекти участі професійних представників (зокрема, адвокатів) й особливостей правової допомоги, яка ними надається.

Так, у справі «Коновалов проти України» заявник стверджував, що вважає себе жертвою порушення права на ефективний засіб юридичного захисту, гарантований ст. 13 Конвенції через те, що він не має коштів на представництво його інтересів адвокатом [239]. Разом із цим у справі «Мала проти України» вказано, що для концепції справедливого розгляду справи і в цивільному, і в кримінальному провадженнях ключовим є те, щоб скаржник не був позбавлений можливості ефективно представляти свою справу в суді та мав змогу нарівні із протилежною стороною користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін [240].

У справі «Моріс проти Франції» висловлюються позиції щодо того, що специфічний статус адвокатів надає їм центральне місце в процедурі здійснення правосуддя у ролі посередників між громадськістю і судами. Також у цій справі йде мова про те, що, хоча адвокати підлягають обмеженням, пов'язаним з їх професійною поведінкою, яка повинна бути обачною, чесною і гідною, вони також

користуються винятковими правами і привілеями, які можуть бути різними в різних юрисдикціях, але серед яких зазвичай є певна частка терпимості до доводів, які використовуються в суді [241].

У судовій практиці ЄСПЛ, де заявників представляли професійні адвокати, трапляються також випадки, які характеризуються достатньо великою складністю, і, як наслідок, значною тривалістю її розгляду. Мова йде про справи «Бочан проти України» і «Бочан проти України (№ 2)», у яких заявницю представляв практикуючий адвокат [242; 243]. ЄСПЛ було постановлено, що у справі порушене право Марії Бочан на справедливий судовий розгляд і право власності на індивідуальний триповерховий житловий будинок у Тернополі. За рішенням ЄСПЛ протягом трьох місяців із дня, коли його рішення стане остаточним, Україна мала сплатити Бочан дві тисячі євро відшкодування моральної шкоди. Департамент державної виконавчої служби України оперативно виконав це рішення ЄСПЛ, переказавши Марії Бочан вказану суму моральної шкоди протягом тижня. У свою чергу, Верховний Суд України зажадав від 90-літньої позивачки надати переклад двадцяти двох сторінок рішення ЄСПЛ з англійської державною мовою України. Через рік Верховний Суд України розглянув скаргу Марії Бочан на підставі рішення ЄСПЛ і знову відмовив у відновленні її майнових прав. Заявниця змушена була звернутися до ЄСПЛ вдруге. У підсумку, Велика палата ЄСПЛ зазначила, що обґрунтування Верховного Суду України можна тлумачити лише як «грубе свавілля» або «відмову у правосудді». Також Велика палата ЄСПЛ присудила заявниці 10 тисяч євро відшкодування моральної шкоди [244].

Таким чином, окремі правові позиції, викладені у рішеннях ЄСПЛ щодо низки аспектів професійної діяльності адвокатів, мають безпосередню дотичність і до цивільних справ, оскільки чимала кількість, у тому числі вищенаведених, положень знаходить своє відображення у цивільному судочинстві. Крім того, важливість врахування позицій ЄСПЛ щодо різних аспектів діяльності адвокатів, зокрема і по цивільних справах, полягає в тому, що це є необхідним для: 1) підвищення ефективності правосуддя, у тому числі по цивільних справах; 2) зрос-

тання рівня правової допомоги, яка надається адвокатами, зокрема, у цивільному судочинстві.

При дослідженні питання професійного представництва адвокатом, який надає професійну правничу допомогу у цивільних справах, особливої уваги потребує вивчення і врахування позитивного іноземного досвіду діяльності адвокатури як інституту, який покликаний забезпечувати реалізацію права на якісну правову допомогу, зокрема, при здійснення функцій представництва інтересів осіб у судах і по цивільних справах.

Як зазначає Голова Асоціації адвокатів Литви І. Вегеле, у Литві монополія на правове представництво варіюється залежно від процесу та інстанції. Вказаний автор також підкреслює, що у цивільному процесі адвокати мають монополію на представництво лише у Верховному Суді, у першій і другій інстанціях представництво інтересів сторін можуть здійснювати особи, які мають юридичну освіту, якщо вони представляють своїх родичів або подружжя (чоловіка/дружину); профспілки, якщо вони представляють своїх членів у трудових спорах; помічники виконавців, які мають юридичну освіту, у справах, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків виконавця, тощо [245, с. 57, 58]. Поряд з цим В. Святоцька, аналізуючи проблеми адвокатури Польщі, підкреслює, що національними особливостями польської адвокатури є: її залежність та підконтрольність державі; поділ адвокатури на дві гілки – радників права та адвокатів; засади організації та діяльності адвокатської аплікації та ін. [246, с. 76].

Член колегії адвокатів Округа Колумбія та адвокат Верховного Суду США В. Батлер висловлює думки про те, що у своєму вузькому значенні словосполучення «member of the bar» означає особу, що має ліцензію або «допущена» до адвокатської практики, до заняття адвокатурою в певній юрисдикції США – одному з 50 штатів, Округ Колумбія, іншому суб'єкті або в певному суді, наприклад, у Верховному Суді США [247, с. 161].

У той же час В. Святоцька при дослідженні інституту адвокатури Франції зазначає, що адвокати Франції вправі самостійно обирати спеціалізацію, а законодавство дозволяє адвокату надавати послуги

з усіх галузей французького права або обирати конкретну спеціалізацію [248, с. 137]. В іншій науковій праці вказана авторка підкреслює, що французьке законодавство гарантує наявність необхідного рівня моральних та професійних якостей адвоката, забезпечуючи таким чином належний рівень послуг, що ним надаються [249, с. 252].

Приділяючи увагу вивченню ролі адвоката у німецькому цивільному процесі, Х. Майєр стверджує, що особливість німецького (як і європейського) права полягає у наділенні адвокатури функціями органу юстиції (на рівні з судами та прокуратурою), що обумовлює монополію адвоката на представництво в німецьких судах загальної юрисдикції [250, с. 207]. У свою чергу, В. Святоцька наголошує, що в Німеччині діє спеціалізація адвокатів, а контроль за діяльністю адвокатського корпусу здійснює держава через свої виконавчі органи [251, с. 180].

Для повноти розгляду питання зауважимо, що у своїх роботах О. Святоцький приділив окрему увагу вивченню проблем інституту адвокатури Білорусі, Казахстану та Японії [252, с. 108; 253, с. 92; 254, с. 57]. Поряд з цим В. Нор та А. Войнарович наголошують, що серед європейських держав є такі, де взагалі відсутня адвокатська монополія на представлення прав та інтересів осіб у суді. До таких країн належать Швеція та Фінляндія. Вказані автори також зазначають, що абсолютної монополії адвокатів на участь у судових провадженнях дотримуються у Бельгії, Франції та Португалії, де фактично немає обмежень права адвокатів на представлення інтересів особи у суді. Відносна монополія участі адвоката у судових провадженнях існує, наприклад, у таких країнах, як Англія, Литва, Німеччина, Нідерланди, Польща, Румунія, Італія та Іспанія [255, с. 12].

Беручи до уваги вищенаведені приклади з організації та діяльності іноземної адвокатури в провідних країнах світу, вбачається, що для України та українського законодавства зокрема є необхідним запровадження позитивного іноземного досвіду діяльності адвокатів, важливим завданням яких є надання якісної правової допомоги, у тому числі у цивільних справах.

На підставі викладеного уявляється, що під професійним представництвом адвоката в цивільному процесі необхідно розуміти

специфічний вид надання правової допомоги у формі процесуального представництва особливим суб'єктом, який має повну вищу юридичну освіту та свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, необхідні навички в галузі застосування норм цивільного процесуального права та здійснює цю діяльність на професійній основі в установленому законом порядку [256, с. 132].

Висновки до розділу 1

Дослідження загальнотеоретичних та історичних аспектів представництва в цивільному процесі дає змогу зробити наступні висновки.

1. Цивільне процесуальне представництво пройшло тривалий шлях розвитку, що знайшло своє відображення в низці нормативних актів і документів різних історичних періодів. Поряд із цим еволюція цивільного процесуального представництва протягом багатьох століть стала наслідком формування тієї основи інституту представництва в цивільному процесі, яка існує у цей час.

2. Головним чинником закріплення на законодавчому рівні в історичних джерелах і нормативних документах права осіб на юридичну допомогу, зокрема, у формі процесуального представництва, на наш погляд, була необхідність забезпечення заінтересованими особами реалізації своїх процесуальних намірів та можливості належним чином брати участь у судовому процесі. Без належного юридичного супроводу низка осіб була взагалі не взмозі самостійно виступати в судах через різні причини. У зв'язку з цим закріплення прав таких осіб на процесуальне представництво надавало їм право на правову допомогу, що могло певним чином компенсувати їх неспроможність самостійно брати участь у судових процесах.

3. Поняття «цивільне процесуальне представництво», зміст якого зумовлюється специфікою надання правової допомоги в цивільному процесі, визначається як певний вид цивільних процесуальних правовідносин, у яких спеціальна особа (процесуальний представник) вчиняє від імені заінтересованої на це представляємої особи певні дії

юридичного характеру під час здійснення судочинства по цивільних справах, метою яких є досягнення відповідної мети в межах цивільного процесуального законодавства.

4. Удосконалення нормативного регулювання діяльності адвокатів як професійних представників у цивільних справах відбувається у межах євроінтеграційних прагнень України, а також в аспекті наближення національних стандартів діяльності адвокатури до міжнародних і європейських. На сьогодні суб'єктами законодавчої ініціативи запропоновано низку принципово нових ідей, які викладені у відповідних законопроектах, метою яких є реформування інституту процесуального представництва, у тому числі і по цивільних справах.

5. З урахуванням встановлення на конституційному рівні «концентрації виключних повноважень» адвокатури на представництво узагальнено підходи до визначення поняття й видів представництва у цивільному процесі. Згідно з новітніми законодавчими вимогами представництво в цивільному процесі розподіляється на: 1) законне представництво; 2) професійне представництво як вид правничої допомоги, що надається адвокатом; 3) непрофесійне представництво, що надається особою, яка не має правового статусу адвоката.

6. Акцентовано на спірних нормативних вимогах, відповідно до яких здійснювати процесуальне представництво в судах при розгляді цивільних справ адвокати іноземних держав мають право тільки за умови спільної діяльності зі здійснення такого представництва з адвокатом України, а також при дотриманні вимог укладення між вказаними суб'єктами відповідної угоди. Така позиція законодавства піддається автором монографії обґрунтованій критиці.

РОЗДІЛ 2

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ АДВОКАТА ЯК ПРОФЕСІЙНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИКА

2.1. Поняття та зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката

Цивільна процесуальна правосуб'єктність адвоката відображає здатність вказаного суб'єкта бути повноцінним учасником цивільних процесуальних правовідносин, зокрема, під час надання професійної правничої допомоги в цивільному процесі. Значення цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката також полягає в тому, що вона є важливою передумовою належної реалізації суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів осіб, які, потребуючи отримати правову допомогу у цивільних справах, звертаються до адвокатів як професійних представників.

Аналізуючи проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката, варто вказати, що в теорії цивільного процесуального права поширені різні підходи до розуміння правової природи цього феномену як характеристики процесуального становища суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Увагу вивченню питань правосуб'єктності приділено вченими з різних галузей права. Так, на дисертаційному рівні особливості адміністративної процесуальної правосуб'єктності дослідив І. І. Діткевич [257, с. 7]. Правосуб'єктність осіб у колізійному праві України проаналізував Р. В. Чорнолуцький [258, с. 8]. Характеристиці цивільної правосуб'єктності неповнолітніх присвячена дисертація Ю. А. Дербакової [259, с. 7], а особливості податкової правосуб'єктності

фізичних осіб висвітлено в дисертаційному дослідженні І. О. Пліс [260, с. 9]. Проблемні аспекти правосуб'єктності у трудовому праві відображені у дисертації В. Л. Костюк [261, с. 13].

Варто підкреслити, що першими вченими, хто почав займатися дослідженням проблемних питань такої правової категорії, як правосуб'єктність є вчені-цивілісти, які вважаються родоначальниками та першовідкривачами вказаної проблеми. У зв'язку з цим слід відмітити праці С. Н. Братуся [262, с. 21], О. С. Іоффе [263, с. 106], які внесли основний внесок у дослідження теорії правосуб'єктності.

У радянський період вивченням проблемних питань складових і характеристики саме цивільної процесуальної правосуб'єктності займалися вчені-процесуалісти, такі як: Н. Б. Зейдер [264, с. 39, 43], Д. Р. Джалілов [265, с. 40], Н. О. Чечіна [266, с. 25], В. Н. Щеглов [267, с. 109]. Наукові розробки вказаних учених є значним внеском як у науку цивільного процесуального права, так і в розвиток і вивчення загальної категорії правосуб'єктності як характеристики правового статусу суб'єктів цивільного процесуального права.

Подальша наукова діяльність учених-цивілістів як засновників категорії правосуб'єктності зумовила підвищення наукового інтересу до вивчення вказаного питання теоретиками права. Серед кола фахівців теорії права, які досліджували окремі питання правосуб'єктності, слід виділити праці С. С. Алексєєва [268, с. 355–356], А. І. Денисова [269, с. 331], О. Ф. Скакун [270, с. 386] та інших учених.

Аналізуючи погляди теоретиків права відносно поняття «правосуб'єктність», уявляється доцільним звернути увагу на думку, згідно з якою під правосуб'єктністю, з одного боку, розуміється найважливіша юридично-психологічна якість, властивість громадянина, що є визначальною передумовою для правового статусу, яка реалізується у відповідних правовідносинах. Разом з цим в аналізованому джерелі деталізується, що це – збірна категорія, яка відображає визнану державою здатність суб'єкта бути носієм прав, свобод, обов'язків, відповідальності і повноважень; вона має загальну природу і стосується всіх галузей права, а також безпосередньо обумовлена нормальним психічним складом (потенціалом) особистості [271, с. 120]. На

відміну від попередньої позиції, В. Л. Костюк наводить, що правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта мати права та обов'язки, а у випадках, визначених законом, повноваження самостійно, а в окремих випадках через представника, їх здійснювати та/або реалізовувати (набувати, виконувати), нести юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, як правило, у порядку, передбаченому законом [272, с. 18]. Подібної точки зору дотримується І. С. Окунєв. Він зазначає, що правосуб'єктність являє собою єдність властивостей суб'єкта права, що включає його здатність володіти правами і обов'язками (правоздатність), своїми діями набувати і здійснювати їх (дієздатність) [273, с. 64].

Враховуючи вищенаведені міркування, на нашу думку, необхідно підкреслити, що принципово нових особливостей та положень вченими – теоретиками права у дослідженні категорії правосуб'єктності не було висунуто, на відміну від представників цивілістичної школи. По суті, наукова доктрина фахівців теорії права сфокусована на тому ж самому науковому фундаменті категорії правосуб'єктності, який був закладений ще радянськими вченими-цивілістами.

Із метою продовження аналізу наукових поглядів щодо категорії «правосуб'єктність» в інших галузях права варто підкреслити, що науковий інтерес до вказаного питання проявлено вченими у галузі цивільного [274, с. 132; 275, с. 61; 276, с. 95; 277, с. 72; 278, с. 252; 279, с. 319–320], господарського [280, с. 68; 281, с. 41], адміністративного процесуального [282, с. 56; 283, с. 15] права.

У зв'язку із викладеним вважаємо за доцільне простежити відмінність конструкцій цивільної матеріальної (цивільно-правової) та цивільної процесуальної правосуб'єктності, які між собою суттєво відрізняються. Так, В. В. Надьон, наприклад, під складовими цивільної правосуб'єктності розуміє правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [284, с. 102].

Іншої точки зору дотримується фахівець у галузі цивільного процесуального права О. С. Захарова. Вказана авторка, досліджуючи питання суб'єктного складу цивільних процесуальних правовідносин, підкреслює, що правосуб'єктність включає два основних структурних

елементи: 1) здатність мати права і нести обов'язки (правоздатність); 2) здатність до самостійного здійснення прав і обов'язків (дієздатність) [285, с. 21]. Разом із цим М. В. Жушман наголошує, що можливість особистого звернення до суду залежить від наявності у особи, що звертається, цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності, які складають цивільну процесуальну правосуб'єктність [286, с. 132].

У свою чергу, Ю. О. Мельник пише, що інститут цивільної процесуальної правосуб'єктності займає одне із центральних місць у правовому регулюванні цивільних процесуальних правовідносин, оскільки впливає на їх виникнення, зміну та припинення. Акцентуючи увагу на цивільній процесуальній правоздатності як на елементі правосуб'єктності в цілому, вказаний автор вважає можливим поширення її дії на кожного із учасників цивільних процесуальних правовідносин з урахуванням здатності мати процесуальні права та обов'язки, а відтак, бути «ідентифікованою» щодо кожного учасника цивільного процесу [287, с. 47].

Логічними видаються міркування М. Й. Штефана про те, що для забезпечення виконання завдань і функцій, покладених на фізичних і юридичних осіб як суб'єктів приватної власності, вони наділяються цивільною процесуальною правосуб'єктністю – правом і обов'язком бути конкретним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і реалізовувати його повноваження з метою захисту своїх суб'єктивних матеріальних прав і свобод, доручених законом, інших осіб у цивільному судочинстві [288, с. 66]. На відміну від вищевикладених точок зору, В. В. Комаров та П. І. Радченко відстоюють позицію, що передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин виступає не процесуальна правоздатність, а правосуб'єктність – специфічна властивість суб'єктів цивільного процесуального права, яка робить їх носіями прав та обов'язків, дає змогу вступати в цивільні процесуальні правовідносини [289, с. 15].

Продовжуючи наукові дослідження в даному напрямі харківської процесуальної школи, К. В. Гусаров пише, що цивільна процесуальна правосуб'єктність є передумовою як правоволодіння, так і виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Вказаний автор також

підкреслює, що замість законодавчого закріплення цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності слід закріпити в ЦПК України правову норму про цивільну процесуальну правосуб'єктність як про можливість володіння й реалізації прав і виконання обов'язків, передбачених цивільним процесуальним законодавством, залежно від конкретного правового становища в процесі. Науковець наголошує, що вона (правосуб'єктність) визнається за всіма громадянами і не залежить від походження, расової та національної приналежності, соціального і майнового стану, статі, освіти, мови, роду і характеру занять, ставлення до релігії, місця проживання та інших обставин, а також за підприємствами, установами, організаціями та громадянами, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, а також за особами, які захищають в процесі чужий інтерес [290, с. 156, 159]. У той же час К. В. Гусаров цивільну процесуальну правосуб'єктність розуміє як специфічну властивість певних суб'єктів цивільного процесуального права, що зумовлює їхню можливість бути носіями прав та обов'язків і вступати в цивільні процесуальні правовідносини [291, с. 171].

Автор монографії приєднується до позиції К. В. Гусарова про те, що цивільна процесуальна правосуб'єктність закріплює правове становище суб'єктів цивільного процесуального права. Структурно-складний її зміст проявляється в тому, що всі її елементи складають органічну єдність і мають функціональний зв'язок. Так, цивільна процесуальна правоздатність визначає можливість суб'єкта права мати процесуальні права та обов'язки і є юридичним засобом (інструментом) для придбання будь-яких прав і обов'язків, спрямованих на здійснення процесуальних функцій суб'єктів процесуальної діяльності. Що стосується цивільної процесуальної дієздатності, то вона в структурі правосуб'єктності виступає як здатність особи своїми діями набувати цивільні процесуальні права і здійснювати цивільні процесуальні обов'язки. Функціональна пов'язаність двох названих категорій в структурі правосуб'єктності полягає в тому, що дієздатність є засобом здійснення правоздатності. Поряд із цим вказаний автор підкреслює, що цивільна процесуальна правосуб'єктність як юридична категорія передбачає для суб'єктів цивільного процесуаль-

ного права не тільки можливість володіння цивільними процесуальними правами або повноваженнями, а й реалізацію їх у конкретному цивільному процесуальному правовідношенні, при цьому стверджуючи, що цивільні процесуальні правовідносини є формою реалізації правосуб'єктності [292, с. 23–24, 29–30].

Підсумовуючи вищевикладене, вкажемо, що цивільна процесуальна правосуб'єктність виступає своєрідним і специфічним структурним елементом загальної категорії «правосуб'єктність» із відповідним галузевим «забарвленням».

З огляду на предмет монографії вважаємо, що існує необхідність у дослідженні цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як особи, яка здійснює специфічні функції, пов'язані з наданням професійної правничої допомоги в цивільному процесі. Із метою деталізації вищевикладеного слід додати, що цивільній процесуальній правосуб'єктності адвоката притаманна така специфічна особливість, як виключність. Передусім наголосимо, що цивільна процесуальна правосуб'єктність адвоката є унікальною, оскільки вона притаманна виключно особі, яка має правовий статус адвоката. Її реалізація відбувається у разі надання адвокатом професійної правничої допомоги при розгляді й вирішенні судами цивільних справ. Одночасно виключність як ознаку цивільної процесуальної правосуб'єктності можна також розуміти як її регламентованість не лише нормами ЦПК України, а і нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) і локальними актами органів адвокатського самоврядування, прийнятими в межах їх компетенції.

Аналізуючи цивільну процесуальну правосуб'єктність адвоката як професійного представника під час розгляду й вирішенні цивільних справ, виникає необхідність надати характеристику елементів вказаного поняття. На нашу думку, складовими цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката слід визнати його цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, професійні заборони й юридичну відповідальність.

Для належної характеристики цивільних процесуальних прав адвоката як елементу його цивільної процесуальної правосуб'єктності доцільно звернутися до ч. 1 ст. 64 нової редакції ЦПК України (2017),

відповідно до якої представник, який має повноваження на ведення справи в суді, реалізує від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права і обов'язки [3].

Беручи до уваги вищезазначені законодавчі положення, вбачаються правильними думки, які відображені в одній з наукових праць і зводяться до того, що повноваження представника в суді є його відносним суб'єктивним правом здійснювати від імені особи, яку представляють, процесуальні дії в її відносинах із судом, та одночасно обов'язком здійснити указані дії [293, с. 119]. Варто також додати, що окремі питання процесуальних повноважень представників у цивільному процесі дослідив К. А. Гузе [294, с. 30]. З метою доповнення вищенаведеного, варто погодитись з міркуванням Г. З. Лазько, згідно з якою повноваження процесуального представника в загальному розумінні – це сукупність його прав і обов'язків, що виникають протягом цивільних процесуальних правовідносин [295, с. 372].

Уявляється, що законодавець, приймаючи ЦПК України від 18.03.2004 р., вирішив відійти від раніше діючих правил, згідно з якими у довіреності на процесуальне представництво повинен був зазначатися спеціально визначений перелік прав, реалізовувати які дозволялося представнику у справі. Процесуальна діяльність адвоката як професійного представника у цивільному процесі може характеризуватися певними обмеженнями стосовно реалізації низки суб'єктивних прав. Як правило, такі обмеження передбачаються за ініціативою особи, яку представляють, у відповідному документі, що посвідчує повноваження представника. Серед вказаних можуть бути випадки обмеження прав щодо: визнання позову (повністю чи частково), якщо адвокат представляє інтереси відповідача; відмови від позову, у випадку коли адвокат є представником сторони позивача.

Разом із закріпленими в ч. 1 ст. 43 нової редакції ЦПК України (2017) процесуальними правами, адвокат як професійний представник, може користуватися також і іншими правами, якими він наділяється за законодавством України про адвокатуру. Так, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. закріплені положення щодо професійних прав та обов'язків адвоката. У ч. 1 ст. 20 вказаного Закону зафіксовано, що адвокат під

час здійснення адвокатської діяльності має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики й договором про надання правової допомоги, які необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: 1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) представляти й захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади й органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими та службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; 3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, які містять інформацію із обмеженим доступом; 4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи й подавати їх у встановленому законом порядку; 5) доповідати клопотання й скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; 6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг та ін. [4].

У ході дослідження професійних прав, якими володіє адвокат як професійний представник у цивільній справі, вбачається правильною думка Л. В. Тацій, що права, якими користується адвокат, можна поділити на дві групи: 1) професійні, тобто права, пов'язані з виконанням ним професійної діяльності; 2) соціальні – ті, що пов'язані з виконанням трудової діяльності в цілому. Разом із цим зазначена авторка класифікує професійні права адвоката на: 1) ті, що випливають із статусу адвоката; 2) процесуальні права адвокатів при здійсненні ними представництва в суді або захисту обвинуваченого [296, с. 10].

До наведеного додамо, що необхідність дослідження специфіки цивільних процесуальних прав адвоката як професійного представника в цивільному процесі пояснюється й тим, що від того, яку сторону представляє вказаний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин у суді, залежить і різноманіття низки процесуальних прав.

При вивченні особливостей надання професійної правничої допомоги адвокатом у цивільній справі слід пам'ятати, що адвокат як професійний представник у цивільному процесі володіє процесуальними правами своєї сторони. Наприклад, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 49 нової редакції ЦПК України (2017) позивач має право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач – визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу. У той же час у п. 2 ч. 2 вказаної статті зафіксовано, що позивач до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог. За правилами п. 3 ч. 2 наведеної статті відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені вказаним Кодексом [3].

Аналізуючи вищенаведені норми, акцентуємо на тому, що професійна діяльність адвоката в цивільному процесі відображає його процесуально-правовий статус при юридичному супроводі певної сторони під час розгляду і вирішенні цивільної справи судом. На наше переконання, за чинним цивільним процесуальним законодавством переліки процесуальних прав, якими володіють сторони, суттєво відрізняються між собою. Поряд із цим, незважаючи на процесуальну протилежність сторони позивача і відповідача в цивільному процесі, слід наголосити на тому, що деякими процесуальними правами володіють в рівній мірі обидві сторони. Так, згідно з ч. 7 ст. 49 нової редакції ЦПК України (2017), сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу [3].

Таким чином, цивільні процесуальні права адвоката як професійного представника в цивільному процесі відображають процесуально-правовий статус вказаного суб'єкта у правовому полі цивільних процесуальних правовідносин, це дозволяє йому здійснювати перед-

бачені чинним законодавством юридично значущі дії, метою яких є надання професійної правничої допомоги по цивільних справах.

Разом із цивільними процесуальними правами іншим складником у структурі цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката виступає здатність мати вказаним суб'єктом цивільні процесуальні обов'язки. Досліджуючи вказаний структурний елемент, слід виходити з того, що згідно з ч. 2 ст. 43 нової редакції ЦПК України (2017) учасники справи зобов'язані: 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; 5) надавати суду повні та достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи у судовому засіданні; 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом [3].

Крім цивільного процесуального законодавства, в нормах якого відображені особливості процесуальних обов'язків низки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, професійні обов'язки саме адвокатів, які можуть бути професійними представниками і надавати професійну правничу допомогу у цивільному процесі, закріплені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 цього Закону адвокат, провадячи адвокатську діяльність, зобов'язаний: 1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги на вимогу клієнта; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством і договором про надання правової допомоги [4]. Разом із цим професійні обов'язки адвоката, які мають безпосереднє відношення до його участі у цивільному процесі, перераховані

в низці статей Правил адвокатської етики, зокрема, ст. 8, 11, 12, 26, 35, 39, 44, 45, 53, 65 [297].

Досліджуючи вищенаведені положення, які фіксують обов'язки адвоката як професійного представника у цивільному процесі, варто погодитися з позицією, викладеною у процесуальній літературі, що представник зобов'язаний сумлінно вести справу в суді, користуватися належними йому правами та виконувати цивільні процесуальні обов'язки [298, с. 120]. Дещо інша точка зору Т. Б. Вільчик, яка наголошує, що при здійсненні професійної діяльності адвокат має юридичні й етичні зобов'язання перед клієнтами, судом та іншими органами державної влади, з якими він вступає у взаємини, виконуючи доручення клієнта, перед адвокатським співтовариством у цілому та колегами, окремо перед суспільством, для якого існування неупередженої і незалежної професії є необхідною передумовою захисту прав і свобод людини і громадянина [299, с. 231].

У свою чергу, С. Компанейцев висловлює думку про те, що проблема професійного обов'язку адвоката є однією з ключових у загальній структурі деонтологічних засад діяльності адвоката. Також у праці вказаного автора підкреслюється, що професійний обов'язок адвоката слід розуміти як діяльність адвоката, пов'язану з виконанням його процесуальних обов'язків у зв'язку з реалізацією функцій його діяльності, яка характеризується рівнем правової культури та правової свідомості адвоката, його поведінкою (як на роботі, так і в побуті), що орієнтується на принципи моралі, які склалися в адвокатурі та реалізуються через сферу особистих і професійних якостей адвоката [300, с. 115, 118].

Разом із вищенаведеною точкою зору цікавим видається погляд І. В. Головань про те, що зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, держава і суспільство вимагають від нього високого рівня професійної підготовки, фундаментального знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва [301, с. 25]. У свою чергу, С. С. Юсько підкреслює, що суворе дотримання вимоги закону – обов'язкова умова

діяльності адвоката. На думку вказаного автора, це означає, що адвокат покликаний захищати справжні права особи, не будь-які його інтереси, а тільки законні [302, с. 14].

Продовжуючи розгляд питання зазначимо що чинне законодавство, яке регулює процесуальну діяльність адвокатів при наданні професійної правничої допомоги у цивільному процесі, також містить положення щодо відповідних заборон при здійсненні професійної діяльності вказаних суб'єктів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату забороняється: 1) використовувати свої права всупереч правам, свободам і законним інтересам клієнта; 2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; 3) займати в справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта; 4) відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом [4].

Аналізуючи особливості професійних заборон адвоката для з'ясування їх змісту, передусім варто відповісти на питання стосовно того, чи володіє адвокат як професійний представник у цивільному процесі класичною цивільною процесуальною правоздатністю і цивільною процесуальною дієздатністю при наданні професійної правничої допомоги у вказаному виді судочинства.

У ч. 1 ст. 46 нової редакції ЦПК України (2017), передбачено, що усі фізичні і юридичні особи здатні мати цивільні процесуальні права й виконувати обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) [3]. Як зазначає Я. П. Зейкан, цивільна процесуальна правоздатність (як і дієздатність) перебуває у тісному взаємозв'язку з нормами матеріального права, насамперед цивільного, сімейного, конституційного та цивільного процесуального. У той же час, на думку вказаного автора, суб'єкти цивільного процесуального права мають цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність у зв'язку з потребою захисту належних їм прав та інтересів [303, с. 96].

Крім того, беручи до уваги специфіку професійної діяльності адвоката в цивільному процесі, на нашу думку, немає підстав вести

мову про те, що адвокат володіє класичною цивільною процесуальною правоздатністю, про яку йдеться у ч. 1 ст. 46 нової редакції ЦПК України (2017). Такий висновок підтверджується тим, що цивільна процесуальна правоздатність виникає в осіб з моменту їх народження, в цей період особа, звісно не може відразу стати адвокатом, оскільки для реалізації цієї мети потрібна наявність належної юридичної освіти, достатнього стажу в галузі права, складення кваліфікаційного (адвокатського) іспиту та проходження стажування, на що необхідний значний час.

У такому разі більш правильно говорити про те, що адвокат наділений не стільки цивільною процесуальною правоздатністю у класичному розумінні цього поняття, скільки відповідними цивільними процесуальними правами та обов'язками, передбаченими цивільним процесуальним законодавством, які згаданий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин має право використовувати у своїй професійній діяльності з надання професійної правничої допомоги у цивільних справах.

Разом із вищевикладеним науковий інтерес викликає також питання про те, чи володіє адвокат як професійний представник у цивільному процесі класичною цивільною процесуальною дієздатністю, яка закріплена у ч. 1 ст. 47 нової редакції ЦПК України (2017 р.). Відповідно до її вимог, здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права і виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи [3].

Принагідно додати, що особливості цивільної процесуальної дієздатності осіб, які беруть участь у цивільному процесі, досліджувалися вченими в галузі цивільного процесуального права. Наприклад, у цивільній процесуальній літературі висвітлюється точка зору, що цивільна процесуальна дієздатність – це здатність самостійно здійснювати захист своїх прав в суді: особисто порушити цивільну справу, особисто розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, особисто брати участь в судовому розгляді, доручати ведення своєї справи судовому представнику та ін. [304, с. 66].

На нашу думку, з огляду на правовий статус адвоката у цивільному процесі правильніше говорити не стільки про цивільну процесуальну дієздатність вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, скільки про можливість реалізації ним належних цивільних процесуальних прав та обов'язків.

У зв'язку з наведеним додамо, що ми не поділяємо точки зору С. С. Бичкової, яка зазначає, що цивільна процесуальна дієздатність, тобто здатність реалізовувати цивільні процесуальні права і виконувати свої обов'язки у суді особисто, є однією із складових цивільної процесуальної правосуб'єктності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження [305, с. 123]. Незгода автора монографії з цією точкою зору обґрунтовується наступними міркуваннями.

Згідно з ч. 1 ст. 42 нової редакції ЦПК України (2017) учасниками справи в позовному провадженні є сторони, треті особи. Крім того, органи й особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, відповідно до ч. 4 вказаної статті можуть також брати участь у справах. У ч. 2 ст. 60 нової редакції ЦПК України (2017) закріплено правило про те, що під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 цього Кодексу [3].

У ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» йде мова про те, що фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше 2 років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України й отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, може бути адвокатом [4].

Аналізуючи вищенаведені норми цивільного процесуального законодавства, а також законодавства, що регулює професійну діяльність адвокатів в Україні, вбачається, що адвокат як професійний представник в цивільному процесі не повною мірою підпадає під конструкцію класичної цивільної процесуальної дієздатності, оскільки, крім досягнення повноліття, процедура допуску до адвокатської

діяльності характеризується тривалою та багаторівневою процедурою юридичної підготовки. У зв'язку з цим, уявляється, що правильніше вести мову не про цивільну процесуальну дієздатність адвоката як особи, яка бере участь у справі, а про можливість реалізації вказаним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин своїх цивільних процесуальних прав та виконання обов'язків під час надання професійної правничої допомоги.

Варто також звернути увагу на те, що в одних галузях права (наприклад, цивільне матеріальне) правоздатність і дієздатність дійсно існують окремо і в різні часи виникають. В інших галузях права (наприклад, трудове, господарське) правоздатність і дієздатність виникають одночасно (наприклад, державна реєстрація юридичної особи або виникнення трудових правовідносин).

Разом із вищерозглянутими складовими правосуб'єктності адвоката як професійного представника в цивільному судочинстві вбачається за необхідне дослідити процесуальну відповідальність вказаного суб'єкта. В цьому аспекті слід підкреслити, що деякими вченими робилися спроби пов'язати питання правосуб'єктності адвоката та його відповідальності. Наприклад, Я. Я. Мельник пише, що адвокат наділений спеціальною правосуб'єктністю із правами та обов'язками, які визначаються спеціальними законами, що надає йому право надавати правову допомогу та нести відповідальність [306, с. 50].

Проблемні питання структури відповідальності адвоката як професійного представника, який, здійснюючи професійну діяльність з надання професійної правничої допомоги у цивільному процесі, досліджуватимуться у підрозділі 2.3 монографії.

Підбиваючи підсумки даного підрозділу, уявляється, що цивільну процесуальну правосуб'єктність адвоката як професійного представника необхідно розуміти як специфічний комплекс елементів. Складовими цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката є цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, професійні заборони, юридична відповідальність адвоката, який, здійснюючи професійну діяльність із надання професійної правничої допомоги, бере участь у розгляді цивільної справи в органах судової влади.

Цивільну процесуальну правосуб'єктність адвоката з урахуванням вищевказаної структури доцільно підрозділяти на такі види: 1) загальна, яка наявна у вказаного суб'єкта на всіх стадіях цивільного процесу; 2) спеціальна, що характерна тільки для конкретної стадії цивільного процесу, зокрема під час: а) пред'явлення позову й відкриття провадження у справі; б) підготовчому провадженні; в) розгляду справи по суті; г) оскарження рішень, які ухвалив суд.

2.2. Реалізація адвокатом цивільної процесуальної правосуб'єктності

Діяльність адвоката як професійного представника в цивільному процесі пов'язана з реалізацією вказаним суб'єктом своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності. Значення цього полягає в тому, що остання виступає передумовою належного здійснення адвокатом своєї професійної діяльності з надання професійної правничої допомоги в цивільному судочинстві, а також відображає належну процедуру допуску вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин до участі у статусі процесуального представника під час розгляду й вирішення цивільних справ судами.

Передусім зауважимо, що реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як професійного представника характеризується складною процедурою. Це пояснюється тим, що розмаїття належних процесуальних повноважень вказаного суб'єкта відображають певну розгалуженість і багатоманіття його прав при здійсненні професійності діяльності. З огляду на це розгляд цивільної процесуальної правосуб'єктності зачіпає достатньо обширний спектр питань. Зокрема, залучення адвоката як професійного представника у цивільній справі може значно підвищити рівень надання професійної правничої допомоги, що повинно відображатися на якісному юридичному результаті, якого прагне досягти особа, яка звернулася за такою допомогою до адвоката.

Поняття та особливості цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката було розкрито нами на попередніх сторінках цієї роботи. Стосовно предмета даного підрозділу слід виходити з того, що реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката являє собою специфічну характеристику правового статусу адвоката як професійного представника, яка спрямована на забезпечення здійснення останнім низки процесуальних повноважень та виконання відповідних обов'язків з метою надання професійної правничої допомоги заінтересованій на це особі у цивільному судочинстві.

Додамо, що специфіку юридичного факту в різних галузях права розглянуто та досліджено вченими, серед яких слід відмітити: В. С. Ковальську [307, с. 9], С. І. Реутова [308, с. 5], О. О. Красавчикова [309, с. 7], В. Н. Сінюкова [310, с. 10], А. В. Кострубу [311, с. 13].

Реалізація адвокатом цивільної процесуальної правосуб'єктності нерозривно пов'язана з наявністю юридичного факту як підстави виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин. У той же час юридичні факти, розглядаються як підстави реалізації адвокатом своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності при наданні професійної правничої допомоги клієнту у цивільному процесі. Вони виникають при укладенні низки юридичних документів, які посвідчують цивільні процесуальні повноваження адвоката для надання такої допомоги. Беручи це до уваги, вбачається справедливою точка зору Н. М. Бакаянової, що підтвердження адвокатом повноважень при здійсненні професійної діяльності є важливим питанням правового статусу адвоката [312, с. 192]. Подібної точки зору притримується Я. П. Зейкан, на переконання якого, допуск адвоката до участі у справі та документ, який стверджує його повноваження – це одне з фундаментальних положень процесу та реалізації права на представництво в суді [313, с. 161].

У новій редакції ЦПК України 2017 р. (ч. 4 ст. 62) зафіксовано, що повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим згідно із Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [3]. Подібні норми містяться у ч. 1 ст. 26 цього Закону, де зазначено, що документами, які посвідчують

повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [4].

Досліджуючи укладення договору про надання правової допомоги як юридичний факт, який є підставою реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката, варто окреслити змістове навантаження вказаного юридичного документа. Так, у п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» договір про надання правової допомоги трактується як домовленість, згідно з якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, встановлених договором, а клієнт, у свою чергу, зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору [4].

Беручи до уваги вищенаведені положення, уявляється правильною точка зору О. О. Кармази, що правовідносини між адвокатом та особою, яку він представляє в самостійних цивільних юридичних процесах, оформлюються відповідною угодою про надання правової допомоги [314, с. 49].

Також слід відмітити, що на дисертаційному рівні проблеми договору про надання юридичної допомоги за законодавством України дослідив П. В. Павліш [315, с. 9–10]. Поряд з цим аналізу цивільно-правового регулювання договору надання послуг адвокатом присвячено дисертаційне дослідження К. Г. Книгіна [316, с. 7].

Обґрунтовуючи визнання укладення договору про надання правової допомоги (або домовленості в іншій правовій формі) юридичним фактом для реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката, варто зауважити, що без наявності цієї домовленості та відповідного юридичного документа, що посвідчує процесуальні повноваження адвоката як професійного представника у цивільному процесі, не може існувати процесуально-правовий зв'язок між адвокатом і особою, яка звернулася за отриманням професійної правничої допомоги до адвоката.

Повноваження адвоката відповідно до ч. 2 ст. 62 нової редакції ЦПК України (2017) можуть також бути вказані в довіреності. Крім того, важливо додати, що довіреність фізичної особи, за зверненням якої прийняте рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), що прийняв таке рішення, а від імені юридичної особи згідно з ч. 3 ст. 62 нової редакції ЦПК України (2017) видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом чи установчими документами [3].

У контексті визнання видачі ордера як юридичного факту для реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката в цивільному процесі слід виходити з того, що ордером є письмовий документ, який у випадках, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р.). Він видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера [4].

Досліджуючи питання видачі ордера як юридичного документа, який посвідчує процесуальні повноваження адвоката як професійного представника у цивільному процесі, варто брати до уваги те, який саме вид адвокатської діяльності здійснює вказаний суб'єкт: індивідуальну чи як член відповідного адвокатського бюро або об'єднання.

Згідно з ч. 2 ст. 13 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат, який провадить адвокатську діяльність індивідуально, може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, бланки (у тому числі ордера) із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [4].

Деталізуючи особливості посвідчення процесуальних повноважень адвоката як професійного представника у цивільних справах, слід також зазначити, що у ч. 12 Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів, затвердженого рішенням Ради адвокатів України 17 грудня 2012 року № 36,

закріплено, що ордер видається адвокатом, який провадить свою діяльність індивідуально, підписується адвокатом і посвідчується печаткою адвоката (за її наявності). У той же час щодо характеристики ордера, який видається адвокату, який входить до адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання, варто зазначити, що згідно з ч. 13 Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів, яке затверджено рішенням Ради адвокатів України 17 грудня 2012 року № 36, ордер, що видається адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, обов'язково має містити підпис адвоката, який надає правову допомогу на підставі цього ордера, та підпис керівника адвокатського бюро, адвокатського об'єднання і скріплений печаткою юридичної особи [317].

Продовжуючи аналіз питань укладення юридичних документів, зокрема при здійсненні професійного представництва адвокатами, в юридичній літературі наводяться міркування щодо доцільності під час здійснення представництва мати не тільки ордер, а і договір або довіреність [318, с. 314]. Іншої точки зору дотримується О. Русин, який вважає, що в сучасних умовах слід скоротити перелік документів, які підтверджують повноваження адвоката як представника в цивільному судочинстві. Вказаний автор також підкреслює, що ордер адвоката, витяг із договору про надання правової допомоги й довіреність слід замінити єдиним документом (незалежно від назви), який видається самим адвокатом відповідно до уніфікованої форми, підтверджується підписами сторін договору, а також містить дані про наявність або відсутність обмежень повноважень адвоката і термін їх дії [319, с. 51].

На нашу думку, адвокату як професійному представнику клієнта під час розгляду цивільної справи судом необхідно мати оригінали та копії договору про надання правової допомоги, довіреності між адвокатом і представляємою особою та (або) ордера. Обґрунтовуючи доцільність мати адвокату поряд з договором про надання правової допомоги низки інших юридичних документів, слід виходити з того, що довіреність та ордер можуть слугувати допоміжним засобом належного посвідчення процесуальних повноважень адвоката.

Досліджуючи питання посвідчення повноважень адвоката виключно ордером як документом, що підтверджує повноваження на представництво інтересів представляємої особи, у тому числі у цивільних справах, на нашу думку, треба також звернути увагу на те, що вказаний документ заповнюється та підписується виключно адвокатом. У зв'язку з цим вбачається, що в такому разі при перевірці наявності повноважень у адвоката на представництво не достатньо підстав остаточно переконатися в існуванні волевиявлення учасника цивільного процесу на представництво його інтересів саме цим адвокатом. Тому разом з ордером потрібно також надавати суду і копію договору про надання правової допомоги, де є вказівки на волевиявлення особи на представництво її інтересів саме конкретним адвокатом.

Розглядаючи процедуру допуску адвоката як професійного представника в цивільному процесі, вбачається, що при визнанні договору про надання правової допомоги як юридичного документа, що посвідчує повноваження адвоката, у судовій практиці виникають певні проблеми стосовно визначення вказаного договору як належного й легітимного документа, який підтверджує процесуальні повноваження адвоката.

У зв'язку з цим слід навести наступний випадок. Так, 27 вересня 2016 р. суддя Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя, розглянувши позовну заяву про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів, встановив, що позовна заява ОСОБА_1 подана та підписана адвокатом ОСОБА_3, який діє на підставі Договору б/н про надання правової допомоги від 09.12.2015 року, укладеного між ОСОБА_1 та ОСОБА_3. До позовної заяви, на підтвердження повноважень представника ОСОБА_3, доданий Договір про надання правової допомоги від 09.12.2015 року, з якого вбачається, що адвокат надає ОСОБА_1 правову допомогу в обсязі та на умовах, передбачених Договором.

Далі у змісті ухвали суд зазначив, що зі змісту вказаного Договору про надання правової допомоги від 09.12.2015 року не вбачається, що адвокат ОСОБА_3 як представник позивачки ОСОБА_1 наділений

правом подавати та підписувати від імені останньої позовні заяви в порядку цивільного судочинства, оскільки згідно зі змістом договору адвокат наділений повноваженнями представника позивача під час розгляду справи судом. Іншого документа, який підтвердив би повноваження адвоката ОСОБА_3 як представника позивачки ОСОБА_1 на ведення справи в суді, зокрема, із правом підпису позовної заяви від імені позивачки та подачі її до суду, до позовної заяви не додано.

У підсумку суд зробив висновок про те, що позовна заява від імені ОСОБА_1 підписана й подана адвокатом ОСОБА_3, який не має належних повноважень. Таким чином, суд ухвалив, що позовну заяву про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів необхідно вважати неподаною та її слід повернути позивачу [320].

Беручи до уваги вищенаведену судову практику з проблемних питань реалізації адвокатом своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності, вбачається, що в інших випадках наявність договору про надання правової допомоги певного змісту відображає певний сумнів стосовно юридичних наслідків укладення вказаного договору. З огляду на вказане уявляється цікавим питання про реалізацію адвокатом своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності у випадках, коли договір про надання правової допомоги характеризується узагальненим змістом та не передбачає чітко визначеного строку дії.

У цьому аспекті варто підкреслити, що статті 43 та 49 нової редакції ЦПК України (2017), закріплюючи на законодавчому рівні процесуальні права й обов'язки учасників судового процесу і сторін, не передбачають для позивача права на підписання позовної заяви та подачу її до суду. Вказані права встановлені ст. 4 нової редакції ЦПК України (2017) для кожної особи за умови дотримання порядку, визначеного цим нормативним актом.

Таке положення законодавства є цілком виправданим, оскільки до суду може звернутися будь-яка особа, яка вважає своє право або охоронюваний інтерес порушеним. Мова іде, зокрема, про відповідача у разі пред'явлення ним зустрічного позову та про третю особу, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, за умови пред'явлення

останньою позовних вимог, викладених у позовній заяві, одній стороні або обом сторонам.

Разом із цим слід додати, що однією із загальних вимог, додержання якої необхідно для чинності правочину, ч. 1 ст. 203 ЦК України визнає умову, за якої зміст правочину не може суперечити нормам ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Зазначена норма цивільного законодавства містить і інші вимоги щодо обов'язкових умов правочину. Відповідно до ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору в належній формі. У свою чергу, істотними є умови про предмет договору, умови, визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [151]. Договір про надання правової допомоги в розумінні ст. 202 ЦК України є правочином, до вимог форми та змісту якого застосовуються норми ЦК України щодо договору про надання послуг (загальні вимоги).

Разом із тим спеціальні вимоги щодо договору про надання правової допомоги, що здійснюється адвокатом, передбачені нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», оскільки ч. 3 ст. 27 вказаного Закону закріплює правило про те, що до договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права. Пункт 4 ч. 1 ст. 1 вказаного нормативного акта визначає договір про надання правової допомоги як домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору. Як обов'язкова умова договору про надання правової допомоги адвокатом називається його оплатність (ч. 1 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [4].

На підставі цього вважаємо, що недотримання обов'язкової умови зазначеного договору, встановленої законом, є підставою для за-

стосування до нього вимог нікчемності правочину, враховуючи вищенаведене і приписи ст. 215, 216 ЦК України, або неукладеності (ст. 638 ЦК України).

Поряд із розглянутим проблемним вбачається питання щодо випадків, коли є невизначеним строк дії договору про надання правової допомоги. У зв'язку з цим варто нагадати, що ст. 631 ЦК України загальною обов'язковою умовою договору вказує необхідність визначення строку дії останнього, протягом якого сторони можуть здійснити свої права та виконати свої обов'язки відповідно до договору. Обов'язковість встановлення строку у правовідносинах, що виникають у зв'язку з виконанням умов договору про надання послуг, закріплені ч. 1 ст. 903 та ч. 1 ст. 905 ЦК України.

Недотримання сторонами встановлених нормами договірного права вимог щодо необхідності обов'язкового встановлення строку дії договору про надання послуг, зокрема правових, також може свідчити про відсутність дотримання сторонами позитивних умов щодо укладеності й дійсності договору, як наслідок, має місце неналежна та нелегітимна, на нашу думку, реалізація адвокатом прав та обов'язків клієнта під час звернення до суду з позовною заявою.

Таким чином, аналіз ст. 1000 та 1003 ЦК України дозволяє зробити висновок про те, що в договорі про надання правової допомоги мають бути чітко визначені ті юридичні дії, які належить повіреному вчинити. Тому не закріплення таких дій у договорі між адвокатом та клієнтом свідчить про відсутність визначених у договорі про надання правової допомоги правових підстав для підписання, зокрема, позовної заяви адвокатом і подання її останнім до суду.

Продовжуючи вищевикладені міркування, слід зазначити, що перед судом постає питання про те, які процесуальні дії він має вчинити у вищезгаданих випадках.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 175 нової редакції ЦПК України (2017) позовна заява повинна містити повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), та інші реквізити, встановлені вказаною нормою. За умови подання

позовної заяви без дотримання вимог, які викладені у статтях 175 і 177 нової редакції ЦПК України (2017), суд має протягом п'яти днів із дня надходження до суду позовної заяви постановити ухвалу про залишення позовної заяви без руху, про що йде мова у ч. 1 ст. 185 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

Необхідність здійснення вказаних вище кроків підтверджується і правовими позиціями Верховного Суду України, викладеними у п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України №2 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», де передбачені вищезазначені негативні наслідки для особи при подачі нею позовної заяви, яка не відповідає вимогам, закріпленим ЦПК України [321].

Якщо порушення вимог ст. 175 та 177 нової редакції ЦПК України (2017) виявилося під час розгляду справи по суті, то у даному випадку наявні підстави для застосування повноваження суду щодо залишення позову без розгляду, про що закріплено у п. 8 ч. 1 ст. 257 нової редакції ЦПК України (2017).

Таким чином, недотримання адвокатом, який звернувся до суду із позовною заявою, вимог ст. 175, 177 нової редакції ЦПК України (2017), має тягти за собою застосування ст. 185 нової редакції ЦПК України (2017). У випадку, якщо провадження у справі відкрито за заявою, яка подана без додержанням вимог, викладених у статтях 175 і 177 нової редакції ЦПК України (2017), суд має постановити ухвалу про залишення позову без розгляду.

Досліджуючи цивільні процесуальні правовідносини, у яких реалізується цивільна процесуальна правосуб'єктність, варто відзначити, що вказаний вид правовідносин вивчався на дисертаційному рівні багатьма вченими, серед яких: В. В. Комаров [322, с. 80], В. П. Мозолін [323, с. 11], А. Л. Паскар [324, с. 11], Н. П. Ломанова [325, с. 8].

Розгляд проблем реалізації адвокатом своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності також пов'язується з наявними неодностайними точками зору вчених-юристів, праці яких присвячені питанням процесуальних повноважень адвокатів. Наприклад, С. Ф. Сафулько та Я. П. Зейкан вважають, що особливістю правової допомоги адво-

ката в цивільному процесі є те, що вона не обмежується його участю як представника при розгляді справи судом. На думку вказаних авторів, адвокат, як правило, складає позовну заяву, розробляє правову позицію позивача, збирає документи, зокрема, шляхом запиту або ознайомлення з ними на місці, консультує свого клієнта, готує його до участі в суді, а також готує свідків до дачі пояснень тощо [326, с. 45]. Поряд із цим А. В. Романова вважає, що представники по цивільних справах зазвичай надають юридичну допомогу довірителям в наступних формах: дають консультації та довідки з правових питань, складають документи правового характеру, представляють інтереси довірителя в різних організаціях [327, с. 52]. У той же час І. В. Головань підкреслює, що при реалізації своїх професійних прав адвокатам слід поводитися обережно, суворо дотримуючись етичних норм і норм законодавства [328, с. 6].

Поряд з вищевикладеними положеннями щодо особливостей реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката, варто окреслити відповідні форми, в яких вона можлива. На думку автора монографії, такими формами виступають наступні:

1) юридичні консультації, метою яких є роз'яснення представляємій особі особливостей процесуальної діяльності адвоката, а також прогнозування перспектив і результатів розгляду цивільної справи судом;

2) складання й подання низки процесуальних документів адвокатом як професійним представником у цивільному процесі відповідним суб'єктам цивільного процесу, зокрема суду, іншій стороні (його представникові);

3) надання професійної правничої допомоги під час участі у судовому розгляді цивільної справи, яке пов'язується з правом користуватися процесуальними правами, які регламентуються ЦПК України;

4) участь адвоката як професійного представника свого клієнта у стадіях перегляду судових рішень в цивільному судочинстві в апеляційному й касаційному провадженнях;

5) участь адвоката на стадії виконавчого провадження. Особливості вказаної форми реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката досліджуються у підрозділі 3.2 цієї роботи.

2.3. Відповідальність адвоката у цивільному процесі

Відповідальність адвоката як професійного представника в цивільному процесі пов'язується із загальними засадами юридичної відповідальності. У різні роки на дисертаційному рівні низку питань юридичної відповідальності дослідили О. С. Булатов [329, с. 15], І. В. Зелена [330, с. 9], Л. А. Остафійчук [331, с. 11–12], В. В. Середюк [332, с. 13]. У контексті детального вивчення відповідальності адвоката в цивільному процесі слід підкреслити, що теоретиками права висловлювалися окремі думки стосовно підстав юридичної відповідальності, а також наводилися різні її класифікації. Передусім наведемо справедливе висловлювання П. М. Рабіновича, що юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою додатковий юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення належних йому певних цінностей [333, с. 190].

Передумовою юридичної відповідальності, як прийнято вважати, є її підстави. У деяких наукових джерелах під підставами юридичної відповідальності розуміється певна сукупність обставин, за наявністю яких вона є можливою і належною, а якщо такі підстави відсутні, то відповідальність виключається [334, с. 377]. Заслуговує на увагу точка зору О. Ф. Скакун, яка зводиться до того, що підстави юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою (притягнення до відповідальності) і об'єктивно необхідною (настання відповідальності). Вказана учена стверджує, що підстави притягнення до юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою: 1) наявність складу правопорушення (фактична підстава); 2) наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення (нормативна підстава). Поряд з цим вказана авторка вважає, що підстави настання юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність об'єктивно необхідною: 1) наявність здійснення суспільно шкідливої або суспільно небезпечної поведінки, тобто юридичного факту вчинення правопорушення (фактична підстава); 2) наявність норми права, що забороняє таку поведінку та встановлює відповідні

санкції (нормативна підстава); 3) відсутність підстав для звільнення від відповідальності – можливість звільнення від відповідальності зафіксована нормами права (наприклад, передання неповнолітнього під нагляд батьків); 4) наявність правозастосовного (процесуального) акта, що набрав чинності, – рішення компетентного органу, який накладає юридичну відповідальність (процесуальна підстава) [335, с. 479–480].

На відміну від попередніх точок зору, у літературі також існує позиція, що підставами притягнення до юридичної відповідальності є: а) наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; б) юридичний факт – вчинення самого правопорушення; в) наявність правозастосовного акта, що набрав чинності [336, с. 204].

Досліджуючи погляди вчених у галузі теорії права щодо класифікацій юридичної відповідальності, варто підкреслити, що деякі автори наводять такі критерії диференціації: 1) за формою здійснення: судову; адміністративну; 2) за характером санкцій (здійснюваними функціями): штрафна (каральна); правовідновлююча (компенсаційна); 3) за суб'єктами: юридична відповідальність фізичних осіб; юридична відповідальність організацій (юридичних осіб); юридична відповідальність держави; 4) залежно від галузевої структури права: конституційна; адміністративна; кримінальна; цивільно-правова; дисциплінарна; матеріальну [337, с. 293–294]. Поряд з цим в іншій правовій літературі наголошується, що видами юридичної відповідальності є наступні: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна [338, с. 37].

Беручи до уваги вищенаведені позиції теоретиків права і застосовуючи їх до предмета даного монографічного дослідження, при розгляді питання відповідальності адвоката як професійного представника в цивільному процесі, на нашу думку, слід виокремлювати наступні види юридичної відповідальності вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин: дисциплінарна, застосування заходів процесуального примусу (у тому числі цивільна процесуальна), цивільно-правова (цивільна матеріальної) відповідальність та кримінально-правова відповідальність.

Поза увагою автора монографії залишається кримінальна відповідальність адвоката. Це пояснюється тим, що відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом [4].

У зв'язку з цим Н. А. Меєрович пише, що відповідальність застосовується індивідуально до кожного з учасників суспільних відносин, тому специфіка правового статусу тих чи інших категорій учасників суспільних відносин зумовлює особливості їх відповідальності. Вказаний автор також правильно вважає, що це стосується й адвокатів, питання відповідальності яких врегульовані спеціальним законом [339, с. 169].

В аспекті специфіки дисциплінарної відповідальності адвоката слід відмітити, що працівниками юридичних професій приділялася увага вивченню особливостей вказаного виду відповідальності. Окремі питання дисциплінарної відповідальності адвокатів були розглянуті на дисертаційному рівні Т. С. Коваленко [340, с. 10]. На наше переконання, заслуговує на увагу думка В. В. Андрєєвського, який, досліджуючи питання дисциплінарної відповідальності в адвокатурі та адвокатській професії, стверджує, що різновиди порушень, властивих адвокатській практиці, поділяються на: 1) порушення загальних професійних правил; 2) порушення стосовно відносин з клієнтами; 3) порушення обов'язків адвокатів стосовно один одного; 4) порушення обов'язків стосовно суддів, прокурорів та осіб, які беруть участь у судовому провадженні [341, с. 178].

Продовжуючи розгляд юридичної відповідальності адвоката при наданні професійної правничої допомоги в цивільному процесі, слід зупинитися на достатньо поширених випадках реагування на правопорушення вказаних суб'єктів судами цивільної юрисдикції шляхом постановлення окремих ухвал.

Відповідно до ч. 2 ст. 262 нової редакції ЦПК України (2017), суд може постановити окрему ухвалу, зокрема, у випадках зловживання

процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (у тому числі, якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором [3]. Слід зауважити, що дослідженню проблемних питань постановлення окремих ухвал судами було свого часу присвячене дисертаційне дослідження представника харківської правової школи Ю. М. Чуйкова [342, с. 9].

Варто дадати, що в цілому, за даними Верховного Суду України, впродовж 1-го півріччя 2016 р. місцевими загальними судами постановлено 101 окрему ухвалу. Поряд з цим апеляційними судами упродовж 1-го півріччя 2016 р. постановлено 93 окремі ухвали [343], серед них, за підрахунками автора монографії, кількість вказаних процесуальних документів щодо адвокатів як представників у цивільних справах протягом 2016 р. становить: винесених у судах першої інстанції – 41; винесених у судах апеляційної інстанції – 4. Деякі із вказаних окремих ухвал стосувалися питань ініціювання притягнення адвокатів до юридичної відповідальності Кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури із підстав неналежного виконання адвокатами своїх обов'язків при наданні у розгляді цивільних справ правової допомоги.

На нашу думку, постановлення окремих ухвал у зв'язку із непрофесійною діяльністю адвокатів узгоджується з позицією, яка наведена в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» №8 від 13.06.2007 року, у частині 3 якої зазначено, що суди повинні належним чином реагувати на порушення учасниками процесу та іншими присутніми в залі судового засідання особами встановленого законом і судом порядку розгляду справ та за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних у вчиненні таких порушень до відповідальності [344].

Беручи до уваги вищевказане, вбачається цікавим наступний випадок із судової практики, який демонструє належну реакцію суду на непрофесійну діяльність адвоката. Так, колегією суддів Судової палати з цивільних справ Апеляційного суду м. Київ, розглянувши

у відкритому судовому засіданні справу за апеляційною скаргою ОСОБА 1 на рішення Оболонського районного суду м. Київ від 26 липня 2013 року у справі за позовом Моторного (транспортного) страхового бюро України до ОСОБА 1, 3-я особа: ОСОБА 4 про відшкодування в порядку регресу витрат, пов'язаних із виплатою страхового відшкодування, встановила наступне. Рішенням Оболонского районного суду м. Київ від 26 липня 2013 року задоволено позовні вимоги Моторного (транспортного) страхового бюро України до ОСОБА 1, 3-я особа: ОСОБА 4 про відшкодування в порядку регресу витрат, пов'язаних з виплатою страхового відшкодування. З ОСОБА 1 стягнуто на користь Моторного (транспортного) страхового бюро України грошові кошти в сумі 25500 грн, судовий збір 255 грн, в стягненні витрат на правову допомогу відмовлено.

Разом з цим в апеляційній скарзі ОСОБА 1 просив рішення суду скасувати та ухвалити нове, яким у задоволенні позову відмовити у повному обсязі, посилаючись на відсутність доказів того, що автомобіль ОСОБА 4 не потрапляв в інші ДТП, вважаючи, що пошкодження автомобілю ОСОБА 4 завдані не тільки ним, а й іншими особами. Інтереси відповідача ОСОБА 1 представляв адвокат ОСОБА 2 на підставі договору про надання правової допомоги, укладеного з ОСОБА 1 03.04.2013 р., та діяв на підставі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю номер 3 від 26.02.2009 р., виданого Волинською кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, посвідчення номер 1 від 12 січня 2012 р., виданого Волинською кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури. У судовому засіданні надав посвідчення за номером номер 2 від 12.02.2009 року. У ході розгляду справи апеляційним судом встановлено, що адвокат ОСОБА 2 у судовому засіданні поводився некоректно, дозволяв собі сперечатися з колегією суддів, намагався своїми висловлюваннями принизити честь і гідність суду, а також не реагував на зауваження.

Враховуючи це, із метою недопущення в подальшому вказаних порушень колегія суддів Судової палати з цивільних справ Апеляційного суду м. Київ направила відповідну окрему ухвалу до Ради адвокатів України та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адво-

катури щодо вжиття заходів з попередження адвоката ОСОБА 2 щодо недопустимості в подальшому подібної некоректної поведінки під час судових засідань [345].

Продовжуючи аналіз судової практики стосовно реагування суду на непрофесіоналізм адвокатів під час розгляду цивільних справ, також уявляється доцільним звернути увагу на наступний приклад. Так, колегія суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Одеської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Одеса цивільну справу за позовом ОСОБА 3 до ОСОБА 4 про стягнення боргу за договором позики та сплати відсотків, за апеляційною скаргою ОСОБА 4 на рішення Приморського районного суду м. Одеса від 08.09.2014 року встановила наступне.

Рішенням Приморського районного суду м. Одеса від 08.09.2014 р. позов ОСОБА 3 задоволено. Ухвалою апеляційного суду Одеської області від 18 лютого 2016 року вказане рішення залишене без змін. Згідно із витягом з договору про надання правової допомоги від 08.10.2015 року інтереси відповідача представляв адвокат ОСОБА 5.

У ході розгляду справи в суді апеляційної інстанції адвокатом Особа 5 заявлено відвід судді, а обґрунтовувалося це тим, що при розгляді іншої справи колегія апеляційного суду у складі головуючого цього ж самого судді без наявності для того законних підстав відхилила клопотання представника позивача адвоката ОСОБА 5 про відкладення розгляду справи у зв'язку з неможливістю прибути в судове засідання через відрядження до міста Київ. Поряд із цим адвокатом ОСОБА 5 вказано, що за результатом розгляду даної справи ухвалено рішення, яке викликає в нього сумніви щодо об'єктивності й неупередженості колегії суддів, а також законності ухваленого рішення. Крім цього, підсумовуючи заяву, адвокат зазначив щодо того, що необ'єктивність та упередженість вказаного судді в іншій справі викликає побоювання щодо застосування подібного і в цій справі. Враховуючи це, адвокату ОСОБА 5 було вказано, що у справі (на яку посилався адвокат) брав участь і інший суддя, який не висловив окремих думок при розгляді клопотання й ухваленні рішення. Поряд з цим адвокат ОСОБА 5 стверджував, що зазначена обставина є відомою для нього, проте заявляти про відвід цьому судді він не бажає.

Разом із тим в окремій ухвалі наголошується, що після розгляду клопотання про призначення експертизи адвокатом ОСОБА 5 було подано письмову заяву про відвід, яка була заздалегідь складена і в якій йшла мова про недовіру судді, якому він раніше не бажав заявляти про відвід та повторно судді, щодо якого в адвоката були побоювання стосовно неупередженості й необ'єктивності, а також всій колегії суддів із підстав про відхилення клопотання про призначення експертизи. Причому, у тексті окремої ухвали колегії суддів вказується, що при оголошенні цієї заяви адвокат виправляв прізвище судді, яка замінена у зв'язку з відставкою, на прізвище судді, який є членом колегії по цій справі. Адвокату було відмовлено в задоволенні клопотання про відвід колегії суду, а аргументами визнано те, що вирішення судом у передбаченому цивільним процесуальним законодавством порядку питань, пов'язаних із розглядом справи, не може свідчити про упередженість суду, а також бути підставою для відводу. Після відмови в задоволенні клопотання про відвід колегії адвокат ОСОБА 5 заявив клопотання про оголошення перерви для підготовки до судових дебатів. Проте, як зазначається в окремій ухвалі колегії суддів, в адвоката вже був наявний роздрукований текст для участі в судових дебатах.

Далі у тексті вказаної окремої ухвали зауважено, що той факт, що адвокат, заздалегідь готуючи відвід суддям за обставинами, які не передбачені законом, а також те, що він навмисно заявляє їх на різних стадіях судового процесу, вказують на свідоме затягування судового розгляду справи. Що стосується клопотання про оголошення перерви для підготовки до дебатів у разі наявності друкованого тексту для участі у цих же дебатах, то, на думку колегії суддів, це свідчило про намагання затягнути розгляд справи або про непідготовленість адвоката до судового процесу.

Наступним важливим моментом, який зафіксовано в аналізованій окремій ухвалі, було те, що під час судового засідання 29.10.2015 року адвокатом ОСОБА 5 було заявлено клопотання про відкладення розгляду справи, в обґрунтуванні наведено те, що він начебто погано себе почуває. Враховуючи це, судом запропоновано викликати швидку допомогу, проте адвокат на цю пропозицію відмовився.

Спираючись на вищенаведені обставини, колегія суддів зробила висновок, що адвокат діяв із порушенням вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики. Суд аргументував свою позицію, посилаючись на норми ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ч. 4 ст. 45 Правил адвокатської етики та норми ЦПК України. У підсумку колегія суддів в ухвалі зазначила, що треба цей факт довести до відома Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області, яка у свою чергу має відповідно відреагувати на факти, викладені в ухвалі суду [346].

Убачається, що подібні випадки проявів непрофесійності з боку адвокатів є достатньо поширеними явищами. Разом із цим судді не завжди належним чином реагують на подібні проблеми. Вважаємо, що в таких ситуаціях судді повинні постановляти окремі ухвали стосовно неналежної поведінки й непрофесійної діяльності адвокатів, що є ефективним юридичним засобом запобігання непрофесіоналізму адвокатів.

Враховуючи вищедосліджену судову практику, вважаємо, що в деяких ситуаціях постановлення окремих ухвал щодо адвокатів недопустиме. На підтвердження цього К. В. Гусаровим наведений наступний випадок із судової практики. Обґрунтовуючи окрему ухвалу щодо адвоката за грубе порушення ним правил адвокатської етики під час розгляду справи, апеляційний суд в окремій ухвалі зазначив, що адвокат безпідставно звинуватив суддів у незаконному поновленні строку апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції. Поряд із цим адвокат назвав суддів апеляційного суду порушниками закону, у засіданні тривалий час критикував відповідну ухвалу і заявив, що стосовно суддів апеляційного суду, які ухвалили процесуальний документ про поновлення строку на апеляційне оскарження, звертатиметься зі скаргами до правоохоронних органів. Адвокат К. оскаржив окрему ухвалу до Верховного Суду України з мотивів неправильного застосування апеляційним судом норм процесуального права. Далі колегія суддів Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України касаційну скаргу задовольнила, скасувавши окрему ухвалу, аргументуючи це наступним. Право заявляти відвід

окремим суддям чи складу суду є правом учасника процесу. У зв'язку з цим адвокат К., заявляючи відвід окремим суддям апеляційного суду та надаючи пояснення відносно підстав відводу, мав право обґрунтовувати клопотання фактами й доказами, що підтверджують ту чи іншу підставу. На думку Верховного Суду України, заявляючи відвід і надаючи пояснення стосовно підстав відводу, адвокат діяв у межах наданих йому законодавством процесуальних прав, не порушуючи при цьому законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність та Правил адвокатської етики. У той же час суд касаційної інстанції також підкреслив, що сам по собі факт, що ухвала суду про поновлення пропущеного строку на оскарження рішення суду не підлягає оскарженню, не дає достатніх підстав стверджувати, що учасник процесу не мав права мотивувати відвід суддям, посилаючись на порушення судом норм закону при постановленні відповідної ухвали, якщо в такого учасника виникли сумніви в об'єктивності суддів. Також важливим є те, що із заяви про відвід і пояснень до заяви суд касаційної інстанції не вбачав, що вони виражені в неприпустимій чи образливій формі [347, с. 199–200; 348, с. 140].

Беручи до уваги вищенаведену ситуацію стосовно неналежної поведінки адвоката як процесуального представника в суді, ми наполягаємо на доцільності та необхідності належного реагування, зокрема, з боку суду, на вказані явища під час розгляду й вирішення цивільних справ. У зв'язку з цим вважаємо, що інститут окремої ухвали, у тому числі у подібних із вищезгаданими випадками із судової практики, певною мірою виконує поставлені перед ним завдання. У цьому контексті, уявляється, що задля збільшення юридичної ефективності й значимості інституту окремих ухвал перш за все необхідно підвищувати рівень об'єктивності, професійності та кваліфікованості суддів, які вправі постановляти вказаний процесуальний документ.

Досліджуючи особливості дисциплінарного провадження щодо адвоката як представника в цивільному процесі, вбачається проблемним питання встановлення складу дисциплінарного правопорушення (проступку) вказаного суб'єкта. Варто підкреслити, що на законодавчому рівні специфіка безпосередньо складу дисциплінарного право-

порушення (проступку) адвоката не є врегульованою. Так, згідно з ч. 2 ст. 33 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» дисциплінарним провадженням є процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку. Відповідно до ч. 1 ст. 34 цього ж Закону підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку [4].

Із метою вдосконалення понятійного апарату, зокрема, в аспекті дисциплінарної відповідальності адвоката, вважаємо за можливе провести певні аналогії із законодавством, у нормах якого чітко зафіксовані підстави кримінальної відповідальності. Так, за ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом [349]. У зв'язку з цим виникає питання, чому законодавець у законодавстві про адвокатуру та адвокатську діяльність обійшов стороною термін «склад дисциплінарного правопорушення (проступку) адвоката». На нашу думку, це є помилковим, оскільки поняття «склад дисциплінарного правопорушення адвоката» додатково відобразило б специфіку елементів вказаного виду правопорушення.

Беручи до уваги вищевисловлені зауваження, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у такій редакції: «Підставою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, який містить сукупність відповідних правових ознак (склад дисциплінарного проступку адвоката). Склад дисциплінарного проступку адвоката – це правова конструкція, яка містить у своїй структурі елементи (ознаки) діяння адвоката, який порушив встановлені законодавством правила, що є достатньою підставою для його притягнення до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому Законом».

Досліджуючи специфіку складу дисциплінарного правопорушення (проступку) адвоката, варто зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», під дисциплінарним проступком адвоката розуміється: 1) порушення вимог

несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом [4].

Із метою доповнення вищенаведених положень законодавства вкажемо, що, на наш погляд, склад дисциплінарного правопорушення (проступку) адвоката становлять наступні структурні елементи:

1) специфічний об'єкт – певні правові відносини, зокрема, цивільні процесуальні, в яких адвокат, надаючи професійну правничу допомогу своєму клієнту під час розгляду й вирішення цивільної справи судом, допустив прояви непрофесіоналізму та вчинив відповідне дисциплінарне правопорушення (проступок);

2) об'єктивна сторона, яка характеризує: а) діяння, що може проявлятися у формі як дій (наприклад, порушення вимог несумісності адвокатської діяльності), так і бездіяльності (зокрема, невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків адвокатом); б) наслідки правового характеру, що супроводжуються негативним результатом діяння адвоката, який, здійснюючи адвокатську діяльність, вчинив дисциплінарне правопорушення (проступок); в) причинно-наслідковий зв'язок між діянням, що було вчинене адвокатом як професійним представником, який надає професійну правничу допомогу, та відповідними наслідками правового характеру, що настали у зв'язку із вчиненням вказаним суб'єктом дисциплінарного правопорушення (проступку);

3) спеціальний суб'єкт – виключно особа, яка має правовий статус адвоката. У зв'язку з цим слід додати, що норми стосовно правового статусу адвоката містяться в ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

4) суб'єктивна сторона, яка відображає психічне ставлення адвоката до вчиненого ним діяння під час здійснення вказаним суб'єктом професійної діяльності з надання професійної правничої допомоги.

Спираючись на викладене, зауважимо, що наслідком (покаранням) вчинення адвокатом дисциплінарного проступку має бути при-

тягнення до відповідальності шляхом накладення певного стягнення. Як вказано в ч. 1 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку може бути застосоване одне з таких дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України [4].

Поряд з аналізом ініціювання з боку суддів дисциплінарного провадження щодо адвокатів, які вели себе не професійно в органах судової влади при наданні професійної правничої допомоги, вбачається вартою уваги проблема застосування до вказаних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин низки заходів процесуального примусу як різновиду цивільної процесуальної відповідальності. Нова редакція ЦПК України (2017) містить главу 9 розділу І, яка має назву «Заходи процесуального примусу».

Відповідно до ч. 1 ст. 143 нової редакції ЦПК України (2017) заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках із метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами і запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Згідно до ч. 2 вказаної статті заходи процесуального примусу застосовуються судом шляхом постановлення ухвали. Попередні положення деталізуються у ч. 1 ст. 144 нової редакції ЦПК України (2017), де передбачено, що заходами процесуального примусу є: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф. Специфіка й особливості вказаних видів заходів процесуального примусу знайшли відображення у статтях 145–148 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

Щоправда, аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що одностайність думок щодо правової природи заходів процесуального

примусу відсутня. Так, деякі автори підкреслюють, що метою застосування заходів процесуального примусу є припинення правопорушення, відновлення порушеного права і забезпечення виконання обов'язку [350, с. 160]. Інші вчені дотримуються позиції, що під підставами застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розуміти сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для того, щоб їх застосування було визнане законним. Разом із цим в літературі також підкреслюється, що підстави застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розглядати у двох аспектах. По-перше, в загально юридичному плані як сукупність правових норм, відповідно до яких вони встановлюються і застосовуються. По-друге, в кожному конкретному випадку їх застосування, коли підстави застосування заходів примусу становлять ті чи інші обставини, передбачені законом [351, с. 376]. В іншому джерелі наголошується, що метою застосування цивільно-процесуальних заходів примусу є припинення порушень процесуальних норм та забезпечення виконання окремими учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків [352, с. 173].

На нашу думку, під заходами процесуального примусу, що застосовуються до адвоката, який надає професійну правничу допомогу у формі процесуального представництва у цивільному процесі, слід розуміти низку юридично значущих дій, метою вчинення яких є припинення протиправної та неналежної поведінки вказаного суб'єкта, і до яких вдається суд при розгляді й вирішенні цивільних справ. Поряд з цим вважаємо, що метою застосування заходів процесуального примусу до адвоката як професійного представника у цивільному процесі можна визнати настання наслідку у виді притягнення вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин до цивільної процесуальної відповідальності.

Продовжуючи попередні міркування, варто зазначити, що питання цивільної процесуальної відповідальності на дисертаційному рівні досліджувалися І. М. Лукіною [353, с. 11]. Так, згадана вчена підкреслює, що вивчення проблеми відповідальності в цивільному судочинстві повинно проводитися відповідно до встановлення зв'язку між юридичною відповідальністю та елементами режиму цивільного

судочинства, моделювання ефективного механізму процесуальної відповідальності [354, с. 293–294]. В іншій науковій праці І. М. Лукіна, розглядаючи специфіку майнової процесуальної відповідальності, зазначає, що вказаний вид відповідальності є особистою матеріальною відповідальністю громадянина за правопорушення в цивільному судочинстві і пов'язана зі звуженням матеріальної сфери порушника [355, с. 151].

У науковій літературі не існує єдиної позиції відносно специфіки цивільної процесуальної відповідальності. Одні автори, наприклад, розглядають цивільну процесуальну відповідальність як зміну правового становища особи, учасника цивільного процесу, що є наслідком здійснення останнім цивільного процесуального правопорушення, що виражається в застосуванні заходів цивільної процесуальної відповідальності (тобто позбавлення прав або покладання додаткового обов'язку) [356, с. 194]. Інші вчені дотримуються точки зору, відповідно до якої цивільна процесуальна відповідальність представлена охоронними заходами примусу карально-виховної спрямованості у вигляді покладання нового або додаткового обов'язку або позбавлення суб'єктивного права за винне вчинене цивільно-процесуальне порушення [357, с. 15]. Також дехто переконаний, що безсумнівним прогресивним явищем у цивільному судочинстві України є закріплення на законодавчому рівні інституту цивільної процесуальної відповідальності, але якість нормативної розробки даного інституту залишається не найкращою [358, с. 475].

На відміну від попередніх точок зору, В. В. Бутнєв наголошує, що процесуальна відповідальність, як і юридична, може бути позитивною й негативною. Також, на думку вказаного вченого, позитивна процесуальна відповідальність – це покладена на суб'єкта загальними нормами цивільного процесуального права необхідність вести себе у відповідності з інтересами правосуддя, яка виражається в загальному зобов'язанні точно виконувати свої процесуальні обов'язки та використовувати надані йому процесуальні права у відповідності до їх призначення. Досліджуючи негативну цивільну процесуальну відповідальність, згаданий автор розуміє її як обов'язок правопорушника зазнати передбачені нормами цивільного процесуального права

юридично несприятливі наслідки правопорушення у виді позбавлення особистого або майнового характеру. У свою чергу, В. В. Бутнєв називає такі ознаки негативної цивільної процесуальної відповідальності: 1) передбачена нормами цивільного процесуального права; 2) виступає наслідком цивільного процесуального правопорушення; 3) реалізується за правилами, встановленими нормами цивільного процесуального права, у межах охоронних цивільних процесуальних правовідносин [359, с. 33, 40, 45]. Разом з цим варто відзначити думки М. Л. Гальперіна, який переконаний, що цивільна процесуальна відповідальність є правовим інститутом, метою якого є сприяння досягненню задач цивільного судочинства, серед яких основоположною є правильний та своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів суб'єктів правовідносин [360, с. 621].

Уявляється помилковою точка зору про те, що під цивільною процесуальною відповідальністю необхідно розуміти закріплену юридичними нормами необхідність визначеної поведінки усіма учасниками цивільного судочинства [361, с. 150]. Незгоду автора монографії можемо пояснити тим, що цивільна процесуальна відповідальність є, перш за все, юридичними заходами процесуального впливу на особу, яка порушила цивільні процесуальні норми. У зв'язку з цим, на нашу думку, передусім варто визнати протиправність дій конкретного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а вже потім провадити визначену законодавством діяльність щодо притягнення правопорушника до належної юридичної відповідальності.

Продовжуючи дослідження цивільної процесуальної відповідальності адвоката, слід зупинитися на меті її застосування. У зв'язку з цим І. М. Зайцєв, наприклад, писав, що цивільна процесуальна відповідальність призначена для забезпечення законності та правового порядку (дисципліни) в судочинстві [362, с. 93].

На нашу думку, під метою застосування цивільної процесуальної відповідальності до адвоката як професійного представника у цивільному процесі треба розуміти: 1) припинення існуючих процесуальних порушень норм, що передбачені законодавством і які вчинені або вчиняються вказаним суб'єктом; 2) превентивне запобігання вчинен-

ню подібних правопорушень з боку вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у майбутньому.

Дослідження специфіки цивільної процесуальної відповідальності адвоката не можливе без з'ясування особливостей цивільного процесуального правопорушення, за вчинення якого адвокат як професійний представник у цивільному процесі повинен понести належну юридичну відповідальність. У цьому аспекті слід підкреслити, що стосовно проблеми цивільного процесуального правопорушення І. М. Лукіна в одній зі своїх робіт пише, що цивільно-процесуальне правопорушення – це суспільно небезпечне (суспільно шкідливе) діяння (дія або бездіяльність), що порушує приписи норм цивільного процесуального права, за яке встановлені заходи цивільної процесуальної відповідальності. Разом із цим згадана авторка висловлює тези про те, що склад цивільного процесуального правопорушення утворюють об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Об'єктом цивільного процесуального правопорушення виступають регулятивні цивільні процесуальні правовідносини, встановлений законом порядок здійснення правосуддя з цивільних справ. Суб'єктом цивільного процесуального правопорушення може бути будь-який суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, крім суду та його посадових осіб. З об'єктивної сторони обов'язковими елементами будь-якого правопорушення є протиправна дія (бездіяльність), шкода для суспільних відносин і причинний зв'язок між ними. Суб'єктивну сторону складу цивільного процесуального правопорушення становить провина правопорушника у вигляді свідомого невиконання особою своїх процесуальних обов'язків [363, с. 271].

Враховуючи вищенаведене, уявляється, що під цивільним процесуальним правопорушенням адвоката слід розуміти специфічний вид правопорушення, вчиненого адвокатом як професійним представником інтересів свого клієнта під час розгляду та вирішення цивільної справи судом, яке полягає в наданні останньому професійної правничої допомоги всупереч встановленим цивільним процесуальним законодавством норм.

Разом із тим слід погодитися з точкою зору Н. О. Чечіної, що застосування санкцій можливе при настанні цивільної процесуальної

відповідальності, яка завжди є результатом здійснення цивільного процесуального правопорушення одним з учасників процесу [364, с. 62]. У зв'язку з цим є справедливою й позиція М. Й. Штефана, який підкреслював, що найважливішими гарантіями реалізації норм цивільного процесуального права є встановлені ним санкції [365, с. 250].

Беручи до уваги вищенаведені міркування, вважаємо, що під цивільною процесуальною відповідальністю адвоката як професійного представника необхідно розуміти специфічний вид юридичної відповідальності вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, який полягає в застосуванні заходів негативного впливу до останнього, що реалізуються за ініціативою суду у порядку, визначеному цивільним процесуальним законодавством.

Наступним видом відповідальності адвоката в цивільному процесі є цивільно-правова (цивільна матеріальна) відповідальність вказаного суб'єкта як професійного представника свого клієнта в суді та як учасника цивільних правовідносин при укладенні договору про надання правової допомоги. У зв'язку з цим слід відмітити, що О. Ю. Русин питання відповідальності судового представника за неналежне виконання своїх функцій розглядає в площині його матеріально-правових відносин з особою, інтереси якої він покликаний захищати. Вказаний автор також вважає, що в чинному законодавстві найбільш детально врегульовано питання дисциплінарної відповідальності адвоката за здійснення судового представництва, водночас потребує вдосконалення правове регулювання його цивільно-правової відповідальності, зокрема, запровадження дієвого механізму страхування ризиків її настання [366, с. 45–46].

Варто додати, що на практиці досить поширені випадки непрофесіоналізму адвокатів, що виступає підставою застосування заходів матеріально-правової (цивільно-правової) відповідальності до вказаних суб'єктів, про що йтиметься нижче. У зв'язку з цим В. Загарія підкреслив, що однією з найбільш типових ситуацій є випадки, коли адвокат узяв гроші за роботу, але нічого не зробив, вимкнув телефон, на дзвінки-листи не відповідає, до суду не з'являється. Зазначається, що такі випадки наводяться в 90 % скарг. Поряд з цим, на думку В. За-

гарія, у такій ситуації не рідко виникає проблема з доказуванням скаржниками власних позицій [367].

Аналогічної точки зору дотримується Т. Б. Вільчик. На її думку, не завжди легко буде довести винуватість адвоката у порушенні зобов'язань за договором про надання правової допомоги. Вчена також наголошує, що для зроблення висновку про те, що помилка адвоката призвела до незаконного рішення, необхідно довести, чи існує причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) адвоката і ухваленням незаконного рішення у справі. Поряд з цим Т. Б. Вільчик вважає, що у разі доведеності збитків довірителя, які можуть бути пов'язані із затримкою прийняття законного судового рішення, з оплатою гонорару адвокату, який порушив свої зобов'язання, а також з іншими обставинами, якщо вони підтверджені в суді, підлягають відшкодуванню [368, с. 120].

Окремі міркування стосовно звільнення адвокатів від цивільно-правової відповідальності за договором про надання правової допомоги висловив і М. В. Кравченко. Вказаним автором проаналізовано проблеми, зокрема, щодо звільнення адвоката від відповідальності, якщо невиконання чи неналежне виконання ним зобов'язання обумовлене умислом або необережністю клієнта. Так, М. В. Кравченко вважає, що стосовно підстав звільнення від відповідальності за підстав, які властиві лише окремим видам договорів, для договору про надання правової допомоги та відсутності розгорнутого законодавства про договірне надання правової допомоги поки що говорити зарано [369, с. 190, 191].

Із метою більш повного дослідження питання цивільної матеріальної відповідальності адвоката як професійного представника у цивільному процесі вважаємо за необхідне дослідити низку рішень судів, предметом правових спорів яких були стягнення з адвокатів відповідних коштів за неналежну і непрофесійну діяльність із надання правової допомоги.

Так, 14 жовтня 2013 року Бердянський міськрайонний суд Запорізької області розглянув у судовому засіданні цивільну справу за позовом ОСОБА 1 до ОСОБА 2 про стягнення гонорару за невикона-

ну роботу. Суд встановив, що ОСОБА 1 звернулася до суду з вказаним позовом, посилаючись на те, що 09.12.2012 року між нею та адвокатом ОСОБА 2 був укладений Договір про надання юридичних послуг. Відповідно до п. 1.1 Договору адвокат зобов'язувався надати юридичні послуги з наступних питань: провести технічну інвентаризацію домоволодіння за адресою: АДРЕСА 1, з метою виявлення самочинно збудованих об'єктів і відображення поточних змін у технічному паспорті; ввести в експлуатацію всі виявлені самочинно збудовані об'єкти нерухомого майна, та оформити свідоцтво на право власності на все самочинно збудоване нерухоме майно за вказаною адресою; видати на руки клієнту всі належним чином оформлені правовстановлюючі документи на нерухоме майно за адресою: АДРЕСА 1; виконати певні дії й підготувати технічну документацію для приватизації земельної ділянки за вказаною адресою і видати клієнту на руки свідоцтво про реєстрацію земельної ділянки, а клієнт зобов'язується надати адвокату необхідні для надання юридичних послуг повноваження та оплатити надану адвокатом юридичну допомогу відповідно до умов договору. Поряд із цим пунктом 2.2 Договору передбачено, що клієнт зобов'язується при підписанні Договору оплатити юридичні послуги адвоката у розмірі 12000 грн. Суму гонорару у розмірі 13000 грн клієнт зобов'язується сплатити до 15.03.2012 року. Гонорар у сумі 12000 грн був сплачений адвокату ОСОБА 2 під час підписання Договору. Далі у змісті рішення суду вказано, що 15.03.2013 року ОСОБА 1 звернулася до адвоката ОСОБА 2 з вимогою про надання звіту про виконання передбачених п. 1.1 Договору зобов'язань, оскільки станом на той час спеціалістами нерухоме майно не оглядалось. Проте такий звіт адвокат надати не зміг, а пояснив, що необхідні документи ще не оформлено. З огляду на його пояснення та відсутність звіту для неї стало очевидним, що своєчасне виконання договору не можливе, тому вона відмовилася сплачувати адвокату суму гонорару в розмірі 13000 грн, передбачену п. 2.2 Договору, та звернулася до нього з вимогою про повернення суми оплати за Договором у розмірі 12000 грн. 02.04.2013 року від відповідача на її ім'я надійшов лист, в якому він вказував про розірвання Договору від 09.12.2012

року та зобов'язувався повернути отримані по Договору кошти у розмірі 12000 грн у строк до 01.07.2013 року. Проте кошти їй не були повернуті, у зв'язку з чим вона й звернулася до суду.

У підсумку суд вирішив позов ОСОБА 1 задовольнити. Стягнути з ОСОБА 2, ІНФОРМАЦІЯ 1, на користь ОСОБА 1 гонорар за невиконану роботу у розмірі 12000 грн, а також стягнути з ОСОБА 2 на користь держави судовий збір в сумі 229 грн 40 коп. [370].

Подібні прояви непрофесійності з боку адвокатів є негативним явищем, оскільки вони прямо суперечать нормам законодавства, в яких закріплені положення стосовно професійних обов'язків адвоката перед своїм клієнтом. Вважаємо, що не припустимим є нехтування інтересами клієнта під час здійснення професійної адвокатської діяльності. Беручи до уваги вищенаведену ситуацію, на нашу думку, проблемним питанням при вирішенні подібних є можливі шляхи запобігання їм. Пропонуємо наступні два шляхи.

1. Удосконалення процедури досудового врегулювання подібних проблем між адвокатом і клієнтом. Уявляється, що раціональним є варіант узгодження домовленостей між адвокатом та його клієнтом про можливість продовження строку дії договору про надання правової допомоги, щоб адвокат як представник мав достатній час на вчинення всіх необхідних дій для досягнення бажаного юридичного результату, який повинен реалізуватися в наданні якісної професійної правничої допомоги.

2. Передбачення додаткових положень у змісті договору про надання правової допомоги, які розкривали б особливості матеріальної відповідальності адвоката як сторони вказаного юридичного документа. На наше переконання, важливою запорукою для вирішення проблемних ситуацій стосовно повернення гонорару адвокатом (у разі здійснення ним неналежної діяльності) є необхідність прямого передбачення в договорі про надання правової допомоги вимоги негайного повернення адвокатом отриманих коштів за роботу, яку він повинен був виконати, проте не виконав. На нашу думку це значно допоможе при доказуванні факту непрофесійної діяльності адвокатів та додатково обґрунтує вимоги позивачів щодо стягнення з адвокатів відповідних коштів за неналежну та неякісну правову допомогу.

Слід також зазначити, що за правилами, які закріплені в новій редакції ЦПК України (2017), можливе застосування процедури врегулювання спору за участю судді. Стаття 203 нової редакції ЦПК України (2017) у ч. 1 фіксує, що врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Частиною другою вказаної статті передбачено, що суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору [3]. Беручи до уваги вищенаведені новели цивільного процесуального законодавства, вбачається, що законодавче закріплення процедури врегулювання спорів за участю судді може значно допомогти при вирішенні справ, які пов'язані з цивільною матеріальною відповідальністю адвокатів.

Досліджуючи далі судову практику у цивільних справах із питань цивільної матеріальної відповідальності адвокатів, також вбачається цікавим наступний випадок. 17 листопада 2016 року, Ковельським міськрайонним судом Волинської області розглянуто справу за позовом ОСОБА 1 до ОСОБА 2 про розірвання договору про надання правової допомоги, повернення частини сплаченого гонорару, відшкодування моральної шкоди. Зі змісту рішення суду вбачається, що позивач уклав договір про надання правової допомоги з адвокатом ОСОБА 2, згідно якого остання мала представляти його інтереси в суді під час розгляду справи за його позовом до Виконавчого комітету Ковельської міської ради, Ремонтного житлово-комунального підприємства № 1 міста Ковеля, Публічного акціонерного товариства «Волиньгаз» про визнання права власності на житлове приміщення та стягнення вартості понесених витрат. Оскільки відповідач виконувала свої обов'язки за договором у спосіб, який не влаштовував позивача, той наполіг на поверненні частини гонорару в сумі 2300 грн. Відповідач погодилася повернути вказану частину гонорару, про що 28 грудня 2015 року видала позивачу розписку. Однак, незважаючи на численні звернення позивача до відповідача, а потім до Ковельського відділу поліції ГУНП у Волинській області, Ковельської місцевої прокуратури, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Волинської області, відповідач 2300 грн не повернула. Позивач просив розірвати вказаний договір про надання правової до-

помоги, стягнути з відповідача частину сплаченого гонорару в розмірі 2300 грн, а також 20000 грн на відшкодування завданої йому моральної шкоди.

Також у досліджуваному процесуальному документі вказано, що розпискою про повернення суми гонорару за надану правову допомогу в сумі 2300 грн., яку відповідач видала позивачу 28.12.2015 р., підтверджувалася та обставина, що сторони достроково припинили договір про надання правової допомоги за взаємною згодою ще до звернення позивача до суду.

У підсумку цієї справи суд вирішив, позов задовольнити частково. Стягнути з ОСОБА 2 в користь ОСОБА 1 2300 грн, а у позові ОСОБА 1 до ОСОБА 2 про відшкодування моральної шкоди відмовити. У решті вимог відмовити. Поряд з цим стягнути з ОСОБА 2 у дохід держави судові витрати в сумі 551 грн 20 коп. [371].

З огляду на вищенаведене рішення суду вбачається, що адвокат провадив діяльність із надання правової допомоги своєму клієнту. Разом з цим текст аналізованого рішення суду не містить положення стосовно того, що правова допомога, яку надавав адвокат, була некваліфікованою та неякісною, а лише вказується, що вона, на думку позивача, була такою, що «його не влаштовувала».

У зв'язку з цим вважаємо цікавим питання про те, чи є достатньою підставою для задоволення вимог позивача у стягненні гонорару на свою користь аргументація про те, що діяльність адвоката з надання правової допомоги не відповідала вимогам останнього і характеризувалася як така, що «його не влаштовує». На наш погляд, таке формулювання правової позиції позивача не дає достатньо підстав для задоволення позову на його користь. Цей висновок також пояснюється тим, що у такому разі були б доволі поширеними необґрунтовані звернення до адвокатів щодо повернення сум сплачених гонорарів.

На відміну від вищедослідженого випадку з судової практики про цивільну матеріальну відповідальність адвоката автор монографії убачає необхідність розглянути і наступний випадок. Так, 1 квітня 2016 року Краснолиманський міський суд Донецької області розглянувши цивільну справу за позовом ОСОБА 1 до ОСОБА 3 щодо розірвання договору про надання правової допомоги, стягнення 20900 грн

матеріальної шкоди та 15000 грн моральної шкоди встановив наступне. 03.02.2016 року ОСОБА 1 звернулась до Краснолиманського міського суду Донецької області з позовом до ОСОБА 3 про розірвання договору про надання правової допомоги, стягнення 20900 грн матеріальної шкоди та 15000 грн моральної шкоди.

Далі у рішенні суду вказано, що позивач свої вимоги обґрунтовував наступними обставинами. До відповідача в червні 2013 року звернулася ОСОБА 1 для отримання правової допомоги у вирішенні цивільно-правового спору про право власності на частину домоволодіння. Позивач отримала попередню консультацію, а згодом, 19.06.2013 року, між ОСОБА 1 та адвокатом ОСОБА 3 було укладено договір про надання правової допомоги, а також додаткова угода до цього договору, що передбачала оплату гонорару адвокатові в розмірі 4000 грн. Позивач сплатила відповідачеві обумовлений договором гонорар за адвокатські послуги в повному обсязі в червні 2013 року, а у вересні 2013 року додатково на вимогу ОСОБА 3 передала йому кошти в розмірі 16900 грн для сплати судового збору і внесення суми на депозитний рахунок суду для вирішення спірного питання. Згідно з вказаним договором відповідач був зобов'язаний надати ОСОБА 1 комплексну правову допомогу, пов'язану із підготовкою позовної заяви та представництвом інтересів позивача в Краснолиманському міському суді Донецької області під час розгляду цивільної справи. Разом із цим за твердженням позивача, жодних процесуальних документів ОСОБА 3 в інтересах ОСОБА 1 підготовлено не було, розгляд цивільної справи щодо вирішення спору про право власності на частину домоволодіння в суді ініційовано не було, судовий збір було не сплачено, а кошти на депозитний рахунок суду не внесені. У той же час позивач повідомив, що неодноразово в усній формі зверталася до ОСОБА 3, повідомляла про необхідність прискорити вирішення питання з підготовкою документів. У свою чергу, відповідач посилався на обставини, з-поміж яких була і зайнятість у статусі адвоката в інших процесах. Через такі обставини вона була змушена звернутися до суду за захистом свого порушеного права.

Відтак, суд вирішив, що позовні вимоги ОСОБА 1 до ОСОБА 3 слід задовольнити частково, а саме: договір про надання правової

допомоги, укладений 19.06.2013 року в м. Красний Лиман Донецької області між ОСОБА 1 та адвокатом ОСОБА 3, розірвати, припинивши зобов'язання сторін за цим договором; стягнути з ОСОБА 3 на користь ОСОБА 1 кошти, отримані за вказаним договором про надання правової допомоги від 19.06.2013 року, на загальну суму 20900 гривень 00 копійок; стягнути з ОСОБА 3 на користь ОСОБА 1 моральну шкоду, завдану невиконанням зобов'язань за договором про надання правової допомоги від 19.06.2013 року, в розмірі 2000 гривень 00 копійок; стягнути з ОСОБА 3 на користь ОСОБА 1 судові витрати, пов'язані зі сплатою судового збору, в розмірі 1254 гривні 40 копійок та витрати на правову допомогу в розмірі 637 гривень 88 копійок; повернути ОСОБА 1 суму судового збору, сплачену нею в доход держави в розмірі більшому, ніж встановлено законом, а саме 275 гривень 60 копійок [372].

З урахуванням вищенаведеного стає зрозуміло, що подібний непрофесіоналізм з боку окремих адвокатів поширений у сучасній юридичній практиці та іноді демонструє відверту пасивність та незаінтересованість адвокатів інтересами своїх клієнтів. Поряд з цим уявляється, що у випадках, коли адвокат не в змозі надати професійну правничу допомогу своєму клієнту, з яким він уклав договір про надання правової допомоги через низку причин (зокрема, надмірна завантаженість по різних справах або недостатнє володіння теоретичними знаннями та практичними навичками у певній спеціалізації та ін.) взагалі не доцільно укладати такий договір, оскільки буде значний ризик надання не якісної професійної правничої допомоги заінтересованій особі, що може спричинити негативні наслідки для останньої, у тому числі і винесення судом рішення не на її користь.

Варто наголосити, що, крім національної судової практики, де спостерігаються прояви непрофесійності адвокатів, у практиці ЄСПЛ також поширені випадки не належної діяльності адвокатів при наданні правової допомоги. У справі Вамвакас проти Греції (№2) (2015 р.), наприклад, мав місце випадок, коли адвокат запевняв свого клієнта, що буде присутній в судовому засіданні, проте цього виконано не було. При чому ані до, ані після судового засідання клієнт не був про-

інформований про причини відсутності свого адвоката. Разом з цим, за твердженням заявника, тільки зі спливом певного часу, під час телефонної розмови, адвокат повідомив свого клієнта, про те, що він телефонував до канцелярії суду та просив перенести судове засідання. ЄСПЛ зазначив, що необґрунтована відсутність адвоката в судовому засіданні, яке відбулося через один місяць і три дні після його призначення, без подання жодного клопотання про відкладення справи, або навіть якщо таке клопотання було подано неналежним чином, як стверджує заявник, становить «явну бездіяльність» з боку компетентних органів. У підсумку, ЄСПЛ постановив, що була порушена стаття 6 §§ 1 та 3 (c) Конвенції. Також суд вирішив, що відсутність належної правової допомоги на вирішальному етапі провадження спричинила клієнту моральну шкоду, яка становить 2000 євро і повинна бути сплаченою державою-відповідачем [373].

Таким чином, беручи до уваги вищезазначене, на нашу думку, структура відповідальності адвоката як представника у цивільному процесі складається з таких елементів.

1. Ініціювання окремими суб'єктами процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності шляхом: а) постановлення судами відповідних окремих ухвал та їх подальшого направлення до відповідних Кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури з метою подальшого дослідження вказаним органом факту вчинення адвокатом правопорушення; б) звернення осіб до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) про повідомлення вказаному органу щодо факту неналежної поведінки адвоката (як це випливає зі змісту ст. 36 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

2. Застосування заходів процесуального примусу, передбачених ЦПК України, які полягають у припиненні протиправної діяльності адвоката як представника, а також зумовлюють вжиття до вказаного суб'єкта юридично значущих заходів (процедур), що обмежують його цивільну процесуальну правосуб'єктність.

3. Цивільно-правова (цивільна матеріальна) відповідальність, що полягає у стягненні повністю чи частково з адвоката як цивільного

процесуального представника грошових коштів у випадках порушення ним цивільних прав й охоронюваних законом інтересів осіб, які зазнали матеріальної та (або) моральної шкоди через неналежне здійснення ним адвокатської діяльності, і зміна чи розірвання угоди.

Висновки до розділу 2

Дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як професійного представника під час розгляду й вирішення цивільних справ судами дозволило зробити наступні висновки.

1. При характеристиці цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката варто виходити з того, що складовими вказаного інституту є його: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, професійні заборони, відповідальність адвоката в цивільному процесі. *Цивільні процесуальні права адвоката* – це права вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, які регламентовані чинним цивільним процесуальним та іншим законодавством, якими може розпоряджатися адвокат при наданні професійної правничої допомоги під час розгляду й вирішення цивільних справ судами. *Цивільні процесуальні обов'язки адвоката* – це правові зобов'язання адвоката, які полягають у необхідності реалізації останнім певних прав при наданні професійної правничої допомоги під час розгляду й вирішення цивільних справ судами. *Професійні заборони адвоката* – це покладена нормами законодавства повинність вказаного суб'єкта не вчиняти певні дії при наданні професійної правничої допомоги під час розгляду й вирішення цивільних справ судами. *Відповідальність адвоката в цивільному процесі* – це застосування до адвоката, який надає професійну правничу допомогу під час розгляду й вирішення цивільних справ судами, заходів примусу, які передбачені законодавством.

2. У контексті визначення поняття «цивільна процесуальна правосуб'єктність адвоката» варто виходити з того, що вказаний інститут є своєрідним та унікальним структурним елементом загальної категорії правосуб'єктності. Це випливає з того, що галузеве «забарв-

лення» цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як професійного процесуального представника відображає специфіку його участі в цивільному процесі. У той же час цивільна процесуальна правосуб'єктність адвоката є структурним елементом загальної цивільної процесуальної правосуб'єктності, одночасно з цивільною процесуальною правосуб'єктністю інших учасників цивільних процесуальних правовідносин.

3. З огляду на особливості реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як професійного представника у цивільному процесі пропонується розуміти важливою передумовою її реалізації вказаним учасником цивільних процесуальних правовідносин відповідний юридичний факт. Під ним варто розуміти укладення низки документів, які посвідчують повноваження адвоката як представника в цивільному процесі.

4. У контексті юридичної відповідальності адвоката як професійного представника в цивільному процесі (про що викладено у тексті підрозділу 2.3 монографії) слід виходити з того, що вказаний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин може бути притягнутий до таких видів відповідальності, як: дисциплінарна, застосування заходів процесуального примусу (у тому числі цивільної процесуальної) й цивільно-правова (цивільна матеріальна). Дисциплінарна відповідальність адвоката є специфічним видом відповідальності вказаного суб'єкта правовідносин і полягає у застосуванні до останнього заходів дисциплінарного характеру, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012). Суть заходів процесуального примусу (у тому числі цивільної процесуальної відповідальності) полягає в спонуканні до припинення порушень з боку адвоката встановлених законодавством правил при здійсненні цивільного судочинства судами. Цивільно-правова (цивільна матеріальна) відповідальність адвоката полягає у стягненні з адвоката як представника у цивільному процесі грошових коштів у випадках, коли він порушив цивільні права й охоронювані законом інтереси осіб, які зазнали матеріальної та (або) моральної шкоди через неналежне здійснення ним адвокатської діяльності, та у зміні чи розірванні угоди.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ АДВОКАТОМ ФУНКЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРИ РОЗГЛЯДІ ТА ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

3.1. Участь адвоката як професійного представника в стадіях розгляду цивільних справ судами

Автор монографії в даному підрозділі намагатиметься звернути увагу на ті положення цивільного процесуального права, які є новими в професійній діяльності адвокатів у цивільному процесі. Це пов'язується передусім із введенням в дію нової редакції ЦПК України у зв'язку з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (2017).

Професійне представництво адвоката в цивільному процесі вирізняється наданням професійної правничої допомоги вказаним суб'єктом при захисті в суді суб'єктивних цивільних прав й охоронюваних законом інтересів заінтересованих осіб під час розгляду цивільних справ. Останній характеризується рухом цивільної справи у певній послідовності. В юридичній літературі такий рух отримав назву «стадії цивільного процесу».

При науковому аналізі практики застосування положень ЦПК України в редакції 2017 р. щодо стадій і проваджень цивільного процесу автором монографії не залишаються поза увагою праці таких учених, як Б. С. Антимонов та С. Л. Герзон [374, с. 19], С. Я. Фурса [375, с. 83], О. О. Якименко [376, с. 12], Ю. Навроцька та О. Угринов-

ська [377, с. 133], Р. Ханик-Посполітак [378, с. 126], Ю. Білоусов [379, с. 100], С. Морозова [380, с. 72], І. Ізарова [381, с. 41], О. Ткачук [382, с. 54], Т. Цувіна [383, с. 120].

Приступаючи до висвітлення питання, наголосимо, що у доктрині цивільного процесуального права наявні різноманітні точки зору стосовно поняття й специфіки стадій цивільного процесу. У деяких джерелах, наприклад, підкреслюється, що цивільний процес характеризується у структурному плані не лише через судові провадження, а й через стадії цивільного судочинства, які відбивають логіко-часові (просторові) характеристики судової діяльності і процесуальної діяльності всіх учасників цивільного процесу [384, с. 83].

Поряд з цим, одні автори дотримуються позиції, що стадії – це сукупність процесуальних правовідносин і дій, об'єднаних найближчою метою [385, с. 17]. Подібна точка зору знаходить своє відображення і в іншій літературі з цивільного процесуального права [386, с. 21].

В юридичній літературі за редакцією В. М. Горшеньова презентовано розуміння стадії юридичного процесу як динамічної відносно замкнутої сукупності закріплених діючим законодавством способів, методів, форм, виражаючих або визначаючих сурове та неухильне здійснення процедурно-процесуальних вимог, відображаючих просторово-часові аспекти процесуальної діяльності та забезпечуючих логіко-функціональну послідовність здійснення конкретних дій, які направлені на досягнення кінцевого, матеріально обумовленого правового процесуального результату [387, с. 130].

Стосовно визначення поняття «стадії цивільного процесу» у працях Д. Д. Луспеника наводяться думки про те, що ними прийнято називати його частини, об'єднані сукупністю процесуальних дій, що здійснюють суд та учасники процесу, направлених на досягнення самостійної, найближчої мети [388, с. 56; 389, с. 99].

Досліджуючи питання стадійності цивільного процесу, О. П. Іванченко відзначає, що кожна стадія процесу являє собою певну сукупність дій та правовідносин. Вказана авторка також наголошує, що ця сукупність відрізняється своєю системністю, специфічністю та чітко визначеним обсягом, який обмежує міру можливої та допустимої ді-

яльності в межах тієї чи іншої стадії процесу [390, с. 79]. Інші міркування щодо стадій в цивільному судочинстві висловлює І. Татулич, яка визначає стадію як складову цивільного процесу, що відображає розвиток процесуальної діяльності суду і учасників процесу у визначених просторово-часових межах, що має окрему мету та завдання [391, с. 101].

Вважаємо справедливим погляд Ю. Д. Притики, що за змістом і структурою процесуальна стадія відображає вимогу логічної функціональної послідовності процесуальної діяльності, що складає зміст цивільного процесу, а процесуальне провадження професійну спеціалізацію цієї діяльності. Вказаний автор також вважає, що стадія характеризує динаміку процесу, а провадження – його предметні ознаки [392, с. 166].

Вбачаються не достатньо обґрунтованими міркування Ю. П. Гладишка, який, досліджуючи специфіку стадій цивільного процесу, приходить до висновку щодо складових (стадій) певних проваджень у цивільному процесі. Так, згаданий автор наголошує, що в цивільному судочинстві слід розглядати чотири види проваджень: 1) провадження у суді першої інстанції; 2) апеляційне провадження; 3) касаційне провадження; 4) провадження по перегляду рішень за нововиявленими обставинами. Разом із цим Ю. П. Гладишко вважає, що кожне з цих проваджень складається з трьох стадій, які є обов'язковими для кожного з них: 1) порушення цивільної справи; 2) підготовка справи до судового розгляду; 3) судовий розгляд справи за сутністю [393, с. 320–321].

У той же час уявляється дискусійним питання відносно обґрунтування Ю. П. Гладишком саме вказаної структури кожного з наведених ним проваджень. На нашу думку, структура кожного провадження, яке поділяється на відповідні стадії, характеризується більш розгалуженим змістом і повинна включати в себе більш деталізовану систему елементів. З огляду на це вважаємо, що структура проваджень у цивільному процесі, поділяючись на структурні елементи (стадії), безумовно залежить від конкретного виду провадження, які мають низку відмінностей один від одного. Тому не доцільно запроваджу-

вати так званого «шаблону» структури проваджень, який пропонує Ю. П. Гладишко.

Не можна залишати поза увагою і те, що структура цивільного процесу, поряд з позовним та окремим провадженням, має також і інші специфічні види проваджень, зокрема, наказне. У зв'язку з цим, беручи до уваги правову природу проваджень цивільного процесу, необхідно дослідити і питання стадій цивільного процесу.

Слід наголосити, що на сьогодні варто поділяти стадії цивільного процесу на обов'язкові та факультативні.

У зв'язку з цим у процесуальній літературі зазначається, що найпоширенішим є поділ судочинства на такі стадії: 1) подання заяви до суду; 2) відкриття провадження у справі; 3) провадження у справі до судового розгляду; 4) судовий розгляд, який закінчується ухваленням судового рішення; 5) звернення судового рішення до виконання [394, с. 57–58].

У той же час поряд із основними стадіями цивільного процесу можуть існувати також і необов'язкові (факультативні). До них можна відносити в деяких випадках, наприклад, апеляційний та касаційний перегляд судових рішень.

Досліджуючи специфіку стадій цивільного процесу, варто додати, що А. В. Шабалін, під стадіями наказного провадження розуміє сукупність процесуальних дій, що мають скорочені процесуальні строки, хід яких не фіксується у журналі судового засідання, протоколі про окремі процесуальні дії та технічними засобами, проводяться у порядку, визначеному законом і направлені на досягнення певної мети у рамках єдиної мети всього наказного провадження [395, с. 392].

Аналізуючи погляди щодо структури процесу, О. О. Сидоренко стверджує, що одні автори занадто дроблять структуру процесу і сходять у цьому плані з дуже деталізованої і не зухвалої подальшої конкретизації системи стадій, інші ж розглядають стадійність в укрупненому виді, виділяючи найбільш істотні, що потім підрозділяються на більш дрібні, а ті на ще більш дрібні [396, с. 59]. Вважаємо логічною та такою, що заслуговує на увагу вказану думку, проте з певним уточненням. Ми дотримуємося позиції, що так зване «дробіння»

провадження на елементи (стадії), які, у свою чергу, також складаються з ще менших структурних елементів, є правильним з огляду на їх деталізацію. Поряд з цим, це також пов'язується з можливістю провести ґрунтовне дослідження окремих елементів стадій кожного з проваджень.

Розглядаючи питання стадій цивільного процесу, не можна оминути увагою новел цивільного процесуального законодавства, які внесені до ЦПК України завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (2017). Вказаним Законом ЦПК України доповнено новими положеннями, а саме главою 10 розділу ІІІ з назвою «Розгляд справ у порядку спрощеного провадження» [125].

Беручи до уваги вищезазначене, вбачається, що у зв'язку із запровадженням таких новел структура цивільного процесу доповнюється новим порядком розгляду деяких справ позовного провадження – розгляд справи у порядку спрощеного провадження. Тому адвокату як особі, яка надає професійну правничу допомогу в такому порядку, варто враховувати особливості, що для нього передбачені законодавцем. Наприклад, відповідно до ч. 8 ст. 279 нової редакції ЦПК України (2017) при розгляді справи в порядку спрощеного провадження судові дебати не проводяться [3].

Доцільно додати, що особливості професійної діяльності адвоката як професійного представника під час розгляду цивільних справ органами судової влади, зокрема, під час надання вказаним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин професійної правничої допомоги, безпосередньо залежать від конкретної стадії та провадження цивільного процесу. У зв'язку з цим убачається, що на сьогодні навряд чи правильно говорити, що всі стадії у цивільному процесі є обов'язковими та більш того можливими в певних провадженнях. На нашу думку, чинне цивільне процесуальне законодавство поступово відходить від моделі, згідно з якою всі стадії проваджень у цивільному процесі є обов'язковими.

Підсумовуючи, вкажемо, що під стадією у цивільному процесі, на наш погляд, варто розуміти специфічний вид фази розгляду цивільної справи судом, яка характеризується певними часовими рамками, відображає завдання цивільного судочинства на конкретному етапі її розгляду та виконує роль певної складової (структурної одиниці), з яких складається цивільний процес. У цьому контексті, розмірковуючи щодо того, чим стадія цивільного процесу відрізняється від провадження у цивільному процесі, на наше переконання під провадженням у цивільному процесі варто розуміти процесуальну основу, яка відображає вимоги щодо здійснення відповідної юридичної процесуальної діяльності з боку визначеного законом кола осіб щодо розгляду цивільної справи в органах судової влади з урахуванням специфіки відповідної категорії цивільної справи, яка підлягає розгляду.

Із метою детального аналізу участі адвоката як професійного представника в цивільному процесі автор монографії вбачає необхідність дослідити специфіку діяльності вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у різних провадженнях цивільного процесу – окремому, наказному та позовному.

Участь адвоката як представника в окремому провадженні пов'язується із загальною правовою природою останнього. У ч. 1 ст. 293 нової редакції ЦПК України (2017) під окремим провадженням розуміється вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [3]. Слід підкреслити, що дослідженням проблемних питань окремого провадження в цивільному процесі присвятили дисертації І. В. Удальцова [397, с. 8] та М. О. Німак [398, с. 8].

Аналізуючи вищенаведені норми цивільного процесуального законодавства, ми дотримуємося позиції, що деякі справи окремого провадження, у тому числі за участю адвоката як професійного пред-

ставника, навряд чи можна у всіх випадках поділяти на відповідні стадії. Висловлене пояснюється тим, що ЦПК України суттєво обмежує строки розгляду цивільних справ у окремих випадках. Додатково обґрунтовуючи вищенаведені пояснення, вважаємо, що з огляду на дуже обмежені часові рамки суттєво ускладнюється можливість повноцінного існування всіх стадій. Мова перш за все йде про наступні справи. Так, відповідно до ч. 1 ст. 341 нової редакції ЦПК України (2017), заява про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду: про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги – протягом 24 годин; про психіатричний огляд – протягом 3 днів; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом 10 днів. Подібні нормативні вимоги стосовно строків розгляду справи судом у порядку окремого провадження передбачені також і до інших ситуацій. Так, згідно з ч. 1 ст. 345 нової редакції ЦПК України (2017) справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі. Поряд з цим у ч. 1 ст. 349 нової редакції ЦПК України (2017) зафіксовано, що справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у п'ятиденний строк з дня надходження заяви у закритому судовому засіданні з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, – з повідомленням лише заявника [3].

На підставі вищенаведених положень цивільного процесуального законодавства, на нашу думку, участь адвоката як професійного представника в окремому провадженні відображає процесуальну специфіку вказаного суб'єкта саме щодо окремих категорій справ та не дозволяє права на допущення помилок, оскільки вказаний суб'єкт дуже обмежений у часі на здійснення своєї професійної діяльності.

Не менш цікавим видається питання про те, як особі, щодо якої розглянуто справу про позбавлення (обмеження) цивільної дієздат-

ності, залучити адвоката як її представника. Вказана ситуація ускладнюється тим, що, оскільки згадана особа не усвідомлює свої дії, то вона не у змозі самостійно залучити адвоката як її представника. У зв'язку з цим, на нашу думку, раціональним вирішенням таких ситуацій може стати залучення адвокатів через ініціативу центрів надання безоплатної правової допомоги, які повинні будуть призначити адвоката для представництва інтересів особи, яку позбавлено (обмежено) цивільної дієздатності, завдяки ініціативи законного представника.

Досліджуючи питання участі адвоката в окремому провадженні цивільного судочинства, варто також звернути увагу на те, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (2017) ч. 6 ст. 14 нової редакції ЦПК України (2017) містить вимоги щодо офіційної реєстрації адвокатами електронних адрес в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в обов'язковому порядку [3].

Аналізуючи зміст вищевказаної новели цивільного процесуального законодавства, вбачаються актуальними наступні проблемні питання. По-перше, законодавцем не встановлено чіткого строку, протягом якого адвокат повинен вчинити дії з офіційної реєстрації електронних адрес в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. По-друге, у законодавстві не передбачено відповідальності за не реєстрацію в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі електронних адрес. На нашу думку, суб'єктам законодавчої ініціативи варто було б зафіксувати строки, протягом яких адвокати повинні офіційно реєструвати свої електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, з урахуванням особливостей. Поряд із цим доцільним було б закріплення окремої норми про необхідність притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за умови того, що він не зареєструє власну електронну адресу в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі.

Беручи до уваги вищевикладене, пропонуємо доповнити ст. 14 нової редакції ЦПК України (2017) частиною 6^1 у наступній редакції: «Адвокат зобов'язаний протягом одного місяця із дня отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю зареєструвати власну електронну адресу в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в обов'язковому порядку. У випадку невиконання вказаного обов'язку адвокат підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності.».

Участь адвоката як професійного представника у справах окремого провадження вимагає від вказаного суб'єкта реалізації своєї цивільної процесуальної правосуб'єктності у специфічних умовах. Це пояснюється значно обмеженим часом здійснення професійної діяльності з надання професійної правничої допомоги в окремих категоріях справ.

Поряд з участю адвоката як професійного представника у справах окремого провадження, значний блок професійної діяльності вказаного суб'єкта припадає і на справи наказного провадження. У зв'язку з цим слід окремо зазначити, що на дисертаційному рівні проблемні питання наказного провадження дослідили такі вчені, як М. В. Вербіцька [399, с. 10], О. Б. Єрошенко [400, с. 9], А. В. Шабалін [401, с. 8].

Розглядаючи правову природу наказного провадження, необхідно підкреслити, що підстави, за якими може бути видано судовий наказ, регламентовано ч. 1 ст. 161 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

У контексті вивчення питань участі адвоката як професійного представника в наказному провадженні варто відзначити, що органом законодавчої влади було впроваджено у чинному ЦПК України принципово нові положення, у тому числі і стосовно вказаного виду провадження у цивільному процесі. Мова перш за все йде про введення фактично нових елементів «електронізації» судових правовідносин у певних провадженнях цивільного процесу, зокрема в наказному. Так, відповідно до ч. 7 ст. 14 нової редакції ЦПК України (2017) особам, які зареєстрували офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, суд надсилає будь-які до-

кументи у справах, в яких такі особи беруть участь, виключно в електронній формі шляхом їх направлення на офіційні електронні адреси таких осіб, що не позбавляє їх права отримати копію судового рішення у паперовій формі за окремою заявою. Разом із цим реєстрація в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі не позбавляє права на подання документів до суду в паперовій формі, як це визначено ч. 8 ст. 14 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

Одночасно з окремим та наказним провадженням у цивільному процесі досить значний блок професійної правничої діяльності адвокатів як професійних представників відводиться участі вказаних суб'єктів у позовному провадженні. На думку автора монографії, основними етапами участі адвоката як професійного представника свого клієнта в позовному провадженні в цивільному процесі варто вважати: 1) при пред'явленні позову та відкритті провадження у справі; 2) у підготовчому провадженні; 3) на стадії розгляду справи по суті; 4) під час інстанційного перегляду цивільної справи: 4.1) в апеляційному провадженні; 4.2) під час перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

Важливість дослідження участі адвоката під час надання професійної правничої допомоги у формі професійного представництва на етапі пред'явлення позову та відкриття провадження у справі пов'язується з внесеними у 2016 році змінами до Конституції України щодо поступового запровадження виключного представництва адвокатами у різних інстанціях. Згідно з пп. 11 п. 16^{1} Перехідних положень Конституції України представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131^{1} та ст. 131^{2} цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами здійснюється у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року [1].

Окремі міркування відносно правового становища адвокатів у цивільному процесі висловлював В. Л. Чертков, який писав, що участь адвокатів у цивільних справах здійснюється починаючи з підготовки позовних матеріалів, ще до звернення в суд і триває при розгляді справ у всіх судових інстанціях. Поряд з цим вказаний автор наголошує, що адвокатська допомога у цивільних справах різнобічніша, ніж у кримінальних [402, с. 106].

Участь адвоката як професійного представника на етапі пред'явлення позову полягає в тому, що вказаний суб'єкт, як правило, складає і подає позовну заяву й необхідні додатки до неї до відповідного суду.

Цивільним процесуальним законодавством України регламентовано, що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді (ч. 1 ст. 184 нової редакції ЦПК України 2017 р.). Особливості вимог до змісту позовних заяв передбачені ст. 175 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

Варто зазначити, що можливими перешкодами при прийнятті судом позовної заяви, яка подається адвокатом як професійним представником свого клієнта у цивільній справі, можуть бути і випадки залишення вказаного документа без руху або навіть повернення через наявні підстави. Особливості таких ускладнень закріплено у ст. 185 нової редакції ЦПК України (2017) [3].

У зв'язку з вищевикладеним, вважаємо справедливими думки В. В. Масюка, що цінність позовної заяви полягає не у кількості написаного матеріалу, а у тих ідеях, які містяться у ній [403, с. 60]. У той же час ми дотримуємося позиції, що адвокату як професійному представнику варто сумлінно й належно складати позовні заяви та низку інших процесуальних документів, оскільки це буде запорукою надання дійсно професійної правничої допомоги, гарантованої ст. 59 Конституції України.

Уявляється, що при подачі позовної заяви необхідно вказувати у ній достатній обсяг інформації для обґрунтування своїх процесуальних вимог. Однак у разі, коли заявником при подачі позовної заяви відразу не було подано певні докази, можуть бути випадки пропущення процесуальних строків на долучення цих доказів до справи. У зв'язку з цим вважаємо що адвокату як професійному представнику в цивільному процесі, який подає позовну заяву, варто враховувати можливість виникнення таких випадків.

Досліджуючи особливості подання позовної заяви адвокатом як професійним процесуальним представником, який надає професійну правничу допомогу, варто також звернути увагу на питання забезпечення позову в цивільному процесі. Проблеми забезпечення

позову в цивільному судочинстві на дисертаційному рівні досліджено такими вченими, як З. Т. Новічкова [404, с. 6] та Т. Б. Юсупов [405, с. 13].

Щодо нормативного закріплення додамо, що згідно із ч. 1 ст. 149 нової редакції ЦПК України (2017), суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених ст. 150 ЦПК України заходів забезпечення позову [3]. Беручи це уваги, вбачається, що адвокату як професійному представнику в цивільному процесі слід подавати до суду заяву про забезпечення позову (з обов'язковим додержанням вимог, які закріплені у ст. 151 нової редакції ЦПК України 2017 р.), у тих випадках, коли є достатньо підстав вважати, що не забезпечення позову стане підставою для невиконання або ускладнення виконання судового рішення. Реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката у формі подання заяви про забезпечення позову безпосередньо залежить від належного обґрунтування вказаним суб'єктом своїх процесуальних вимог до суду про застосування заходів забезпечення позову.

Наступним етапом участі адвоката як професійного представника в цивільній справі є його участь у підготовчому провадженні. Згідно з ч. 3 ст. 189 нової редакції ЦПК України (2017) підготовче провадження має бути проведене протягом 60 днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більш ніж на 30 днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду [3].

Розглядаючи правосуб'єктність адвоката в підготовчому провадженні на стороні відповідача, варто вказати, що відповідач згідно з ч. 1 ст. 191 нової редакції ЦПК України (2017) має право надіслати: 1) суду – відзив на позовну заяву і всі письмові й електронні докази (які можливо доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову; 2) позивачу, іншим відповідачам, а також третім особам – копію відзиву та доданих до нього документів. Крім того, відповідач може скористатися правом пред'явлення зустрічного позову (ст. 193 нової редакції ЦПК України (2017). Також варто звернути увагу на таку новелу цивільного про-

цесу, як подання відповіді на відзив та заперечення. Згідно з ч. 1 ст. 199 нової редакції ЦПК України (2017) у строк, встановлений судом, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення [3].

На думку автора монографії, участь адвоката в підготовчому провадженні характеризується тим, що на цій стадії цивільного процесу вказаний суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, реалізовуючи свою цивільну процесуальну правосуб'єктність, вчиняє низку юридично значущих дій, наслідком яких є впровадження результатів його наміченої стратегії щодо належної участі як представника свого клієнта в цивільній справі.

Прикладом може служити підготовка адвокатом як особою, яка надає професійну правничу допомогу, відзиву за правилами ст. 178 нової редакції ЦПК України (2017). Згадана норма є новелою в цивільному процесуальному законодавстві. Звертає на себе увагу те, що належне складання цього процесуального документа тягне настання певних юридичних наслідків із точки зору обґрунтування вимог й заперечень відповідача. У той же час цивільне процесуальне законодавство не передбачає можливості застосування до відповідача та до інших суб'єктів цивільного процесуального права певних санкцій за ненадання зазначених процесуальних документів.

У зв'язку з цим зауважимо, що дотримання вимог змісту відзиву потребує професіоналізму при наданні правничої допомоги з боку адвокатів виходячи, крім того, і з наступного. Пункт 5 ч. 3 ст. 178 ЦПК України як обов'язкову вимогу до змісту відзиву вказує необхідність посилання на норми права поряд із посиланням на відповідні докази [3].

Беручи це до уваги, вбачається, що не всі суб'єкти правовідносин без юридичної освіти зможуть виконати її. У зв'язку з цим запроваджені новели ЦПК України в редакції 2017 р. щодо передбачення однією з вимог до відзиву посилання на норми права підвищують значення надання професійної правничої допомоги в цивільному процесі з боку адвоката.

Отже, у цьому контексті убачається справедливою точка зору Р. Рузіної, що швидке вирішення цивільно-правових спорів у точній

відповідності з законом значною мірою залежить від ретельної підготовки справ до судового розгляду, від пред'явлення заінтересованою стороною необхідних доказів. Вказана авторка також пише, що цьому покликані сприяти адвокати, подаючи юридичну допомогу громадянам і представляючи їх інтереси в суді [406, с. 29].

Досліджуючи професійну діяльність адвоката на стадії підготовчого провадження, необхідно зупинитися й на тому, що згідно із ч. 1 ст. 189 нової редакції ЦПК України (2017), завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті [3]. На думку автора монографії, завдання участі адвоката в підготовчому провадженні також зумовлює належне ставлення вказаним суб'єктом до виконання своїх обов'язків як процесуального представника при наданні професійної правничої допомоги.

Допомогти у збиранні доказової інформації адвокату як професійному представнику у цивільній справі покликаний важливий та ефективний правовий інструмент у юридичному «арсеналі» вказаного суб'єкта – адвокатський запит.

На законодавчому рівні урегульовано питання стосовно поняття адвокатського запиту. Так, у ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під адвокатським запитом розуміється письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [4].

У зв'язку з вищезгаданими положеннями слід навести думку Л. С. Малярчук, що зручність використання послуг адвоката полягає в тому, що адвокат може сприяти в отриманні інформації, копій до-

кументів, необхідних йому для надання правової допомоги клієнту. Вказаною авторкою також уточнюється, що це реалізується шляхом направлення адвокатського запиту – письмового звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських асоціацій, яке підлягає задоволенню протягом п'яти днів з дня його отримання [407, с. 75–76].

Досліджуючи питання ефективності адвокатського запиту як важливого юридичного засобу, яким може користуватися адвокат як професійний представник у цивільній справі, слід наголосити, що відмова у наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне чи неповне надання інформації, надання інформації, яка не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови у наданні інформації з обмеженим доступом (ч. 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [4]. Такі положення деталізуються у ст. 212^3 КУпАП, у якій закріплено, що неправомірна відмова у наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [408].

На нашу думку, застосування заходів юридичної відповідальності до суб'єктів, які не надали чи не належно надали інформацію на адвокатський запит, має певну ефективність. Із метою обґрунтування вказаної думки, вважаємо, що усвідомлення суб'єктами, які зволікають із наданням інформації на адвокатський запит, наслідків таких дій і їх подальшого притягнення до юридичної відповідальності за це спонукатиме до сумлінної діяльності з підготовки та направлення належної відповіді на такі запити. Поряд з цим також можуть траплятися ситуації, коли певні суб'єкти, свідомо не виконуючи покладені на них обов'язки і навіть розуміючи, що за це передбачена адміністративна відповідальність, далі будуть зволікати із наданням відпо-

відей на адвокатські запити. Це, у свою чергу, ускладнить професійну діяльність адвоката з належної підготовки до участі в цивільній справі, а також може створити перешкоди у збиранні вказаним суб'єктом необхідної доказової інформації з метою надання належної професійної правничої допомоги.

Одним із визначених завдань підготовчого провадження є визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання у зв'язку з цим відповідних доказів (п. 3 ч. 1 ст. 189 ЦПК України у редакції 2017 р.). Беручи це до уваги, вважаємо за доцільне звернути увагу на особливість оцінки такого засобу доказування, як висновок експерта у галузі права з тієї причини, що експерт у галузі права та адвокат є юристами за фахом. Іноді їх правові статуси можуть помилково ототожнюватися.

Згідно з ч. 1 ст. 114 нової редакції ЦПК України (2017) учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо наступного: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі. Як зафіксовано у ч. 1 ст. 115 нової редакції ЦПК України (2017), висновок експерта у галузі права доказом не є, має допоміжний (консультативний) характер і обов'язковим для суду не є [3].

При цьому слід відмітити, що предметом висновку експерта у галузі права є не будь-які спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, а лише дослідження тих положень, які визначені пп. 1, 2 ч. 1 ст. 114 нової редакції ЦПК України (2017). На особливу увагу у зв'язку з цим заслуговують питання щодо змісту норми іноземного права згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і дотримання у відповідній іноземній державі.

Виходячи з аналізу чинних положень параграфу 7 глави 5 розділу І нової редакції ЦПК України (2017), вбачається, що таким експертом у галузі права може бути визнаний фахівець у галузі права іноземної держави, у тому числі й особа, яка має право на заняття адвокатською діяльністю за законодавством іноземної держави, а відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

(2012) адвокат іноземної держави може здійснювати адвокатську діяльність в Україні з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [4].

Як законодавство про адвокатуру й адвокатську діяльність, так і норми нової редакції ЦПК України (2017) не дають відповіді на питання про можливість поєднання в одній особі експерта в галузі права та адвоката. У зв'язку з цим вважаємо, що з огляду на відсутність належної регламентації розмежування правового статусу експерта в галузі права та іноземного адвоката як процесуального представника на сьогодні вказані суб'єкти можуть поєднуватися в одній особі.

З огляду на вказане необхідним є розмежування процесуального статусу експерта у галузі права та адвоката як процесуального представника, оскільки не врегулювання вказаного питання у цивільному процесуальному законодавстві дає підстав вважати можливим поєднання процесуальних статусів зазначених суб'єктів в одній особі. Обґрунтовуючи необхідність розмежування правових статусів зазначених суб'єктів цивільного процесуального права, вбачається, що не є правильними випадки, коли правові статуси різних суб'єктів втілюються по суті в одній особі як учасника цивільного процесу, оскільки кожен суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин повинен мати конкретне місце у таких правовідносинах. Тому з метою належного розмежування експерта у галузі права й іноземного адвоката варто було б органу законодавчої влади більш детально описати сутність участі експерта у галузі права в цивільному процесі України.

Із уведенням в дію Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (2017) у ЦПК України запроваджено новий інститут врегулювання спору за участі судді (глава 4 розділу III нової редакції ЦПК України 2017 р.).

Відповідно до ч. 1 ст. 205 нової редакції ЦПК України (2017), врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше 30 днів з дня постановлення ухвали про його

проведення. Згідно з ч. 2 цієї статті строк проведення врегулювання спору за участю судді не підлягає продовженню [3].

Беручи до уваги відсутність обмежень участі адвоката в такому врегулюванні, вважаємо за доцільне дослідити особливості надання вказаним суб'єктом професійної правничої допомоги на цьому етапі вирішення справи.

Згідно з ч. 1 ст. 203 нової редакції ЦПК України (2017), врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді із кожною зі сторін окремо. Відповідно до ч. 5 цієї статті суддя під час закритих нарад має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору [3].

У зв'язку з наведеними положеннями автор монографії не є прибічником доцільності напрямку наукових досліджень щодо наявності в цивільному процесі такого інституту, як медіація, котрому присвячено чимало наукових праць [409, с. 55; 410, с. 302]. Таке ставлення з боку автора монографії пояснюється відсутністю в нормах нової редакції ЦПК України (2017) поняття й юридичного навантаження термінів «медіатор» та «медіація».

У той же час вбачається, що виправданим є передбачення на нормативному рівні положень щодо звернення уваги судом на можливість мирного вирішення спору між сторонами. Значення адвоката на етапі врегулювання спору за участі судді полягає в тому, що вказаний суб'єкт, реалізуючи свою цивільну процесуальну правосуб'єктність, може прийняти пропозицію судді щодо можливості мирного врегулювання спору, як це випливає зі змісту ч. 5 ст. 203 нової редакції ЦПК України (2017).

Поряд із врегулювання спору за участю судді чималий обсяг цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката як професійного представника в цивільному процесі може реалізовуватися і при укладенні мирових угод із метою мирного вирішення спорів. Досліджуючи питання ініціювання адвокатом укладення мирової угоди, слід

відзначити, що на дисертаційному рівні проблеми мирових угод і медіації у цивільному судочинстві вивчали О. І. Зінченко [411, с. 7], О. Г. Бортнік [412, с. 10–11], Г. О. Огренчук [413, с. 9]. Разом з цим, окремі проблеми укладення мирової угоди у цивільному процесі висвітлені у працях учених, таких як В. Н. Бахметьев [414, с. 113], О. О. Дерій [415, с. 165], В. Кравчук [416, с. 54], Д. В. Соколянський [417, с. 348], О. Н. Калачова [418, с. 2], В. В. Масюк [419, с. 95], О. Батожська [420, с. 51], Д. М. Сібільов [421, с. 311].

Аналізуючи процесуальні аспекти участі адвоката в розгляді справи по суті, варто підкреслити, що суд, вислухавши додаткові пояснення та вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи і перевірки їх доказами та переходить до судових дебатів, як це випливає з ч. 3 ст. 241 нової редакції ЦПК України (2017).

Особливості судових дебатів регламентовано у ст. 242 нової редакції ЦПК України (2017). У судових дебатах першим надається слово, як закріплено у ч. 2 вказаної статті, позивачеві та його представникові. За клопотанням сторін і третіх осіб, як визначено у ч. 5 згаданої статті, у судових дебатах можуть виступати лише їх представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник. За приписами ч. 7 наведеної статті право останньої репліки завжди належить відповідачеві і його представникові [3].

Враховуючи вищенаведені положення цивільного процесуального законодавства, вбачається слушною думка Р. С. Кацавець, що судовий ритор має добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання [422, с. 139]. Інші думки висловлює О. Олійник, що судова промова адвоката – це офіційна професійна його промова, яка є обов'язковим компонентом найважливішої судової процедури – судових дебатів. Вказана авторка наголошує, що саме від майстерності судової промови адвоката нерідко залежить якість і результативність судового процесу [423, с. 4]. Поряд з цим цікаву статистичну інформацію наводить С. І. Володіна про те, що 75 % суддів повідомляють, що інтерес до промови найчастіше з'являється заздалегідь, якщо адвокат демонструє професіоналізм та явну майстерність в процесі

[424, с. 16]. Поряд з наведеним, А. Єрошенко підкреслює, що на базі зібраного матеріалу адвокат в судових дебатах підводить підсумок про виконану роботу, дає оцінку встановленим обставинам, висловлює міркування з приводу застосування юридичних норм і говорить про те, яке рішення, на його погляд, потрібно винести у справі [425, с. 24].

На нашу думку, участь адвоката як професійного представника в судових дебатах пов'язується з покладенням на вказаного суб'єкта особливої відповідальності за належну діяльність із надання професійної правничої допомоги. Адвокат, виступаючи в судових дебатах, фактично підбиває підсумок виконаної роботи на попередніх етапах розгляду цивільної справи судом. У зв'язку з цим уважність і професіоналізм, яким повинні володіти адвокати як професійні представники, дозволить належним чином аргументувати свою позицію відносно того, яке, на їх думку, повинен ухвалити рішення суд у справі, що, у свою чергу, позитивно вплине на якість наданої професійної правничої допомоги.

Наступним етапом діяльності адвоката як професійного представника свого клієнта в цивільному процесі є його участь під час інстанційного перегляду судових рішень. Беручи це до уваги, автор монографії пов'язує необхідність дослідження питань участі вказаного суб'єкта під час апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції.

Стаття 55 Конституції України закріплює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ці положення деталізуються у п. 8 ст. 129 Конституції України, що однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Поряд з цим варто додати, що згідно з пп. 11 п. 16^{1} Перехідних положень Конституції України представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131^{1} та ст. 131^{2} цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами здійснюється у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 р. [1]. Положення стосовно апеляційного перегляду судових рішень передбачаються і в іншому нормативному акті – Законі України «Про судоустрій і статус

суддів» (2016 р.), у ч. 1 ст. 14 якого вказано, що учасники справи, яка є предметом судового розгляду, і інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення [10].

Крім того, цивільне процесуальне законодавство також закріплює положення щодо забезпечення апеляційного оскарження судових рішень. Відповідно до ч. 1 ст. 17 нової редакції ЦПК України (2017), учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Згідно з ч. 1 ст. 352 нової редакції ЦПК України (2017) учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково [3].

Певною мірою регламентація основних засад інстанційного перегляду судових рішень викладена у Рішенні Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 [426] та у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» № 12 від 24.10.2008 р. [427].

На нашу думку, запровадження з 1 січня 2018 року виключного представництва адвокатами інтересів своїх клієнтів на стадії апеляційного оскарження судових рішень відображає необхідність до реалізації права з боку заінтересованих осіб на належну професійну правничу допомогу на цій стадії цивільного процесу. Досліджуючи специфіку участі адвоката як професійного представника свого клієнта в апеляційному оскарженні рішень судів першої інстанції, варто підкреслити, що проблеми апеляційного провадження на дисертаційному рівні дослідили К. В. Гусаров [428, с. 236], Є. А. Чернушенко [429, с. 11], О. В. Батрин [430, с. 10].

Участь адвоката в цій стадії цивільного процесу вимагає від вказаного суб'єкта належних знань щодо складання й оформлення низки процесуальних документів. Особливу увагу варто звернути на новели

цивільного процесуального законодавства щодо строків апеляційного оскарження.

За правилами, які визначені у ч. 1 ст. 354 нової редакції ЦПК України (2017), на рішення суду апеляційна скарга подається протягом 30 днів, а на ухвалу суду – протягом 15 днів з дня його (її) проголошення. Особливості вимог до форми й змісту апеляційної скарги викладені у ст. 356 нової редакції ЦПК України (2017). Апеляційна скарга підписується, як зафіксовано в ч. 3 цієї статті, особою, яка її подає, або її представником. Відповідно до п. 1 ч. 4 цієї статті до апеляційної скарги додається довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо апеляційна скарга подана представником і ці документи раніше не подавалися [3].

Аналізуючи вищезазначені новели цивільного процесуального законодавства в аспекті збільшення строків на оскарження в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції, вбачається дискусійним, на погляд автора монографії, питання щодо доцільності таких нововведень. Дискусійність, на нашу думку, полягає перш за все в тому, що запроваджені законодавцем фактично нові строки на оскарження (30 днів на рішення суду першої інстанції) не повною мірою відображають необхідність зміни раніше діючих правил щодо строків на оскарження рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку.

Автор монографії є прихильником думок К. В. Гусарова, який на сторінках юридичної літератури також критикує запроваджені законодавцем нові положення щодо розширення строків на апеляційне оскарження [431, с. 77].

Беручи до уваги вищезазначену критику, яку висловлює К. В. Гусаров щодо таких новел цивільного процесуального законодавства, автор монографії вважає, що запроваджені у новій редакції ЦПК України (2017) нові строки на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції взагалі не є доцільними. Обґрунтовуючи свою думку, автор монографії вважає, що тридцятиденний строк на оскарження рішення суду першої інстанції є занадто тривалим.

На підтвердження зазначеного наведемо такий приклад. У цивільній справі ухвалено рішення на користь позивача, а сторона відпо-

відача не буде реалізовувати своє право щодо апеляційного оскарження такого рішення. У цьому випадку позивач фактично повинен буде чекати спливу тридцятиденного строку (замість раніше діючих правил щодо десятиденного строку), поки рішення суду, яке винесено на його користь, не набере законної сили.

Вбачається доцільним, що органу законодавчої влади варто було б залишити у раніше діючій редакції положення норм цивільного процесуального права відносно строків на оскарження рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку, яке становило 10 днів із дня його проголошення (10 днів із дня отримання його копії, якщо особа була не присутня під час його проголошення).

Надання професійної правничої допомоги адвокатом на етапі апеляційного оскарження судових рішень у багатьох випадках ускладнюється пропуском з боку заінтересованої особи права на апеляційне оскарження та визначення у зв'язку з цим поважності причин такого пропуску для поновлення строку на оскарження з боку суду апеляційної інстанції. У зв'язку з цим зауважимо що відповідно до ч. 1 ст. 127 нової редакції ЦПК України (2017) за заявою учасника справи суд поновлює пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними, крім випадків, коли ЦПК України встановлено неможливість такого поновлення [3].

У той же час відповідно до ч. 2 ст. 358 нової редакції ЦПК України (2017) суд апеляційної інстанції незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга подана після спливу 1 року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили [3].

На нашу думку, у випадках пропущення строків на апеляційне оскарження адвокату як представнику свого клієнта варто належно обґрунтовувати поважність причин пропущення таких строків. Під

час аналізу судової практики спостерігаються і численні випадки звернень до суду адвокатів як представників із відповідними заявами або клопотаннями про поновлення процесуальних строків на апеляційне оскарження. Проте не у всіх випадках суди задовольняють такі вимоги адвокатів, з огляду у тому числі й на не поважність причин їх пропуску [432; 433; 434; 435; 436; 437; 438].

Уявляється, що, обґрунтовуючи поважність причин пропуску таких строків, адвокат повинен обов'язково підкріплювати свої міркування належною доказовою інформацією, яка має підтверджувати правову позицію вказаного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

При дослідженні питання ініціювання адвокатом процедури поновлення процесуальних строків на апеляційне оскарження, яке реалізується шляхом подання вказаним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин відповідної заяви до суду, вбачається актуальним питання стосовно остаточності судового рішення. Окремі питання остаточності судових рішень у цивільному процесі вивчені К. В. Гусаровим, а результати зазначені вказаним автором на сторінках юридичної літератури [439, с. 123–124].

На думку автора монографії, вбачається, що, оскільки нова редакція ЦПК України (2017) не передбачає положень стосовно такої ознаки судового рішення, як його остаточність, цікавими є питання про те, коли рішення суду першої інстанції стає остаточним та чи є відмінність між остаточністю й законною силою судового рішення.

Цивільне процесуальне законодавство не дає відповіді на вказане питання. Поряд із цим приписи ст. 273 нової редакції ЦПК України (2017) передбачають положення стосовно набрання рішенням суду законної сили. За правилами ч. 1 зазначеної статті, набирає законної сили рішення суду після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. Відповідно до ч. 2 вказаної статті у разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду [3].

Аналізуючи вищезазначені норми, на нашу думку, органу законодавчої влади доцільно було б передбачити в цивільному процесуальному законодавстві таку ознаку судового рішення у цивільній справі, як його остаточність. Ми розуміємо, що виведення кінцевої формули остаточності судового рішення потребує всебічного й повного осмислення. Разом з цим, виходячи з відсутності передбачення вказаної ознаки судового рішення на нормативному рівні, питання щодо необхідності її закріплення залишається відкритим.

Разом із участю адвоката в судах апеляційної інстанції, важливим є аналіз професійної діяльності вказаного суб'єкта при перегляді судових рішень, що набрали законної сили. Слід зазначити, що згідно з пп. 11 п. 16[1] Перехідних положень Конституції України, представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131[1] та ст. 131[2] цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року [1]. Поряд з цим відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016) Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом [10]. Згідно ч. 1 ст. 388 нової редакції ЦПК України (2017) судом касаційної інстанції у цивільних справах є Верховний Суд [3].

Досліджуючи характеристику надання професійної правничої допомоги адвокатом у касаційному провадженні, варто підкреслити, що за правилами, які передбачені у ч. 1 ст. 390 нової редакції ЦПК України (2017), на судове рішення касаційна скарга подається протягом 30 днів з дня його проголошення. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення [3].

Вивчаючи процесуальне становище адвоката як професійного представника у касаційному провадженні, варто звернути увагу на поновлення строку на касаційне оскарження в разі здійснення пред-

ставництва вказаним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. У контексті окресленого питання слід зупинитися на судовій практиці, яка може бути корисною адвокату як представнику, який надає професійну правничу допомогу при поновленні процесуальних строків на касаційне оскарження.

У судовій практиці є випадки, коли саме через неналежну діяльність суду апеляційної інстанції (невчасно було надано повний текст ухвали суду) особи не мали змогу протягом встановленого законом строку оскаржити таку ухвалу. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України у відповідній постанові зазначила, що, якщо недотримання строків касаційного оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду апеляційної інстанції, зокрема, особі не надіслано протягом строку на касаційне оскарження копію повного тексту ухвали суду апеляційної інстанції, то ця обставина може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судове рішення [440].

У ході дослідження питання участі адвоката як професійного представника в стадії касаційного оскарження рішень судів, слід звернути увагу на представлену в літературі позицію, що в деяких країнах існує практика недопущення в судах касаційної інстанції навіть самопредставництва, а коло представників обмежене списком затверджених адвокатів [441, с. 8].

Уявляється, що законодавство України, яке регламентує професійну діяльність адвокатів, зокрема, у касаційній інстанції, направлене на впровадження подібних правил у судову практику. Ця думка яскраво підтверджується випадком щодо повернення касаційної скарги через те, що вона була подана особою, яка не мала правовий статус адвоката [442].

Досліджуючи проблему участі адвоката як професійного представника у цивільному процесі на стадії касаційного провадження, вбачається цікавим питання розгляду касаційної скарги без можливого виклику до судового засідання осіб, які беруть участь у справі, зокрема адвоката.

Відповідно до ч. 1 ст. 402 нової редакції ЦПК України (2017) у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду

справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням ст. 400 цього Кодексу. У разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі [3].

Аналізуючи вищезазначені норми цивільного процесуального законодавства, вважаємо за потрібне з'ясувати, як вказані приписи співвідносяться з правом бути вислуханим у суді касаційної інстанції та з правом на отримання професійної правничої допомоги під час касаційного розгляду справи судом, яке гарантоване ст. 59 Конституції України. На нашу думку, такі положення у новій редакції ЦПК України (2017) суттєво обмежують право осіб на можливість бути вислуханим у суді, а також обмежують право на отримання належної професійної правничої допомоги, яка надається адвокатом.

У контексті права бути вислуханим судом касаційної інстанції при розгляді касаційної скарги чинне процесуальне законодавство, на погляд автора монографії, не достатньо повно враховує можливість реалізації права бути вислуханим у суді. Специфікою касаційного провадження є можливість його розгляду без повідомлення адвокатів та інших заінтересованих осіб. Виходячи з цього особа, інтереси якої адвокат представляє в органах судової влади, може не сприйняти як належну професійну правничу допомогу адвоката без його безпосередньої участі в судовому засіданні суду касаційної інстанції.

Таким чином, професійна правнича допомога, що надається адвокатом учасникам справи, є специфічною залежно від стадії цивільного процесу чи його провадження. Так, при розгляді справи місцевим судом неявка адвоката може стати перешкодою для розгляду й вирішення справи з причини незабезпечення права на отримання професійної правничої допомоги учаснику справи. Натомість неявка адвоката до суду апеляційної (касаційної) інстанцій не вважається, у більшості випадків, перешкодою для перевірки законності та (чи) обґрунтованості судових рішень.

Слід зауважити і про існування особливостей надання професійної правничої допомоги адвокатом у справах, наприклад, позовного й окремого проваджень з огляду на їх процесуально-правову природу.

3.2. Професійне представництво адвоката на стадії виконавчого провадження

Важливою характеристикою діяльності адвоката як особи, яка надає правову допомогу, є участь вказаного суб'єкта у статусі представника свого клієнта на стадії виконання судових рішень. Причиною необхідності дослідження вказаного питання виступає те, що на етапі виконання судових рішень досягається своєрідна мета всього цивільного процесу. Особливість участі саме адвоката як професійного юриста в якості представника свого клієнта у виконавчому провадженні зумовлюється тим, що вказаний суб'єкт, володіючи належними знаннями й належною кваліфікацією, дозволить заінтересованій особі отримати належний професійний супровід при виконанні судових рішень.

Варто зазначити, що стадія виконавчого провадження не є обов'язковою в цивільному процесі, як і стадії апеляційного й касаційного оскарження. Проте важливість звернення уваги на питання участі адвоката у виконавчому провадженні не викликає сумніву, оскільки на сьогодні достатньо актуальною є проблема низького рівня виконання судових рішень в Україні. Мова йде не тільки про виконання рішень національних судів, а й про виконання рішень ЄСПЛ. За статистичними даними, в Україні не виконуються 95 % рішень ЄСПЛ та близько 70 % рішень національних судів [443].

Досліджуючи особливості виконавчого провадження, у якому важливе місце серед інших суб'єктів займає адвокат як професійний представник, слід також зупинитися і на існуючій судовій практиці ЄСПЛ стосовно окремих питань вказаного етапу цивільного процесу. У низці судових рішень цього судового органу знайшли відображення деякі правові позиції щодо характеристики виконавчого провадження.

Так, у рішенні по справі Горнсбі проти Греції у пункті 40 ЄСПЛ навів думку, що для цілей статті 6 *(Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* [444] *(далі – ЄКПЛ) – курсив наш М. Ш.)* виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» [445]. Поряд з цим ЄСПЛ

у іншій справі Ромашов проти України, яка розглянута пізніше, ніж справа Горнсбі проти Греції, також виклав свою позицію стосовно правової природи виконання судових рішень. У пункті 42 вказаного рішення передбачено, що для цілей статті 6 *(ЄКПЛ – курсив наш М. Ш.)* виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «суду» [446]. Ще одне рішення ЄСПЛ, яке регулює специфіку виконавчого провадження, винесено у справі Дубенко проти України. У пункті 44 вказаного рішення зазначено, що для цілей статті 6 *(ЄКПЛ – курсив наш М. Ш.)* виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «суду» [447].

Беручи до уваги вищенаведену судову практику ЄСПЛ, слід також зауважити, що проведення судової реформи в Україні ознаменувалося оновленням законодавства, яке регулює виконавче провадження в Україні. Наслідком цього є прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про виконавче провадження» (2016). У ч. 1 ст. 1 вказаного Закону виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) розуміється як сукупність дій визначених у цьому Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню [448].

На сторінках юридичної літератури також справедливо підкреслюється, що виконання судових рішень – це заключний етап у процесі реалізації захисту суб'єктивних цивільних та інших прав, а виконання рішень про присудження здійснюється в межах виконавчого провадження [449, с. 6]. Інші автори висловлюють міркування, що правовідносини у виконавчому провадженні є логічним продовженням судових або адміністративних правовідносин, але на іншому рівні й регламентуються вони іншим законодавством і для їхнього врегулювання використовуються інші методи, властиві виконавчому

провадженню [450, с. 65]. Слід також відзначити, що на дисертаційному рівні окремі питання виконавчого провадження та виконавчого процесу дослідили такі вчені, як В. В. Афанасьєв [451, с. 11], Л. Г. Талан [452, с. 86], О. Б. Верба-Сидор [453, с. 6], С. О. Якимчук [454, с. 74], Р. О. Ляшенко [455, с. 8], О. М. Кузнець [456, с. 13].

Досліджуючи особливості професійної діяльності адвоката на етапі виконання судових рішень, вбачається важливим питання обов'язковості участі вказаного суб'єкта на цій стадії цивільного процесу, а також чи можуть бути представниками і особи, які не мають правового статусу адвоката.

З огляду на зазначене слід звернути увагу на положення, викладені у Законі України «Про виконавче провадження» (2016), у ч. 1 ст. 14 якого передбачено, що учасниками виконавчого провадження є виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушені, – за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна на підставі статей 176, 177 і 229 Кримінального кодексу України, статті 51^2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вищенаведені норми деталізуються у статті 16 вказаного Закону, у ч. 1 якої зафіксовано, що сторони можуть реалізувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників [448].

Аналізуючи наведені норми законодавства, слід підкреслити, що у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) не передбачено положень стосовно обов'язкового представництва своїх клієнтів у виконавчому провадженні саме особами, які мають правовий статус адвокатів. Поряд з цим у згаданому Законі закріплені положення щодо посвідчення повноважень вказаним суб'єктом правовідносин у виконавчому провадженні. Згідно з ч. 4 ст. 16 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) повноваження адвоката як представника посвідчуються ордером, дорученням органу чи установи, що уповноважені законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додається витяг з договору, в якому зазначаються повно-

важення адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих дій як представника сторони виконавчого провадження. Витяг засвідчується підписами сторін договору [448].

Беручи до уваги вищенаведені норми законодавства, вбачається, що на сьогодні у виконавчому провадженні не застосовується виключне представництво адвокатами інтересів своїх клієнтів. У зв'язку з цим, представниками на цьому етапі цивільного процесу можуть бути і особи, які не мають правового статусу адвоката, а також інші особи, які відповідають встановленим законодавством вимогам.

У зв'язку з цим вважаємо, що представництво адвокатами у виконавчому провадженні є необов'язковим. Уявляється, що наукові дослідження щодо проблеми представництва в цивільному процесі в цілому повинні розподілятися на такі два напрямки: 1) безпосередньо у розгляді справи у суді першої інстанції та інстанційному перегляді судових рішень; 2) у виконавчому провадженні. Пояснюючи такі напрямки, вбачається, що з огляду на необов'язковість виключного представництва адвокатами у виконавчому провадженні варто розмежовувати сутність інституту представництва у суді та безпосередньо на стадії виконання судових рішень.

Додамо, що специфіка участі адвоката як професійного представника в судовому процесі і на стадії виконання судових рішень суттєво відрізняється. Поряд з цим є цікавим питання про те, чи слід розглядати правову допомогу, яка надається адвокатом у виконавчому провадженні, як професійну правничу.

У контексті сказаного слід звернутися до норм, які передбачені у Конституції України, що регламентують правову допомогу. Згідно ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Ці норми деталізуються у ст. 131^2 Конституції України, у якій закріплено, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх

чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [1].

Аналізуючи зміст вищенаведених конституційних положень, вбачається, що в ній регламентовано норми стосовно участі адвоката як професійного представника безпосередньо у судах, проте не передбачено особливості діяльності вказаного суб'єкта на етапі виконання судових рішень.

У контексті наведеного слід звернути увагу також на те, що з огляду на відсутність у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» (2016), яка закріплює перелік засад виконавчого провадження, принципу забезпечення права на професійну правничу допомогу на етапі виконання рішень судів, варто вести мову про непоширення вказаного виду правової допомоги безпосередньо на виконавче провадження.

Таким чином, беручи до уваги вищенаведені міркування, вважаємо, що навряд чи буде правильним говорити про те, що обов'язкова професійна правнича допомога адвоката поширюється і на стадію виконання судових рішень. Ця думка пояснюється тим, що з огляду на закріплені у Конституції України положення, а також на відсутність у Законі України «Про виконавче провадження» (2016) особливостей професійної правничої допомоги, вказаний вид правової допомоги надається тільки при судовому вирішенні цивільних справ.

Продовжуючи попередні міркування щодо специфіки участі адвоката у виконавчому провадженні, слід підкреслити, що остання пов'язується із встановленими ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) правами й обов'язками сторін та інших учасників виконавчого провадження. Причому, аналізуючи ч. 1 ст. 19 вказаного Закону, виникає питання про відсутність законодавчого закріплення особливої категорії суб'єктів, які беруть участь на стадії виконавчого провадження, – представників (зокрема, адвокатів), а передбачені лише права сторін виконавчого провадження й прокурора як учасника виконавчого провадження.

На нашу думку, ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) потребує удосконалення, оскільки відсутність у ч. 1 ст. 19 згаданого Закону норми щодо прав і обов'язків саме представ-

ників сторін виконавчого провадження є недоліком у нормативному регулюванні вказаних суб'єктів, які беруть участь у цій стадії.

Спираючись на наведене пропонуємо викласти перший абзац ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» (2016) у такій редакції: «Сторони виконавчого провадження, *їх представники (курсив наш – М. Ш.)* та прокурор як учасники виконавчого провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, заявляти відводи у випадках, передбачених цим Законом, мають право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця в порядку, встановленому цим Законом, надавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати усні й письмові пояснення, заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження і користуватися іншими правами, наданими законом.».

Із метою поглибленого вивчення особливостей участі адвоката у виконавчому провадженні автор монографії убачає за необхідне проаналізувати точки зору вчених, які приділяли певну увагу розгляду діяльності вказаного суб'єкта як професійного представника на етапі виконання судових рішень. Слід зосередитися на роздумах Н. В. Волкової, яка розглядає представництво у виконавчому провадженні як правовідносини, на підставі яких представник здійснює виконавчі дії в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону або договору від імені та в інтересах сторони (стягувача, боржника) виконавчого провадження з метою забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків сторони, надання правової допомоги щодо виконання рішень суду та інших органів (посадових осіб) [457, с. 271]. Іншої точки зору дотримується С. С. Бичкова, яка підкреслює, що представництво у виконавчому провадженні – це правовідношення, в силу якого одна сторона (представник) реалізує у виконавчому провадженні права та обов'язки іншої сторони (стягувача або боржника), від імені якої вона виступає [458, с. 114].

Убачається справедливою точка зору Д. Кухнюка, що правовідносини між адвокатом і клієнтом у виконавчому провадженні утворюють

складну систему прав і обов'язків, оскільки вони виникають на підставі цивільної угоди, яка передбачає певні умови здійснення представництва, та регулюються як нормами Закону України «Про виконавче провадження», так і Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [459, с. 83]. Поряд з цим уявляються правильними думки М. В. Вінцславської, яка підкреслює, що серед суб'єктів виконавчого процесу дуже важлива і значна роль відведена адвокату як представникові сторони виконавчого провадження. На переконання вказаної авторки, така роль обумовлена тим, що саме адвокат як фахівець в області права володіє специфічними знаннями і здатний знайти найбільш кращий варіант здійснення виконавчих дій з метою повного задоволення інтересів як стягувача, так і боржника [460, с. 263].

В той же час уявляється не достатньо обґрунтованим слід визнати переконання С. Чабан, що адвокати, надання юридичної допомоги для яких є професійним заняттям, володіють спеціальними знаннями в галузі права і можуть надавати належну й найбільш кваліфіковану допомогу, ефективно здійснювати представництво сторін і у виконавчому провадженні [461, с. 344–345]. Незгода автора монографії з цією тезою пояснюється тим, що діяльність адвокатів як представників у виконавчому провадженні не завжди гарантує належний та якісний результат наданої правової допомоги вказаним суб'єктом своєму клієнту (стягувачу або боржнику). Беручи до уваги статистику щодо низького рівня виконання рішень національних судів і ЄСПЛ, яка наводилася на попередніх сторінках цієї роботи, ми вважаємо, що певною мірою причиною цього може бути і низький рівень правової допомоги, яку надавали адвокати у виконавчому провадженні. У зв'язку з цим, вважаємо, що не потрібно беззаперечно говорити про ефективність представництва вказаними суб'єктами у виконавчому провадженні.

Зауважимо, що варта підтримки думка С. Чабан, викладена вказаним автором у іншій праці, що необхідність участі адвоката на завершальній стадії процесу захисту цивільних прав обумовлена, перш за все, складністю законодавства, що регулює правовідносини, які

виникають при реалізації прав, поновлених судовим актом чи актом іншого юрисдикційного органу, а також значимістю повноти надання юридичної допомоги громадянам та юридичним особам [462, с. 85].

Вважаємо сприйнятливими думки М. М. Мальського, що участь адвоката у виконавчому провадженні відрізняється від звичайного договірного представництва, у першу чергу, завдяки його спеціальному статусу, наданих йому повноважень та обов'язків, які закріплені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилах адвокатської етики і угоді про надання правової допомоги. Згаданий автор також стверджує, що звичайний представник необов'язково повинен бути експертом в області права або мати юридичну освіту, а участь саме адвоката в процесі передбачає більш якісний і кваліфікований рівень правової підтримки при примусовому виконанні [463, с. 278].

Не можна обійти увагою погляди А. Л. Паскар, що запорукою досягнення мети участі сторін у виконавчому провадженні є вчасне звернення за правовою допомогою до адвоката, а його знання і досвід сприятимуть уникненню помилок при здійсненні тих чи інших процесуальних дій та максимально ефективної реалізації наданих особі можливостей, спрямованих на отримання бажаного для неї результату [464, с. 121].

Досліджуючи особливості участі адвоката на етапі виконання судових рішень вбачається цікавим питання стосовно того, у чому саме полягають переваги представництва інтересів сторін (стягувача або боржника) саме адвокатом.

У цьому контексті слід визнати дискусійними думки О. Ю. Одосій, на переконання якої, до переваг участі адвоката у виконавчому провадженні по виконанню ухвали суду про забезпечення позову слід відносити наступні: 1) отримання кваліфікованої правової допомоги у фахівця в галузі права; 2) виконання ухвали суду про забезпечення позову; 3) значно менша можливість затягування виконавчого провадження; 4) відсутність ризику помилки в процедурі виконання судового рішення; 5) виключення можливості затягування процедури виконавчого провадження; 6) економія часу на спілкування з виконавцем; 7) оскарження дій виконавця відповідно до законодавства;

8) представник може діяти тільки в межах наданих йому повноважень, оформлених належним чином; 9) правові наслідки процесуальних дій представника поширюються на особу, яку він представляє [465, с. 291].

Автор монографії частково не згодний з пропозицією вищезгаданої авторки, яка у пункті 4 наводить перевагу участі адвоката у виконавчому провадженні по виконанню ухвали суду про забезпечення позову, а саме – «відсутність ризику помилки в процедурі виконання судового рішення». На нашу думку, не слід говорити про абсолютну безпомилковість діяльності адвоката на етапі виконання рішень суду, оскільки вказаний суб'єкт також може припускатися деяких помилок при здійсненні своєї професійної діяльності через низку факторів, зокрема, через неналежне володіння теоретичними та (або) практичними навичками. Разом з цим уявляється, що участь саме адвоката як представника у виконавчому провадженні дозволить значно зменшити ризик допущення помилок на вказаному етапі цивільного процесу. Тому, вважаємо, що О. Ю. Одосій варто було б у пункті 4 навести іншу перевагу, зокрема, таку: «значно менший ризик допущення помилок у процедурі виконання судового рішення».

Продовжуючи розгляд питання, додамо, що до пріоритету участі саме адвоката як представника у виконавчому провадженні слід також відносити і можливість притягнення вказаного суб'єкта до належної юридичної відповідальності за неякісне надання правової допомоги під час виконання судових рішень, що повинно мотивувати останнього якісно здійснювати свою професійну діяльність із надання такої допомоги.

Вартими уваги, на наш погляд, є думки С. В. Щербак, яка, досліджуючи контрактуалізацію виконавчого процесу та її вплив на процесуальні можливості адвоката, зазначає, що однією зі складових процесуальної діяльності адвоката у виконавчому процесі є обговорення і узгодження умов мирової угоди зі сторонами і відтворення їх в мировій угоді [466, с. 308].

Слід також навести міркування О. Б. Верби-Сидор, що, реалізуючи свої права, адвокат-представник сторони на стадії виконання судового рішення, в тому числі і в примусовому порядку, надає ква-

ліфіковану правову допомогу особі з багатьох різних питань, зокрема: від імені заінтересованої особи, яку він представляє, звертається із заявою в суд про видачу виконавчого листа; оформлює і подає заяву про відкриття виконавчого провадження і примусове виконання рішення; подає заяву до суду про видачу дубліката виконавчого документа; консультує особу про укладення мирової угоди в процесі виконання рішення і його наслідків; консультує особу про наслідки відмови стягувача від примусового виконання рішення; консультує особу, яка захищає права дитини, з питання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу; шляхом реалізації своїх професійних прав, зокрема, подання адвокатських запитів, вживає заходів щодо розшуку боржника, майна боржника, дитини; захищає інтереси особи при вирішенні питання про визначення частки майна боржника, яким він володіє спільно з іншими особами; подає заперечення у випадках незгоди сторони виконавчого провадження з результатами визначення вартості або оцінки майна; оспорює результати оцінки майна в судовому порядку та ін. [467, с. 257–259].

Продовжуючи дослідження участі адвоката як професійного представника у виконавчому провадженні, вбачається, що серед кола науковців немає одностайної точки зору відносно характеристики функцій професійної діяльності адвоката у виконавчому провадженні. Так, М. Ю. Єфіменко вважає, що функції адвоката – це основні напрямки професійної діяльності адвоката, визначені відповідно до закріплених у законодавстві завдань покладених на нього, що здійснюються з метою здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги фізичній або юридичний особі, державі, органам державної влади та місцевого самоврядування [468, с. 122].

В іншому науковому джерелі наводиться думка, що функції професійного обов'язку адвоката зводяться до правозахисної діяльності та представництва в судовому процесі [469, с. 168]. У свою чергу, К. В. Легких зазначає, що адвокат як захисник прав людини, здійснюючи свої адвокатські функції, повинен робити все, щоб недосконаліть законів, некомпетентність правозастосовних органів, а часто й від-

сутність належного механізму контролю за діяльністю правоохоронних органів не приводили до фактів необґрунтованого порушення прав людини [470, с. 21].

Вбачаються справедливими думки Л. В. Тацій, яка, досліджуючи проблеми функцій адвоката в цивільному судочинстві, зазначає, що процесуальне представництво в суді як вид адвокатської діяльності дозволяє адвокатові виконувати три функції – правозахисну (правозаступницьку), представницьку і функцію сприяння здійсненню правосуддя, які в доктрині цивільного процесуального права не дістали належного дослідження [471, с. 179].

Вивчаючи проблему участі адвоката як представника на стадії виконавчого провадження, вбачається також важливим проаналізувати питання про можливість реалізації правосуб'єктності адвокатом при захисті порушених прав сторони, яку він представляє, шляхом оскарження дій органів і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» (2016) рішення, дії чи бездіяльність приватного виконавця можуть бути оскаржені у порядку, встановленому законом. Згідно з ч. 1 ст. 37 вказаного Закону приватний виконавець несе за свої рішення, дії чи бездіяльність та завдану третім особам шкоду цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність у порядку та обсягах, установлених законом, а також дисциплінарну відповідальність у порядку, встановленому цим Законом. Стаття 39 згаданого Закону присвячена особливостям функціонування дисциплінарної комісії приватних виконавців [472].

На думку автора монографії, адвокат як професійний представник сторін у виконавчому провадженні виконує наступні функції, які відображають специфіку його професійної діяльності на цьому етапі цивільного процесу:

1) сприяння юридичному закріпленню інтересів клієнта, враховуючи зміст судових рішень. Вказане полягає в наданні правової допомоги з боку адвоката, яка може відображатися в наступних діях: консультації; складання й подання відповідних документів належним

суб'єктам виконавчого провадження; обговорення такого сприяння з суб'єктами виконавчого провадження; оскарження дій органів та осіб, які здійснюють виконавче провадження;

2) сприяння досягненню мети виконавчого провадження. Наведена функція полягає в тому, що адвокат як професійний представник свого клієнта у виконавчому провадженні, володіючи належними теоретичними й практичними навичками, може допомогти в процесі виконання судових рішень. Це пояснюється тим, що, реалізуючи свою правосуб'єктність, даний суб'єкт вчиняє належні юридично значущі дії, сприяє належному виконанню рішень судів.

Обґрунтовуючи вищенаведені функції адвоката у виконавчому провадженні, вбачається, що зазначений їх перелік відображає сутність ролі адвоката як представника на цьому етапі цивільного процесу. У контексті значення вищенаведених функцій адвоката у виконавчому провадженні як складової цивільного судочинства вбачається, що вони відіграють безпосередню роль у діяльності вказаного суб'єкта на стадії виконання судових рішень і полягають у: здійсненні адвокатом професійної діяльності з надання належної правової допомоги своєму клієнту; підвищенні важливості й значення діяльності адвокатів як суб'єктів, які можуть надати якісну правову допомогу у виконавчому провадженні; сприянні завдання виконання судових рішень, у тому числі і по цивільних справах.

3.3. Проблеми оновлення інституту професійного представництва адвоката у цивільному процесі та сучасні законодавчі прагнення

В останні роки проблема професійного представництва адвоката в цивільному процесі набула особливої значущості, що зумовило активізацію законотворення метою якої є прагнення вдосконалити нормативне регулювання, а також практичну реалізацію даного виду представництва.

Актуальність цієї проблеми пояснюється різними чинниками. Як наслідок, надано багато пропозицій щодо вдосконалення норма-

тивного регулювання багатоаспектної професійної діяльності адвокатів як представників, зокрема, у цивільному процесі, які знайшли відображення в ряді законопроектів суб'єктів законодавчої ініціативи як попереднього скликання парламенту України (проекти законів України № 1791, № 1791-1, № 2213, № 5221, № 10456), так і нового скликання органу законодавчої влади. Зокрема, мова йде про проект Закону України № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)».

У зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що 15 липня 2019 року на офіційному інтернет-сайті Верховної Ради України зареєстрований законопроект № 10456 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації громадянами права на справедливий суд» [473], в якому пропонувалося істотне «перезавантаження» нещодавно введеної нової категорії малозначних справ, зокрема, у цивільному судочинстві. Крім цього, у згаданому законопроекті пропонувалося істотне зменшення переліку справ, що мають ознаки малозначних.

На сьогоднішній день зареєстрований на офіційному інтернет-сайті Верховної Ради України проект Закону України № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» від 29.08.2019 р. [474], який отримав висновок Конституційного Суду України. Даний законопроект характеризується принципово іншими ідеями в порівнянні з деякими попередніми законодавчими прагненнями суб'єктів законодавчої ініціативи.

Особливу юридичну значимість має всебічне дослідження законодавчих пропозицій, метою яких є суттєве реформування інституту правової, зокрема, професійної правничої допомоги, яку мають право надавати саме адвокати, про що викладено у ст. 131^2 Конституції України. Вивчення цієї проблеми дозволить знайти орієнтири для подальшого вдосконалення законодавства України, що регламентує професійну діяльність адвокатів як професійних представників, які надають професійну юридичну допомогу в формі цивільного процесуального представництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активізацію розробок вчених різних проблем участі процесуальних представників

(у тому числі адвокатів), що мають точки перетину з проблематикою цивільного процесу. В останні роки ці питання досліджували такі автори, як: А. В. Аргунов [475], Д. Х. Валєєв [476], А. В. Юдін [477] та інші правники.

Разом з тим, законодавчі пропозиції, викладені в останніх законопроектах (зокрема, у проекті Закону України №1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)»), з огляду на їх новизну не отримали, на наш погляд, досить детального аналізу на сторінках юридичної літератури. Тому важливо, як видається, зробити аналіз практичних і теоретичних проблем, які можуть виникнути в результаті прийняття законодавчих пропозицій, викладених у проекті Закону України №1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)».

Європейський суд з прав людини в п. 29 рішення «Молдавська проти України» (2019) зазначає, що процедурні вимоги, такі як обов'язкове представництво адвокатом, не повинні обмежувати право суб'єкта права на доступ до суду в зв'язку з її фінансовим становищем [478].

Беручи до уваги вищевикладене та з огляду на введення адвокатської монополії у всіх інстанціях судів цивільної юрисдикції, виникає потреба у визначенні підстав залучення адвокатів до надання професійної правничої допомоги для органів державної влади й місцевого самоврядування, а також застосування тендерних засад оплати їх діяльності.

Складається ситуація, що органи державної влади й місцевого самоврядування з 1 січня 2020 року повинні обов'язково укладати договори (або інші документи) про надання професійної правничої допомоги з конкретним адвокатом (групою адвокатів) з огляду на законодавче закріплення обов'язковості адвокатського представництва. У той же час делегувати повноваження на здійснення представництва своїм працівникам (які працюють за трудовим договором у цій же структурі або органі) більше не буде можливим тому, що така особа не буде допущена в судовий процес у статусі процесуального представника, за умови, якщо не має статусу адвоката.

Аналізуючи зміст законопроекту № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)», слід вказати на діаметрально протилежний підхід до новелізації процесуального представництва. Це пояснюється ініціативою фактичної ліквідації введеної у 2016 р. концентрації виключних представницьких повноважень адвокатів у судах. Запропоновані в тексті проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) законодавчі прагнення й ініціативи (у разі їх прийняття) у дійсності зменшать рівень вищенаведеної концентрації. Здається, що запропоновані законодавчі прагнення, втілені в тексті законопроекту № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)», все ж характеризуються певною логічністю. Ця думка пояснюється такими міркуваннями.

Звісно ж, запропоновані в тексті проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) новації у разі їх прийняття, будуть вирізнятися тим, що позитивно вплинуть на розширення права на вільний вибір захисника своїх прав, зокрема, процесуального представника у цивільних справах. Це, у свою чергу, вплине і на збільшення кількості справ, в яких представниками зможуть бути особи, які не мають правового статусу адвоката і які здійснюють цю професійну діяльність.

На наш погляд, прийняття пропозицій, викладених у проекті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019), позитивно вплине на розвиток інституту безоплатної правової допомоги. Пояснюється це тим, що особи, які працюють в таких організаціях з надання цього виду допомоги і які не мають правового статусу адвоката, також зможуть здійснювати процесуальне представництво. Це повинно привести до поглиблення їх практичних навичок і професійного досвіду. Зазначена обставина також може вплинути і на розвиток юридичних клінік (які надають безоплатну правову допомогу, зокрема, у сфері цивільних справ), що функціонують при провідних юридичних закладах вищої освіти України, наприклад, у Національному юридич-

ному університеті імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна) і Полтавському юридичному інституті Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Полтава, Україна) [479].

Позитивно оцінюючи можливість залучення студентів-правознавців до надання правової допомоги в рамках юридичних клінік, слід відзначити видатну роль у цьому знаного цивіліста Д. І. Мейєра, який за своє 36-річне життя зробив неоціненний внесок у залучення студентів до практичної юриспруденції [480].

Таким чином, пропозиції, викладені в законопроекті № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019), містять у собі істотні новели, які позитивно, на наш погляд, вплинуть на розвиток інституту безоплатної правової допомоги, зокрема, у цивільних справах. У той же час це не буде обмежувати право на здійснення самопредставництва, передбачене в ч. 1 ст. 58 ЦПК України.

Слід наголосити й на тому, що запропоновані у вищевказаному законопроекті принципово нові ідеї, в разі їх прийняття, фактично реформують і оновлять інститут надання правової (юридичної) допомоги в цивільному процесі. Впевнені, що це суттєво змінить інститут професійного представництва в цивільному процесі при розгляді й вирішенні судами цивільних справ щодо закріплення можливості у всіх цивільних справах представниками бути і особам, які не мають статусу адвоката.

Також наведемо певні міркування з приводу того, що законодавчі пропозиції, відображені в тексті проекту Закону України № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019), не містять принципових положень стосовно вдосконалення процедури підвищення кваліфікації адвокатів (у тому числі тих, які надають професійну правничу допомогу в цивільних справах). У п. 2 Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція) (2019) зафіксовано, що підвищення свого професійного рівня є важливим професійним обов'язком адвокатів, дотримання якого має забезпечувати безперервне поглиблення, розширення і оновлення ними своїх професійних знань, умінь і навичок, отримання нової спеціалізації або кваліфікації у певній галузі права

чи сфері діяльності на основі раніше здобутої освіти і практичного досвіду [481].

З нашої точки зору, діюча система оцінки рівня підвищення кваліфікації адвокатів, що відображається в бальній системі, потребує удосконалення. Звісно ж, у цьому випадку доцільно передбачити більшої кількості годин теоретичної підготовки й практичного наповнення при підвищенні кваліфікації адвокатів. Крім того, наявна бальна система необхідного оцінювання не є прозорою і носить, на думку автора, бюрократичний характер. На наш погляд, мінімальні вимоги щодо необхідності лише 16 годин у календарному році є недостатніми. Вважаємо, що такі мінімальні вимоги по тривалості щорічного підвищення кваліфікації адвокатів вимагають годинного розширення і встановлення мінімального обов'язку в здійсненні підвищення кваліфікації адвоката в розмірах не менше 100 годин на рік. Обґрунтовуючи саме таку пропозицію, автор сподівається на те, що її сприйняття і реалізація на практиці призведе до підвищення рівня надання професійної правничої допомоги адвокатами як професійними представниками інтересів клієнтів у цивільних справах. У зв'язку з цим видається цікавим погляд С. Барбашина, який відзначає, що слід збільшити можливості для дистанційного навчання. Зазначений автор пропонує ввести он-лайн трансляції семінарів, вебінари з можливістю бального оцінювання [482].

Ця точка зору має дискусійний характер, оскільки процедура зазначеного виду навчання вимагає ретельного нормативного забезпечення і закріплення. У той же час, беручи до уваги висновок С. Барбашина про те, що кількість адвокатів на сьогоднішній день налічує понад 50000 і з кожним днем збільшується [483], є підстави вважати наведену точку зору такою, що має ознаки раціонального підходу, зокрема, стосовно введення дистанційного навчання.

При аналізі законодавчих новел не можемо не відзначити спірність точки зору суб'єкта законодавчої ініціативи щодо введення специфічного ліцензування осіб, які не є адвокатами, проте виступають в судах [484]. Вищезазначена пропозиція народного депутата України має досить дискусійний характер, оскільки на практиці можуть виникнути суттєві складнощі з досягненням вказаних цілей.

Ще одним позитивним аспектом запропонованих у законопроекті № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) новел є те, що окремі положення законопроекту можуть вплинути на зниження цін за правові (правничі) послуги. Це пояснюється тим, що, як правило, юридичні послуги осіб, які не мають правового статусу адвоката, характеризуються меншим розміром гонорарів (в порівнянні з адвокатами).

Прийняття проекту Закону України № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) також означало б і те, що внесення змін до Конституції України шляхом істотного реформування положень, викладених у ст. 131^2 Конституції України, потягло б за собою необхідність внесення поправок і до ч. 2 ст. 15 ЦПК України.

Беручи це до уваги, представляється логічним викласти ч. 2 ст. 15 ЦПК України в такій редакції: «Процесуальне представництво в цивільних справах здійснюється адвокатом або особою, яка не має правового статусу адвоката за умови їх відповідності вимогам ст. 60 ЦПК України». З огляду на це ст. 60 ЦПК України також вимагає редагування. Тому доцільно викласти ч. 1 ст. 60 ЦПК України в такій редакції: «1. Представником у судовому процесі може бути адвокат або особа, яка не має правового статусу адвоката, за умови досягнення повноліття, наявності цивільної процесуальної дієздатності і достатніх навичок у галузі права для здійснення діяльності з надання правничої (правової) допомоги».

Метою таких пропозицій щодо зміни редакції норми ст. 60 ЦПК України стосовно достатніх навичок у галузі права для здійснення діяльності з надання правничої (правової) допомоги є збереження високого рівня якості такої допомоги, у тому числі в цивільних справах, яка буде надаватися і не адвокатами. На нашу думку, для встановлення того, що особа має достатні навички в галузі права слід передусім враховувати наявність здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня не менше магістра за напрямом підготовки за фахом 081 «Право».

Ще однією важливою проблемою, наявність якої може ввести в певне здивування ринок надання правової допомоги, є наступна

обставина. У разі прийняття проекту Закону України № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) виникне питання про легітимність поширення представником (не адвокатом) інформації, що не становила адвокатської таємниці, але за бажанням клієнта була обмежена в поширенні. У зв'язку з цим видається актуальним питання притягнення таких недобросовісних представників до відповідальності. Особлива складність у даному випадку полягає в тому, що на осіб, які не є адвокатами, як на представників не поширюються норми ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012), яка врегульовує питання адвокатської таємниці.

Вважаємо, що перед особою, яка не має правового статусу адвоката і здійснює діяльність з надання правової (непрофесійної правничої) допомоги, не закріплено законодавчий обов'язок, передбачений ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) щодо дотримання принципів, зафіксованих у вищезгаданій нормі. Тому є певні ризики того, що особа, яка не має правового статусу адвоката, не дотримуватиметься подібних принципів і в діяльності з надання правової допомоги клієнту при розгляді й вирішенні цивільних справ. Це, у свою чергу, може також вплинути на якість і рівень такої неналежної допомоги в цілому по причині недотримання процесуальним представником – не адвокатом принципів надання правової допомоги і відсутність механізмів залучення до того чи іншого виду юридичної відповідальності останніх.

У зв'язку з цим у разі ухвалення у якості закону законопроекту № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» (2019) слід закріпити на нормативному рівні положення про притягнення до юридичної відповідальності осіб, які не мають правового статусу адвоката при наданні правової допомоги клієнту в судах цивільної юрисдикції.

На підставі зазначеного пропонуємо передбачити у ст. 60 ЦПК України частину 5 такого змісту: «Особа, яка не має правового статусу адвоката і здійснює представництво інтересів клієнта в цивільній справі, зобов'язана дотримуватися інтересів клієнта і забезпечувати, за його вказівкою, нерозголошення інформації». На наш погляд, при-

йняття такої норми допомогло б ліквідувати прогалину, тобто те, що в ЦПК України питання юридичної відповідальності осіб, які не є адвокатами, діяльність яких у ході представництва привела до розголошення інформації, яку особа (клієнт) не бажала розголошувати, не врегульоване.

Здійснюючи аналіз законодавчих пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи про інститут цивільного процесуального представництва адвокатами, варто зауважити, що на офіційному інтернет-сайті Верховної Ради України зареєстрований законопроект № 1137 від 29.08.2019 р. «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо удосконалення норм чинного законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність)». У тексті зазначеного законопроекту пропонується внести зміни до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» шляхом її викладу в такій редакції: «Від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складання кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки або мають стаж роботи в галузі права *п'ять і більше років* (курсив наш – М. Ш.) [485].

Розмірковуючи щодо доцільності такої пропозиції суб'єкта законодавчої ініціативи, слід виходити з того, що проходження стажування – це необхідна умова отримання майбутнім адвокатом високого рівня професійних знань, умінь і практичних навичок, які обов'язково знадобляться йому при наданні професійної правничої допомоги, у тому числі в цивільних справах. Беручи до уваги вищесказане, вважаємо, що пропозиція суб'єкта законодавчої ініціативи, викладена в законопроекті № 1137 від 29.08.2019 р., про звільнення осіб від стажування за наявності п'яти і більше років стажу в галузі права не є прийнятною з наступних підстав. У даному випадку може знизитися рівень надання професійної правничої допомоги адвокатом, зокрема, у цивільних справах, через недостатність практичних навичок, яких особа набула б у період проходження стажування.

Спираючись на викладене, додамо, що пропозиції, які містяться в законопроекті № 1137 від 29.08.2019 р., суперечливі і характеризу-

ються абсолютно іншим підходом у порівнянні з чинною редакцією ч. 5 ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.).

Досліджуючи прагнення суб'єктів законодавчої ініціативи, які слід розглядати як спроби більш повно врегулювати окремі інститути цивільного процесуального права (наприклад, при введенні інституту медіації в цивільних справах), варто відзначити тісний їх взаємозв'язок із особливостями адвокатської діяльності в цивільному процесі. У разі законодавчого закріплення медіації адвокат, з точки зору автора, повинен мати також медіаційні навички й вміння. З огляду на це вбачається за можливе запропонувати внести відповідні зміни до програм кваліфікаційного (адвокатського) іспиту шляхом додавання переліку питань, що стосуються медіаційної процедури, у тому числі у цивільних справах. Слід, крім іншого, враховувати, що знання медіаційних процедур адвокатом як професійним представником у цивільних справах не дозволить йому замінити медіатора.

Поряд із вищевказаним варто наголосити, що абсолютно чітко визначено Національною асоціацією адвокатів України (НААУ) у Стратегії розвитку Національної асоціації адвокатів України до 2020 р. конкретні напрямки розвитку, серед яких треба вказати наступні: підготовка до вступу в європейські і світові професійні організації; участь в заходах міжнародного значення з метою презентації досягнень у розвитку НААУ як національної самоврядної професійної організації; відкриття представництв НААУ в інших країнах і співробітництво з національними адвокатурами цих країн; співпраця з міжнародними проектами, діяльність яких відповідає цілям, завданням та інтересам української адвокатури [486].

З огляду на вищевикладене вважаємо, що в даний час чинне законодавство України, яке регламентує професійну адвокатську діяльність із надання професійної правничої допомоги у цивільних справах, характеризується постійним вдосконаленням і приведенням до європейських і міжнародних стандартів. Із метою гармонізації національного законодавства, яке регламентує вищезгаданий вид адвокатської діяльності у цивільних справах, вбачається, що враху-

вання зарубіжного досвіду повинно здійснюватися з огляду на мету вступу України до Європейського Союзу.

Висновки до розділу 3

Дослідження особливостей участі адвоката як професійного процесуального представника під час розгляду й вирішенні цивільних справ органами судової влади, а також проблемних питань участі вказаного суб'єкта на стадії виконавчого провадження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Запропоновано передбачити на нормативному рівні положення щодо обов'язкової офіційної реєстрації адвокатом як професійним представником у цивільному процесі електронної адреси. За не реєстрацію адвокатом своєї офіційної електронної адреси адвокат повинен бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

2. Проаналізовано участь адвоката як професійного представника у цивільному процесі з урахуванням новітніх змін, які внесені до ЦПК України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (2017), зокрема, щодо особливостей подання вказаним суб'єктом відзиву на позов, позовних заяв з урахуванням нових вимог до їх змісту, при участі вказаного суб'єкта у процедурі врегулювання спору за участю судді, при оскарженні судових рішень в апеляційному й касаційному порядках, беручи до уваги нові строки на таке оскарження.

3. Обґрунтовано доцільність розмежування процесуального статусу експерта у галузі права й адвоката як професійного представника у цивільному процесі.

4. Встановлено, що участь адвоката як професійного представника під час касаційного оскарження судових рішень у судах вимагає від останнього відповідної кваліфікації та професійного рівня. Поряд з цим поширення випадків у судовій практиці відносно несприйняття як суб'єктів цивільного процесуального права осіб, які не мають

правового статусу адвоката, відображає запроваджені судовою реформою законодавчі новели щодо виключного представництва адвокатами інтересів клієнтів (за винятком окремих категорій справ) у судах. Впровадження такої практики фактично «відсіює» коло осіб, які можуть здійснювати представництво інтересів осіб у судах, що повинно сприяти підвищенню якості надання правової допомоги.

5. Узагальнено, що запроваджені нові положення цивільного процесуального законодавства щодо розгляду касаційної скарги у суді касаційної інстанції за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи, з урахуванням ст. 400 нової редакції ЦПК України (2017), суттєво обмежує право осіб бути вислуханими у суді, а також обмежує право на отримання професійної правничої допомоги в суді касаційної інстанції, яка надається адвокатами.

6. Доведено, що в аспекті професійної діяльності адвокатів у виконавчому провадженні слід виходити з того, що на сьогодні не застосовується виключне представництво вказаними суб'єктами інтересів своїх клієнтів на етапі виконання судових рішень. Поряд із цим у виконавчому провадженні представниками можуть бути як особи, які мають правовий статус адвоката, так і інші особи, які відповідають іншим встановленим вимогам законодавства.

7. Адвокат як професійний представник сторони у виконавчому провадженні виконує такі функції, які відображають специфіку його професійної діяльності на вказаному етапі цивільного процесу: сприяння юридичному закріпленню інтересів клієнта, враховуючи зміст судових рішень, і досягнення мети виконавчого провадження.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено вирішення важливого наукового завдання, яке полягає в науково-практичній розробці питань здійснення професійного представництва адвокатами як професійними процесуальними представниками під час розгляду цивільних справ органами судової влади. За результатами проведеного дослідження автором монографії сформульовані такі висновки.

1. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі є унікальним видом цивільного процесуального представництва, який має власні характерні особливості й відображає гарантоване Конституцією України право на професійну правничу допомогу.

2. Вивчення проблемних питань запровадження виключного представництва адвокатами у зв'язку з проведенням судової реформи в Україні, що ознаменувалося вдосконаленням чинного законодавства, яке регулює професійну діяльність адвокатів, зокрема, у цивільному процесі, дозволяє визнати подібні законодавчі реалізації й прагнення позитивним кроком на шляху підвищення якості надання правової допомоги адвокатами. Це пояснюється тим, що запровадження концентрації виключних представницьких повноважень адвокатури на ринку надання правової допомоги (за винятком деяких категорій справ) повинно підвищити рівень надання такої допомоги, зокрема у цивільному судочинстві.

3. Окремі дискусійні аспекти професійної діяльності адвокатів під час надання професійної правничої допомоги по цивільних справах досліджені з урахуванням положень доктрини цивільного процесуального права й матеріалів судової практики.

4. Вивчено проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності адвоката, який, виступаючи учасником цивільних процесуальних правовідносин, надає професійну правничу допомогу на висококваліфікованому рівні. Запропоновано розуміти цивільну процесуальну правосуб'єктність адвоката як складову категорії загальної

цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка у той же час, маючи специфічні особливості, відображає її індивідуальність й особливість.

5. Здійснено аналіз виникнення й розвитку професійного представництва в цивільному процесі, а також досліджено сучасний стан й перспективи вдосконалення правового регулювання професійної діяльності адвокатів у цивільному судочинстві України. Це стало запорукою детального розгляду законодавчих ініціатив й пропозицій, які передбачені у низці існуючих законопроектів. Їх метою є удосконалення нормативного закріплення професійної діяльності адвокатів, зокрема, у цивільному процесі.

6. Обґрунтовано важливість наближення законодавства України до європейських і міжнародних стандартів професійної діяльності адвокатів. У тексті монографії неодноразово проаналізовано міжнародне та європейське законодавство, яке регламентує професійну діяльність адвокатів.

7. Аргументовано необхідність доповнення ЦПК України новими положеннями щодо: а) поняття адвоката як професійного представника, який надає професійну правничу допомогу в цивільній справі; б) визначення повноважень адвоката як представника в цивільній справі з урахуванням новелізації законодавства, яке регулює його професійну діяльність; в) етичних стандартів професійної діяльності адвоката при розгляді судом цивільних справ.

8. Визначено особливості надання професійної правничої допомоги адвокатом у різних стадіях і провадженнях цивільного судочинства. Основними етапами участі адвоката як професійного представника свого клієнта в позовному провадженні в цивільному процесі варто визнати наступні: 1) при пред'явленні позову та відкриття провадження у справі; 2) у підготовчому провадженні; 3) на стадії розгляду справи по суті; 4) під час інстанційного перегляду цивільної справи: 4.1) в апеляційному провадженні; 4.2) під час перегляду судових рішень, що набрали законної сили. Участь адвоката як професійного представника у справах окремого провадження вимагає від вказаного суб'єкта реалізації своєї цивільної про-

цесуальної правосуб'єктності у специфічних умовах, оскільки вказаний суб'єкт значно обмежений у часі на здійснення професійної діяльності з надання професійної правничої допомоги. Досліджуючи питання участі адвоката як професійного представника у наказному провадженні, проаналізовано нові положення ЦПК України щодо електронізації цивільного судочинства, у тому числі щодо надсилання особам документів у справах, у яких вони беруть участь, виключно в електронній формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 24.07.2018).
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 №3460-VI. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17 (дата звернення: 24.07.2018).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV. Дата оновлення: 10.06.2018. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 24.07.2018).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 №5076-VI. Дата оновлення: 05.01.2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17 (дата звернення: 24.07.2018).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). Рішення від 16.11.2000 №13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000 р., №47, стор. 109, Ст. 2045, код акта 17236/2000. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00 (дата звернення: 24.07.2018).
6. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України». URL: https://sud.ua/ru/news/publication/113605-proekt-zakona-ob-advokature-chto-zhdat-ot-reformy-dokument (дата звернення: 24.07.2018).
7. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування органів адвокатського самоврядування)»: від 19.01.2015 №1794. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53631 (дата звернення: 24.07.2018).
8. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та деяких інших законодавчих актів України (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування і роботи органів адвокатського самоврядування)»: від 04.02.2015 №1794-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53817 (дата звернення: 24.07.2018).

9. Проект Закону «Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо малозначних спорів у судах»: від 04.10.2016 № 5221 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60174 (дата звернення: 24.07.2018).
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 15.12.2017. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 24.07.2018).
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19 (дата звернення: 24.07.2018).
12. Shpak M. V. Professional representation of a lawyer in civil procedure: questions of reformation. *Проблеми законності*. Харків, 2016. Вип. 133. С. 68–73.
13. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.
14. Flynn A., Hodgson J., McCulloch J., Naylor B. LEGAL AID AND ACCESS TO LEGAL REPRESENTATION: REDEFINING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL // Melbourne University Law Review. 2016. Т. 40, № 1. С. 207–239. URL: http://wrap.warwick.ac.uk/78358/13/WRAP_Flynn%20et%20al%2040%25281%2529%20Advance%20%2528updated%2529.pdf (дата звернення: 24.07.2018).
15. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 19 с.
16. Лазько Г. З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 19 с.
17. Россильна О. В. Представництво в господарському процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 21 с.
18. Россильна О. В. Історія становлення інституту представництва в господарському процесі. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 218–222.
19. Гетманцев О. В. Становлення і розвиток цивільного процесуального законодавства на території України (кінець IX ст. – середина XIX ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 282. Правознавство. 2005. С. 49–53.
20. Shpak M. V. Civil procedural representation in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. *Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2016 р.) / Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 79–80.
21. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны.: законы и законодательные акты. Ч. 3. 2-е изд., доп.

Санкт-Петербург: В Тип. Второго отд-ния Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. V; LIII; 567 с.

22. Гончаренко В. Д. Нормативная база судебной реформы 1864 г. в Украине. *Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення; Теорія та практика сучасної юриспруденції:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2014 р.; 10 груд. 2014 р.). Харків: Друкарня МАДРИД, 2014. С. 4–5.
23. Рум'янцев В. О. До питання підготовки судової реформи 1864 року. *Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення; Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2014 р.; 10 груд. 2014 р.). Харків: Друкарня МАДРИД, 2014. С. 89–93.
24. Нестєров Д. І. Причини проведення судової реформи 1864 року. *Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення; Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2014 р.; 10 груд. 2014 р.). Харків: Друкарня МАДРИД, 2014. С. 71–73.
25. Скуратович І. М. Деякі аспекти значення досвіду судової реформи 1864 р. *Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення; Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2014 р.; 10 груд. 2014 р.). Харків: Друкарня МАДРИД, 2014. С. 100–104.
26. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
27. Захарченко П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.). *Право України*. 2017. №11. С. 70–77.
28. Єрмолаєв В. М. Організація і регламент діяльності Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. №11. С. 58–69.
29. Єрмолаєв В. Механізм народовладдя за Конституцією УНР 1918 р. (до 90-річчя конституційного акта України). *Вісник Академії правових наук України*. 2008 р. №3 (54). С. 152–158.
30. Єрмолаєв В. М. На шляху до соборності України (до 90-річчя Акта злуки УНР із ЗУНР). *Проблеми законності*. Вип. 100. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. С. 63–70.
31. Рум'янцев В. О. Історичні та етнополітичні витоки Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. №11. С. 40–47.

32. Рум'янцев В. Четвертий Універсал Центральної Ради – спроба здобуття незалежності. *Вісник Академії правових наук України*. 2008 р. № 1 (52). Харків: Право, 2008. С. 98–110.
33. Рум'янцев В. О. Утворення Української Народної Республіки (до 100-річчя Третього Універсалу). *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків: Право, 2017. № 3 (90). С. 51–60.
34. Рум'янцев В. О., Лученко Д. В. Конституція УНР 1918 року – важливий крок у розвитку конституційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 11. Харків: Право, 2006. С. 165–174.
35. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні за часів Центральної Ради. *Проблеми законності*. Вип. 50. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. С. 19–27.
36. Рум'янцев В. Директорія Української Народної Республіки та пошуки стратегії державотворення. *Вісник Академії правових наук України*. 2008 р. № 3 (54). Харків: Право, 2008. С. 143–151.
37. Рум'янцев В. О. Конституція Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна* / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ, 2011. № 988. Серія «Право». С. 57–61.
38. Румянцев В., Страхов Н. Право в период украинской революции (1917–1921). *Право Украины*. 2013. № 1. С. 282–300.
39. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917–1921 рр. *Проблеми законності*. Вип. 100. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. С. 53–62.
40. Гончаренко В. Д. Правовий статус національних меншин за Конституцією УНР 1918 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 11. С. 40–41.
41. Гончаренко В. Д. Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежності України. *Право України*. 2017. № 11. С. 32–39.
42. Мірошниченко М. Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 48–57.
43. Романюк Я. М., Іванченко І. Б. Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки». *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 12. С. 40–45.
44. Романюк Я., Іванченко І. Іменем України: становлення судової влади у період Української революції 1917–1921 рр. *Право України*. 2017. № 3. С. 46–61.

45. Копиленко О., Копиленко М. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу. *Право України*. 1996. № 8. С. 54–60.
46. Лук'янов Д. В. Політичні партії як елемент державотворення на українських землях доби УНР: теоретико-історичні аспекти. *Проблеми законності*. Вип. 41. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. С. 3–8 .
47. Сердюк В. В. Правове становище найвищого судового органу в Україні часів відродження державності 1917–1920 рр. (історико-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2006. № 2. С. 22–28.
48. Мойсак С. М. Юридична сила правових актів Української Центральної Ради. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 2 (33). Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 33–38.
49. Мацькевич М. Судові органи в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.). *Право України*. 2011. № 5. С. 262–267.
50. Власенко С. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. як основний закон європейського зразка. *Право України*. 2017. № 11. С. 78–86.
51. Бойко І. Правове регулювання суспільних відносин в Українській Народній Республіці. *Право України*. 2017. № 11. С. 87–100.
52. Шевченко А., Кудін С. Джерела права у період існування Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 101–108.
53. Козаченко А. Проблема реформи місцевого самоврядування за доби Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 109–116.
54. Козаченко А. Конституційний процес за доби Української Центральної Ради (1917-1918 роки). *Проблеми законності*. 2018. Вип. 140. С. 8–16.
55. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1501-06 (дата звернення: 24.07.2018).
56. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» від 31.10.1980 № 1050-X URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html (дата звернення: 24.07.2018).
57. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 № 2887-XII URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2887-12 (дата звернення: 24.07.2018).
58. Коваленко Т. С. Досвід зарубіжних країн з питань організації адвокатури та пропозиції для України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2005. Вип. 30. С. 528–535.
59. Організація роботи адвокатури в Україні: навч. посіб. / Т. Б. Вільчик, О. М. Овчаренко, А. В. Іванцова та ін. за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2014. 392 с.

60. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015 (дата звернення: 24.07.2018).
61. Святоцька В. О. Адвокатура України у світлі євроінтеграційних прагнень. *Право України*. 2015. № 10. С. 105–112.
62. Святоцька В. О. Наближення стандартів організації та діяльності адвокатури України до загальноєвропейських. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 96–97.
63. Святоцька В. О. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір. *Право України*. 2012. № 7. С. 250–256.
64. Святоцька В. О. Адвокатура Європейського Союзу в юридичному механізмі системи захисту прав людини. *Право України*. 2016. № 8. С. 90–98.
65. Святоцька В. О. Адвокатура в Україні крізь призму загальних принципів організації та діяльності адвокатури у державах ЄС. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 375–379.
66. Резолюція (78) 8 Комітету міністрів про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 № (78) 8, (78) 8. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_132 (дата звернення: 24.07.2018).
67. Бычкова С. С., Чурпита А. В. Адвокат как участник гражданских процессуальных правоотношений. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол. В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 22–30.
68. Бичкова С. С. Представництво в цивільному процесі України: законодавчі зміни. *Цивільний процес на зламі століть*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цивіл. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 13–15.
69. Кодекс поведінки європейських адвокатів (український переклад): прийнятий на пленар. сес. Ради адвокат. об'єднань та спілок адвокатів Європи 28 жовт. 1988 р., з поправками від 28 листоп. 1988 р., 6 груд. 2002 р., 19 трав. 2006 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_advokativ(ukr).pdf (дата звернення: 24.07.2018).
70. Общие принципы для сообщества юристов. Приняты Международной ассоциацией юристов (IBA) 20.09.2006 в г. Чикаго. URL: http://

advokpalata-21.ru/urbanleft/osnovyepruristov.html (дата звернення: 24.07.2018).
71. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (дата звернення: 24.07.2018).
72. Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 07.09.1990 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_313 (дата звернення: 24.07.2018).
73. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343 (дата звернення: 24.07.2018).
74. Шпак М. В. Проблеми удосконалення нормативного регулювання професійної правничої допомоги адвокатів поза межами кримінального судочинства. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.). Київ: ВД Дакор, 2017. С. 205–207.
75. Шпак М. В. Проблемні питання оновлення законодавства України в аспекті професійного представництва адвоката у цивільному процесі. *Проблеми законності*. Харків, 2017. Вип. 136. С. 82–88.
76. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 №2402-III. Дата оновлення: 27.03.2018. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page (дата звернення: 24.07.2018).
77. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 №20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 24.07.2018).
78. Шпак М. В. Міжнародно-правові стандарти професійної діяльності адвоката в цивільному процесі України. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фахове вид. 2017. Вип. 1 (11). URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/89807/99323 (дата звернення: 24.07.2018).
79. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 22 с.
80. Іванчулинець Д. В. Законне представництво у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
81. Розенберг Я. А. Представительство общественности в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1968. 20 с.
82. Скловский К. И. Представительство в гражданском праве и процессе (вопросы теории: сущность, содержание, структура): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1982. 15 с.

83. Русин О. Ю. Судове представництво в цивільному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 17 с.
84. Morgan T. D. Client Representation vs. Case Administration: The ALI Looks at Legal Ethics Issues in Aggregate Settlements // George Washington Law Review. 2011. Т. 79, №2. С. 734–753. URL: http://www.gwlr.org/wp-content/uploads/2012/08/79-2-Morgan.pdf (дата звернення: 24.07.2018).
85. Posner R. A., Yoon A. H. WHAT JUDGES THINK OF THE QUALITY OF LEGAL REPRESENTATION // Stanford Law Review. 2011. Т. 63, №2. С. 317–349. URL: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2914&context=journal_articles (дата звернення: 24.07.2018).
86. Сєвєрова Є. С. Представництво як засіб реалізації громадянами своїх прав: від Римського до сучасного права України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2001. Вип. 13. С. 33–35.
87. Джафарова М. В. Поняття процесуального представництва: проблеми дефініції. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ.* Харків, 2010. №4 (51), ч. 1. С. 37–44.
88. Вільчик Т. Б. Організація роботи адвокатури в Україні: навч. посіб. / за ред. Сібільової Н. В. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 304 с.
89. Цивільний процес України: підручник / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Істина, 2011. 536 с.
90. Тарло Е. Г. Профессиональное представительство в суде: монография. М.: «Известия», 2004. 416 с.
91. Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 392 с.
92. Гетманцев О. В. Особливості цивільних процесуальних відносин з участю представника. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2002. Вип. 147 Правознавство. С. 53–56.
93. Ковтун Л. Представництво в цивільному процесі: окремі проблеми. *Право України*. 2004. №1. С. 139–143.
94. Лемик Р. Правові підстави і межі участі законних представників в цивільних процесуальних правовідносинах. *Вісник Львівського Університету. Серія юридична*. Львів, 2013. Вип. 57. С. 209–215.
95. Діденко Л. В. Деякі питання договірного представництва у цивільному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція.* Одеса, 2012. Вип. 4. С. 69–72.
96. Адвокатура України: навч. посіб. у 2-х кн. Кн. 1 / за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2007. 940 с.
97. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Істина, 2006. 944 с.

98. Чванкін С. А. Юридична природа представництва в цивільному процесі України. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. №3. С. 194–199.
99. Гражданское процессуальное право: учеб. / С. А. Алехина [и др.] под ред. М. С. Шакарян. Москва: Проспект, 2005. 592 с.
100. Сердюк В. Представництво інтересів Верховного Суду України в інших державних органах. *Юридична Україна*. 2007. №2. С. 92–98.
101. Сульженко Ю. Правове становище цивільного процесуального представника як самостійного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин: його повноваження. *Право України*. 2002. №9. С. 77–81.
102. Сульженко Ю. О. Цивільне процесуальне представництво, його розвиток та види. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №1. С. 73–84.
103. Лазько Г. З. Джерела інституту представництва у цивільно-процесуальному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2005. №3. С. 112–117.
104. Чванкін С. А. Особливості представництва юридичних осіб у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса, 2009. Вип. 51. С. 114–121.
105. Світлична Г. О. Уніфікація представництва в суді як міжгалузевого правового інституту. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України*: тези доп. та наук. повід. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 січ. 2007 р.). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. С. 108–111.
106. Світлична Г. О. Представництво у цивільному судочинстві: сучасний стан та перспективи вдосконалення правового регулювання. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. №12. С. 38–45.
107. Тертишніков В. І. Цивільний процес України: наук.-практ. посіб. Харків: Юрайт, 2015. 368 с.
108. Цивільний процес України: підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2014. 744 с.
109. Захарова О. С. Представництво у цивільному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. №4. С. 32–36.
110. Немеш П. Ф. Особливості законного представництва у цивільному судочинстві Гетьманщини (від середини XVII ст. до другої половини XVIII ст.). *Адвокат*. 2012. №4. С. 20–22.
111. Чванкін С. А. Види судового представництва. Чи є громадське представництво? *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса, 2004. Вип. 22. С. 572–576.

112. Феклістова О. В. Загальні поняття представництва. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*: матеріали наук.-практ. конф. (10 квіт. 2009 р.). Одеса, ОДУВС, 2009. С. 339.
113. Сеник С. В. Сторони представництва в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2014. № 3 (51). С. 77–83.
114. Трояновский А. В. Вопросы ответственности из отношений коммерческого посредничества (представительства) в римском праве. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 10. С. 75–78.
115. Худенко В. Институт представительства в исполнительном производстве. *Российская юстиция*. 1996. № 1. С. 16–18.
116. Розенберг Я. А. Представительство по гражданским делам в суде и арбитраже. Рига: Зинатке, 1981. 147 с.
117. Бичкова С. С., Чучкова Н. О. Особливості представництва іноземних осіб у цивільному процесі України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* Київ, 2012. Вип. 57. С. 274–280.
118. Павлуник І. А. Законне представництво в цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Київ. 2000. Вип. 37. С. 33–38.
119. Іванчулинець Д. В. Нормативно-фактичні підстави законного представництва в цивільному процесі. *Адвокат*. 2014. № 10. С. 17–20.
120. Іванчулинець Д. В. Сутність законного представництва у цивільному процесі. *Адвокат*. 2011. № 6. С. 25–29.
121. Немеш П. Ф. Розмежування законного представництва та інших видів представництва у цивільному процесі, що не пов'язані з видачею довіреності. *Адвокат*. 2011. № 7. С. 23–25.
122. Кострова Н. М. Законные представители как участники гражданского судопроизводства. *Советское государство и право*. 1987. № 5. С. 87–93.
123. Світлична Г. О. Законне представництво у цивільному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 10. С. 34–41.
124. Гелецька І. О. До питання про правову природу договірного представництва. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 2. С. 131–135.
125. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/page (дата звернення: 24.07.2018).
126. Шпак М. В. Окремі законодавчі пропозиції щодо реформування інституту професійного представництва адвоката у цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в ас-*

пекті судово-правової реформи: матеріали науково-практичної конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 24 листопада 2017 р.), за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2017. С. 73–74.
127. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 08.07.2018. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення: 24.07.2018).
128. Малахов С. О. Представництво прокурором інтересів громадянина або держави у виконавчому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 20 с.
129. Руденко М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 36 с.
130. Севрук О. Р. Представництво прокурором інтересів громадян та держави у наказному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
131. Терещук Г. А. Представництво прокуратурою інтересів дітей в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
132. Сапунков В. Представництво як процесуальний інститут. *Вісник прокуратури*. 2002. № 6. С. 67–72.
133. Руденко М. В., Руденко М. М. Деякі теоретичні і практичні аспекти правового статусу прокурора в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* Харків: ХНУ, 2012. № 1000: Серія «Право». С. 233–238.
134. Дунас Т. О., Руденко М. В. Концептуальні питання правового статусу прокурора у цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків: ХНУ, 2012. № 1034: Серія «Право». С. 238–242.
135. Руденко М. В., Руденко М. М. Функція прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів у контексті відновлення дії Конституції України 1996 року. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків: ХНУ, 2011. № 945: Серія «Право». С. 15–20.
136. Руденко М. В. Роль прокуратури у захисті прав людини і публічних інтересів поза кримінально-правовою сферою. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 819. Сер. Право. Вип. 2 (4). 2008. С. 19–26.
137. Руденко М. В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 9. С. 42–48.

138. Руденко М. В. Прокурор як суб'єкт виконавчого провадження: теорія і практика. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 757. Сер. Право. № 1 (2). 2007. С. 16–22.
139. Руденко М., Дунас Т. Форми представництва прокурора в цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 47–53.
140. Дунас Т., Руденко М. Завдання представництва прокурора в цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2006. № 7. С. 58–64.
141. Руденко М. В. Концептуальні (базові) питання представництва прокурором інтересів держави або громадянина в господарському суді. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 6. С. 53–62.
142. Руденко М. В. Актуальні питання правового статусу прокурора у цивільному судочинстві. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 106–116.
143. Руденко М., Глаговський В. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспекти). *Право України*. 1997. № 11. С. 59–63.
144. Руденко М. Участь прокурора в арбітражному судочинстві. *Право України*.1994. № 1–2. С. 16–19.
145. Руденко М. Представництво прокурором інтересів держави у арбітражному суді. *Право України*. 1998. № 5. С. 39–43.
146. Руденко М. Проблеми представництва прокуратурою екологічних інтересів у суді (теоретичний аспект). *Вісник Академії правових наук України*. 1998 р. № 3 (14). Харків: Право. 1998. С. 89–94.
147. Руденко М. Участь прокурора в господарському судочинстві: окремі питання теорії і практики. *Вісник Академії правових наук України*. 2002 р. № 1 (28). Харків: Право, 2002. С. 161–168.
148. Руденко М. Проблемні питання представництва прокуратури в арбітражних судах. *Вісник Академії правових наук України*. 2000 р. № 3 (22). Харків: Право. 2000. С. 109–117.
149. Гузе К. А. Представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді: монографія. Харків: Право, 2016. 200 с.
150. Грабовий О. А. Відмінність загальноцивільного представництва від процесуального представництва. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2015. № 4. С. 73–79.
151. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 17.06.2018. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 24.07.2018).
152. Доманова І. Ю. Інститут добровільного представництва в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 16 с.

153. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 19 с.
154. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1975. 23 с.
155. Сєвєрова Є. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 19 с.
156. Шаповал Л. І. Представництво в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
157. Цюра В. В. Структурний аналіз та принципи інституту представництва в цивільному праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. №2. С. 82–89.
158. Цюра В. В. Особливості реалізації права на захист за допомогою представництва. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. №2. С. 42–47.
159. Цюра В. В. Юридичні ознаки представництва в світлі загальної теорії цивільного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. №10. С. 42–48.
160. О. Д. Несімко, С. С. Сливка, М. Й. Штангрет. Сучасна особа юриста. Львів, Львівський інститут внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ. 1997. 116 с.
161. Рєзнікова В. В. Посередництво та представництво як суміжні правові категорії. *Вісник господарського судочинства*. 2010. №6. С. 55–67.
162. Юдин А. В. Проблемы гражданской процессуальной ответственности представителя лица, участвующего в деле. *Тенденции развития гражданского процессуального права России*. СПб., 2008. С. 486–499.
163. Abramson E. M. Attorneys, Clients, Ethics // Notre Dame Lawyer. 1977. Т. 52, №5. С. 797–801. URL: http://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2677&context=ndlr (дата звернення: 24.07.2018).
164. Eva E. Principles Of Lawyer's Profession Exercise // 7th World Conference on Educational Sciences / Alevriadou A., 2015. С. 2449–2453. URL: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815043098?via%3Dihub (дата звернення: 24.07.2018).
165. Anand R. K. The Lawyer`s Role in a Contemporary Democracy, Tensions Between Various Conceptions of the Lawyer`s Role, The Role of the Lawyer in the American Democracy // Fordham Law Review. 2009. Т. 77, №4. С. 1611–1634. URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4423&context=flr (дата звернення: 24.07.2018).
166. Bard M., Bamford B. A. The Bar: Professional Association or Medieval Guild? // Catholic University of America Law Review. 1970. Т. 19, №4.

С. 393–458. URL: http://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2764&context=lawreview (дата звернення: 24.07.2018).
167. Ellmann S. Ethic of Care as an Ethic for Lawyers, The // Georgetown Law Journal. 1992. Т. 81, № 7. С. 2665–2726. URL: https://digitalcommons.nyls.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com/&httpsredir=1&article=1104&context=fac_articles_chapters (дата звернення: 24.07.2018).
168. Hazard G. C. The Morality of Law Practice // Hastings Law Journal. 2015. Т. 66, № 2. С. 359–380. URL: https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com/&httpsredir=1&article=2317&context=faculty_scholarship (дата звернення: 24.07.2018).
169. Kohn N. A., Koss C. LAWYERS FOR LEGAL GHOSTS: THE LEGALITY AND ETHICS OF REPRESENTING PERSONS SUBJECT TO GUARDIANSHIP // Washington Law Review. 2016. Т. 91, № 2. С. 581–636. URL: http://digital.law.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/1587/91WLR0581.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 24.07.2018).
170. Kuhn T. Positioning Lawyers: Discursive Resources, Professional Ethics and Identification // Organization. 2009. Т. 16, № 5. С. 681–704. URL: http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1350508409338886 (дата звернення: 24.07.2018).
171. Megarry R. Barristers and Judges in England Today // Fordham Law Review. 1982. Т. 51, № 3. С. 387–398. URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4610&context=flr (дата звернення: 24.07.2018).
172. Terry L. S. Putting the Legal Profession's Monopoly on the Practice of Law in a Global Context // Fordham Law Review. 2014. Т. 82, № 6. С. 2903–2937. URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5003&context=flr (дата звернення: 24.07.2018).
173. Whelan C. J., Ziv N. Privatizing Professionalism: Client Control of Lawyers' Ethics // Fordham Law Review. 2012. Т. 80, № 6. С. 2577–2613. URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4803&context=flr (дата звернення: 24.07.2018).
174. Wolski B. On mediation, legal representatives and advocates // University of New South Wales Law Journal. 2015. Т. 38, № 1. С. 5–47. URL: http://epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1726&context=law_pubs (дата звернення: 24.07.2018).
175. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика. 2-е изд., испр. Москва: «Проф-образование», 2000. 312 с.
176. Варфоломеєва Т. В. Проблеми української адвокатури. *Адвокат*. 2009. № 10. С. 7–9.

177. Варфоломеєва Т. В. Проблеми української адвокатури. *Адвокат*. 2009. № 12. С. 4–6.
178. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page (дата звернення: 24.07.2018).
179. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 24.07.2018).
180. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Дата оновлення: 01.01.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 24.07.2018).
181. Проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» від 28.09.2017 № 7147. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 (дата звернення: 24.07.2018).
182. Проект Закону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» від 17.10.2017 № 7147-1 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728 (дата звернення: 24.07.2018).
183. Ківалов назвав справжню мету законопроекту «Про юридичну освіту». URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/kivalov-nazvav-spravzhnyu-metu-zakonoproektu-pro-yuridichnu-osvitu.htm (дата звернення: 24.07.2018).
184. Скасування дипломів юристів не буде. URL: https://www.vectornews.net/news/politics/39812-skasuvannya-diplomv-yuristv-ne-bude.html (дата звернення: 24.07.2018).
185. Як «реформують» юридичну освіту. URL: http://www.osvita.org.ua/news/79163.html (дата звернення: 24.07.2018).
186. Скрябін О. М. Обговорення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 2 (48). С. 66–71.
187. Чечина Н. А. Представительство в гражданском судопроизводстве. *Известия Высших учебных заведений. Правоведение*. 1989. № 6. С. 56–59.
188. Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Том 11. Число 2 (30). С. 63–74.
189. Андрєєвський В. В. Основи юридичної природи адвокатури: теорія, історія та сучасність. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 6. С. 87–92.
190. Андрєєвський В. В. Зовнішня та внутрішня організація адвокатури. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 2. С. 130–135.

191. Шпак М. В. Питання процесуального представництва в проектах нормативних актів з цивільного та господарського судочинства. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / Харків: Право, 2016. С. 191–192.
192. Нейштадт Т. Э. Советский адвокат. Москва: Б. и., 1958. 40 с.
193. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: учебник. Издание 2-е, с изменениями и дополнениями. Харьков: Эспада. 2009. 384 с.
194. Панченко В. Ю. Квалифицированность как признак юридической помощи. *Адвокатская практика*. 2012. №2. С. 18–20.
195. Бандурка О. М., Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
196. Кузнец А. Н. Некоторые аспекты злоупотребления правами адвокатами в гражданском процессе. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 161–169.
197. Леонтьева Е. А. О деятельности адвоката-представителя в гражданском судопроизводстве. *Адвокатская практика*. 2008. №4. С. 13–15.
198. Дрейзіна Д. В. Деякі питання участі адвоката у цивільному процесі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. *Науковий часопис*. Хмельницьк, 2002. №2. С. 245–247.
199. Советская адвокатура. Задачи и деятельность. Отв. ред. А. А. Круглов. Москва: Юрид. лит. 1968. 144 с.
200. Павлуник І. Особливості участі адвоката у цивільному процесі. *Право України*. 1999. №9. С. 62–65.
201. Стецовский Ю. И., Мирзоев Г. Б. Профессиональный долг адвоката и его статус: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 159 с.
202. Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Затверджене рішенням Ради адвокатів України від 03 лютого 2017 року №6. URL: https://kmkdka.com/sites/default/files/files/2018-03-30-polozhennya-45_5afab3436a16b.pdf (дата звернення: 25.07.2018).
203. Гетманцев О. В., Пацурківський П. С. Поняття принципів цивільного процесу та їх значення у правозастосовчій діяльності суду. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 187. Правознавство. Чернівці: Рута / університет Чернівецький; відп. ред. П. С. Пацурківський, 2003. С. 60–65.
204. Гетманцев О. В. Цивільна процесуальна форма і система принципів цивільного процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 172 Правознавство. 2003. С. 24–28.

205. Ізарова І. О. Принципи цивільного процесу ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 160–164.
206. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише законові як один з основних принципів судочинства в Україні. *Право України*. 2002. № 4. С. 124–127.
207. Немеш П. Ф. Поняття та зміст принципу безперервності в цивільному процесі. *Адвокат*. 2013. № 8. С. 15–17.
208. Голубєва Н. Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 53. С. 103–114. URL: http://www.apdp.in.ua/v53/17.pdf (дата звернення: 25.07.2018).
209. Кваліфікаційний (адвокатський) іспит: навч. посібник для осіб, які виявили бажання стати адвокатом: у 17 кн. За наук. ред. О. Д. Святоцького [та ін.]. К.: Ін Юре, 2017. Кн. 6: Цивільне процесуальне право / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта. 2017. 152 с.
210. Кройтор В. А. Принцип усності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 144–151.
211. Кройтор В. А. Принцип безпосередності цивільного судочинства. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразін*а. Харків: ХНУ, 2010. № 919: Серія «Право», Вип. 7. С. 50–55.
212. Кройтор В. А. Принцип одноособового та колегіального розгляду справ у порядку цивільного судочинства. *Університетські наукові записки*. 2009, № 3. Хмельницький університет управління та права. 2009. С. 51–54.
213. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 25. Харків: Нац. ун-т внутр. справ; відп. ред. О. М. Бандурка, 2004. С. 354–360.
214. Шутенко О. В. Принцип диспозитивности: исторический аспект. *Проблеми законності*. Вип. 41. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. С. 70–75.
215. Шутенко О. В. К вопросу о природе принципа диспозитивности в гражданском процессуальном праве. *Проблеми законності*. Вип. 44. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. С. 76–80.
216. Шутенко О. В. Принцип диспозитивности и участие прокурора в гражданском процессе. *Проблеми законності*. Вип. 37. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. С. 157–160.
217. Ізарова І. Принцип публічності в цивільному процесі і його зміст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2011. Вип. 89. С. 66–69.

218. Ізарова І. О. Проблеми реалізації принципу публічності під час ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 61–67.
219. Короєд С. О. Принцип пропорційності як нова засада цивільного судочинства за проектом нової редакції ЦПК України. *Держава і право: Юридичні науки*: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юрид. думка, 2017. Вип. 76. С. 115–125.
220. Короєд С. О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного судочинства? *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 56. С. 275–279.
221. Короєд С. О. Вплив диспозитивності на ефективність правосуддя в цивільних справах. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. Вип. 60. С. 231–236.
222. Мамницкий В. Ю. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков: Б. и., 1995. 177 с.
223. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. юрид. акад. України. Харків: [б. в.], 1995. 14 с.
224. Мамницкий В. Ю. Участие сторон в производстве по делу в суде первой инстанции как элемент содержания принципа состязательности в гражданском судопроизводстве. *Проблеми законності*. Вип. 33. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1998. С. 112–117.
225. Рожнов О. В. Принцип оперативности в гражданском процессуальном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков: Б. и., 2000. 184 с.
226. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2000. 20 с.
227. Рожнов О. В. Проблемы реализации принципа оперативности при возбуждении пересмотров судебных постановлений. *Проблеми законності*. Вип. 37. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. С. 160–164.
228. Сібільов Д. М. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012 р. № 1 (68). С. 118–126.

229. Жушман М. В. Принципи цивільного судочинства та правосуддя. Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид. 2011. № 1 (1). С. 19. URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62379/57928 (дата звернення: 25.07.2018).
230. Гетманцев О. В. Співвідношення аксіом і принципів в цивільному процесі України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 200. Правознавство. 2003. С. 51–54.
231. Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 21–26.
232. Городовенко В. Принцип державної мови судочинства і діловодства в судах України: проблеми правозастосування. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. Акад. прав. наук України. Харків: Право, 2011 р. № 4 (67). С. 161–169.
233. Погребняк С. П. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.
234. Шпак М. В. Принцип професіоналізму як засада надання кваліфікованої правової допомоги адвокатом у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2017. Вип. № 1 (88). С. 211–219.
235. Положення про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України. Затверджене рішенням Ради адвокатів України від 01 червня 2013 року № 155. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2013.06.01-polozhennya-155.pdf (дата звернення: 25.07.2018).
236. Воробйова К. Реформування адвокатури: pro et contra. *Юридичний журнал*. 2012. № 6 (120). С. 40–45.
237. «Ощадбанк» нанял американских адвокатов для суда с Россией по активам в Крыму. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/oshchadbank-nanyal-amerikanskih-advokatov-1482499838.html (дата звернення: 25.07.2018).
238. Шпак М. В. Перспективы нормативного регулирования деятельности адвоката как профессионального представителя в гражданском процессе Украины (на основе анализа отдельных законопроектов). *Закон и жизнь (Legea si Viata) в Украине*: междунар. наук.-практ. прав. журн. 2016. № 7/2 (295). С. 141–144.
239. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Коновалов проти України» (Заява № 13242/02). Страсбург, 18 жовтня 2007 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_312?nreg=974_312&find=1&text=&x=0&y=0 (дата звернення: 25.07.2018).

240. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Мала проти України» (Заява №4436/07). Страсбург, 3 липня 2014 Остаточне 17.11.2014. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_a23?nreg=974_a23&find=1&text=&x=0&y=0 (дата звернення: 25.07.2018).
241. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа Моріса проти Франції. (Заява №29369/10). Страсбург, 23 квітня 2015 URL: https://precedent.in.ua/2016/12/09/moris-proty-frantsiyi/ (дата звернення: 25.07.2018).
242. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Бочан проти України» (Заява N 7577/02). Страсбург, 3 травня 2007. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_209?nreg=974_209&find=1&text=&x=0&y=0 (дата звернення: 25.07.2018).
243. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Бочан проти України (№2)» (Заява №22251/08). Страсбург, 5 лютого 2015 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a43/page (дата звернення: 25.07.2018).
244. Тернопільський адвокат виграв в Євросуді справу проти України, яка тривала 20 років. URL: http://zz.te.ua/ternopilskyj-advokat-vyhrav-v-evrosudi-spravu-proty-ukrajiny-yaka-tryvala-20-rokiv/ (дата звернення: 25.07.2018).
245. Вегеле І. Адвокатська монополія: європейський досвід. *Право України*. 2016. №7. С. 56–63.
246. Святоцька В. Адвокатура Польщі: генеза, європейські стандарти та національні особливості. *Право України*. 2016. №12. С. 69–78.
247. Батлер В. Адвокати у Сполучених Штатах Америки. *Право України*. 2017. №3. С. 157–164.
248. Святоцька В. Інститут адвокатури Франції: історична генеза, сучасна організація та професійна діяльність. *Право України*. 2016. №4. С. 129–138.
249. Святоцька В. Інститут адвокатури Франції: особливості формування і розвитку. *Право України*. 2011. №10. С. 247–253.
250. Майер Х. Роль адвоката в немецком гражданском процессе: практический аспект. *Санація та банкрутство*. 2016. №3–4. С. 204–207.
251. Святоцька В. Інститут адвокатури Німеччини: заснування, становлення, організація та діяльність. *Право України*. 2016. №1. С. 174–181.
252. Святоцький О., Шевченко М. Адвокатура Республіки Білорусь. *Право України*. 2003. №7. С. 105–108.
253. Святоцький О., Шевченко М. Адвокатура Республіки Казахстан. *Право України*. 2003. №8. С. 86–92.

254. Святоцький О. Адвокатура в Японії. *Право України*. 1993. № 9–10. С. 57–58.
255. Нор В., Войнарович А. Адвокат як єдиний суб'єкт надання правничої допомоги у судовому провадженні: міжнародний досвід та вітчизняні законодавчі новели. *Право України*. 2016. № 12. С. 9–18.
256. Шпак М. В. Теоретичні засади професійного представництва адвоката у цивільному процесі. *Цивільний процес на зламі століть*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю заснування каф. цив. процесу (м. Харків, 20–21 жовт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 131–133.
257. Діткевич І. І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
258. Чорнолуцький Р. В. Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 20 с.
259. Дербакова Ю. А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.
260. Пліс І. О. Податкова правосуб'єктність фізичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 18 с.
261. Костюк В. Л. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 35 с.
262. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь; ВИЮН МЮ СССР. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. 367 с.
263. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. Москва: Юрид. лит., 1967. 494 с.
264. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. Б. Зейдер. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. 74 с.
265. Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Душанбе: Таджик. Гос. Ун-т, 1962. 40 с.
266. Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения / Н. А. Чечина. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1962. 67 с.
267. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение / В. Н. Щеглов. Москва: Юридическая литература, 1966. 168 с.
268. Теория государства и права: учебник / под ред. С. С. Алексеева. Москва: Юридическая литература, 1985. 480 с.
269. Теория государства и права: учебник / под ред. А. И. Денисова. Москва: Юридическая литература, 1980. 432 с.
270. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / Харьков: Консум, 2000. 704 с.
271. Словарь терминов по теории государства и права: учебное пособие. Рук. авт. кол. Н. И. Панов. Харьков: Основа, 1997. 180 с.

272. Костюк В. Л. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ: 2009, Вип. 44. С. 14–19.
273. Окунєв І. С. Проблема правосуб'єктності як складова теорії правового статусу суб'єкта права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ: 2007. Вип. 37. С. 58–65.
274. Бородовський С. О. Правочиноздатність фізичної особи як елемент її правосуб'єктності. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 4. С. 128–133.
275. Водоп'ян Т. Правосуб'єктність фізичної особи в цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2010. № 5. С. 57–62.
276. Первомайський О. Окремі питання вчення про цивільну правосуб'єктність. *Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України:* тези наук. доп. та повідом. учасників наук. конф. мол. учених (м. Харків, 30 черв. 2001). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. С. 93–95.
277. Трапезникова А. В. Носитель правосубъектности: цивилистический аспект. *Современное право*. 2013. № 7. С. 72–75.
278. Форманюк В. І. Правова природа категорії «цивільна правосуб'єктність». *Правове життя сучасної України*: тези доп. 10-ї ювіл. звіт. наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА 27–28 квітня. Одеса: Фенікс / відп. ред. Ю. М. Оборотов, 2007. С. 252–254.
279. Зозуляк О. І. Про сутність цивільної правосуб'єктності як характеристику правового статусу особи. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам`яті В. П. Маслова, 25 лют. 2011 р. Х.: Кроссроуд, 2011. С. 317–320.
280. Грудницька С. Господарська правосуб'єктність: проблеми визначення сутності та поняття. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 65–69.
281. Ментух Н. Ф. Поняття господарської правосуб'єктності. *Адвокат*. 2011. № 2. С. 39–41.
282. Артеменко І. А. Поняття та зміст адміністративно-процесуальної правосуб'єктності органів виконавчої влади. *Право і Безпека*. 2012. № 5 (47). С. 56–60.
283. Бевзенко В. М. Сутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів владних повноважень. *Адвокат*. 2009. № 2. С. 13–17.
284. Надьон В. В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві. *Проблеми законності*. Харків, 2014. Вип. 125. С. 100–109.

285. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3 (16). С. 21–26.
286. Жушман М. В. Еволюція цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови права на звернення до суду. *Проблеми законності*. Харків, 2011. Вип. 117. С. 132–139.
287. Мельник Ю. О. Цивільна процесуальна правоздатність інших учасників цивільного процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. Одеса, 2015. Вип. 15, т. 2. С. 47–49.
288. Штефан М. Цивільна процесуальна правосуб'єктність фізичних і юридичних осіб як суб'єктів приватної власності. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С. 58–66.
289. Гражданские процессуальные правоотношения и их субъекты: учеб. пособие / В. В. Комаров, П. И. Радченко. К.: УМК ВО, 1991. 104 с.
290. Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность как научная проблема. *Проблеми законності*. Харків, 1998. Вип. 34. С. 155–159.
291. Гусаров К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя. *Українське право*. К.: 2003. № 1 (16). С. 171–178.
292. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2000. 201 с.
293. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубєвої. Х.: Одіссей, 2009. 952 с.
294. Гузе К. А. Генезис института прокурорского представительства в гражданском судопроизводстве Украины. *Legea si Viata*: междунар. наук.-практ. прав. журн. 2017. № 10/2 (310). С. 26–30.
295. Лазько Г. З. Питання правового регулювання повноважень представника у цивільному процесі. *Юридичні читання молодих вчених*: зб. матеріалів всеукр. наук. конф., 23–24 квіт. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2004. С. 372–375.
296. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.
297. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року «09» червня 2017 року. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf (дата звернення: 25.07.2018).
298. Цивільне процесуальне право: підручник / [І. С. Ярошенко, І. О. Ізарова, О. М. Єфімов та ін.]; за заг. ред. І. С. Ярошенко. Київ: КНЕУ, 2014. 519 с.

299. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія. Харків: Право, 2015. 400 с.
300. Компанейцев С. Професійний обов'язок як структурний елемент деонтологічних засад діяльності адвоката. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 115–118.
301. Головань І. В. До питання про організаційні форми діяльності адвокатури. *Адвокат*. 2004. № 5. С. 25–27.
302. Юсько С. С. Принципы и нормы профессионального поведения адвоката. *Адвокатская практика*. 2011. № 2. С. 14–16.
303. Зейкан Я. П. Цивільний процесуальний кодекс України. Станом на 15.06.2011: науково-практичний коментар. Київ: КНТ, 2011. 680 с.
304. Гражданский процесс: учебник. Издание второе, переработанное и дополненное / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. Москва: «Проспект», 1998. 472 с.
305. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 122–126.
306. Мельник Я. Я. Виконання цивільних процесуальних обов'язків особами, які надають правову допомогу. *Університетські наукові записки*. 2010. № 1 (33). С. 47–53.
307. Ковальська В. С. Юридичний факт як підстава зміни та припинення сімейних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 22 с.
308. Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1976. 24 с.
309. Красавчиков О. А. Теория юридических фактов в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1950. 14 с.
310. Синюков В. Н. Юридические факты в системе общественных отношений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1984. 21 с.
311. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 36 с.
312. Бакаянова Н. М. Пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання використання ордеру адвоката. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова, 16-17 трав. 2014 р.: у 2-х т. / Нац. ун-т , Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Півден. регіон. центр Нац. акад. прав. наук України. Одеса: Юрид. літ., 2014. Т. 1. С. 192–195.
313. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі. Науково-практичний коментар (2-е вид., стереотип.). Київ: КНТ, 2008. 488 с.

314. Кармаза А. А. Правовые источники и принципы осуществления адвокатской деятельности в Украине (защита прав в цивилистическом процессе). *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 44–51.
315. Павліш П. В. Договір про надання юридичної допомоги за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 20 с.
316. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
317. Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів. Затверджене рішенням Ради адвокатів України від 17 грудня 2012 р. №36. Зі змінами і доповненнями рішенням Ради адвокатів України №79 від 16 лютого 2013 р. та №187 від 27 липня 2013 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2013.07.27-polozhennja-187-pro-order-na-nadannja-pravovoi-dopomogi-ta-porjadok-vedennja-reestru-orderiv.pdf (дата звернення: 26.07.2018).
318. Світлична Г. О. Повноваження адвоката та їх посвідчення при здійсненні представництва у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (22 травн. 2010 р.). Х.: Нац. ун-т внутр. справ / Харківський національний університет внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології, 2010. С. 311–314.
319. Русин А. Применение ордера адвоката в гражданском судопроизводстве. *Закон и жизнь (Legea si Viata) в Украине*. 2015. №10/3 (286). С. 48–51.
320. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 27 вересня 2016, судова справа: №335/10669/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/61952551 (дата звернення: 26.07.2018).
321. Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 12 червня 2009 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/34736351F6237722C2257AF400505989 (дата звернення: 26.07.2018).
322. Комаров В. В. Метод правового регулирования гражданских процессуальных отношений: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1980. 161 с.
323. Мозолин В. П. Гражданско-процессуальное правоотношение по советскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1954. 14 с.
324. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

325. Ломанова Н. П. Субъекты гражданских процессуальных правоотношений в особом производстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1987. 20 с.
326. Сафулько С. Ф., Зейкан Я. П. Щодо повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 11. С. 45–48.
327. Романова А. В. Применение категории разумности при решении вопроса о возмещении расходов на оплату услуг представителя. *Российская юстиция*. 2008. № 4. С. 51–54.
328. Головань І. В. Юридична практика і адвокатська діяльність в Україні. *Адвокат*. 2005. № 8. С. 3–11.
329. Булатов А. С. Юридическая ответственность (общетеоретические проблемы): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1985. 19 с.
330. Зелена І. В. Юридична відповідальність у приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
331. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
332. Середюк В. В. Юридична відповідальність в правовій науці України та Польщі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.
333. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.
334. Загальна теорія держави і права [Підручник для студентів вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2010. 584 с.
335. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те видання допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.
336. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підручник. Київ: Кондор, 2002. 353 с.
337. Теорія держави і права: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Ю. А. Ведєрніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2013. 384 с.
338. Основи держави і права України: підручник / за ред. проф. В. Л. Ортинського, проф. В. К. Грищука, М. А. Мацька. Київ: Знання, 2008. 583 с.
339. Меєрович Н. А. До питання відповідальності адвоката. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 168–173.
340. Коваленко Т. С. Дисциплінарна відповідальність адвокатів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

341. Андрєєвський В. В. Дисциплінарне право в адвокатурі та правила адвокатської професії. *Часопис Київського університету права*. 2007. №4. С. 177–181.
342. Чуйков Ю. Н. Частное определение в советском гражданском судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1971. 20 с.
343. Аналіз стану здійснення судочинства у І півріччі 2016 року (за даними судової статистики). URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB (дата звернення: 26.07.2018).
344. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 №8. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07 (дата звернення: 27.07.2018).
345. Окрема ухвала Апеляційного суду міста Києва від 04.12.2013, судова справа №22-ц/796/12576/2013. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36469500 (дата звернення: 27.07.2018).
346. Окрема ухвала Апеляційного суду Одеської області від 18.02.2016, судова справа №2-6294/11. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56121242 (дата звернення: 27.07.2018).
347. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Харків: Право, 2010. 352 с.
348. Гусаров К. В. Особливості окремої ухвали у цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №2. С. 139–141.
349. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-ІІІ. Дата оновлення: 14.06.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 27.07.2018).
350. Карнаух Т. М., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юстініан, 2011. 400 с.
351. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Х.: Харків юридичний, 2008. 928 с.
352. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Атіка, 2007. 404 с.
353. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.
354. Лукіна І. М. Заходи процесуальної відповідальності щодо покладання нових або додаткових обов'язків на правопорушника цивільного процесуального права. *Право і Безпека*. 2012. №4 (46). С. 289–294.
355. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність (на прикладі майнової відповідальності). *Право і безпека*. 2005. №2 (4/2). С. 149–151.

356. Тумащик Н. Н. Гражданская процессуальная ответственность как один из видов юридической ответственности. *Право и демократия*. Вып. 15. Минск. 2004. С. 183–195.
357. Кузнецов Н. В., Новиков А. Г. Некоторые вопросы гражданской процессуальной ответственности. *Вестник Саратовской государственной академии права*. 2002. № 2 (31). С. 11–16.
358. Алєксєєнко О. Б. Заходи цивільної процесуальної відповідальності. *Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку*: зб. наук. праць / Одес. нац. юрид. акад., Вища шк. економії і адміністрації м. Битом (Польща), Апеляц. суд Миколаїв. обл., Упр. юстиції в Миколаїв. обл. Миколаїв: Б. в., 2006. С. 473–475.
359. Бутнев В. В. Гражданская процессуальная ответственность: монография. Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 1999. 62 с.
360. Гальперин М. Л. Срок давности привлечения к гражданской процессуальной ответственности. *Тенденции развития гражданского процесуального права России*. СПб.: Юрид. центр Пресс / Санкт-Петербургский гос. ун-т. Юрид. фак., Ин-т гос-ва и права РАН. С.-Петерб. фил., 2008. С. 617–627.
361. Власов А. А. Гражданский процесс: учебник для бакалавров. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2012. 548 с.
362. Зайцев И. М. Гражданская процессуальная ответственность. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 93–96.
363. Лукіна І. М. Цивільне процесуальне правопорушення як підстава цивільної процесуальної відповідальності. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 267–271.
364. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права: монография. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1987. 104 с.
365. Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
366. Русин О. Ю. Відповідальність судового представника в цивільному процесі за неналежне виконання своїх функцій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 43–46. URL: http://lsej.org.ua/2_2016/12.pdf (дата звернення: 27.07.2018).
367. Кім Ю. Фактично ВКДКА формує практику правозастосування Правил адвокатської етики. URL: http://zib.com.ua/ua/42755-valentin_zagariya_faktichno_vkdka_formue_praktiku_pravozasto.html (дата звернення: 27.07.2018).

368. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. №3 (15). С. 115–122.
369. Кравченко М. В. Звільнення адвокатів від цивільно-правової відповідальності за договором про надання правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2015. №4. С. 188–191.
370. Заочне рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 14 жовтня 2013, судова справа №310/7174/13-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/34156099 (дата звернення: 27.07.2018).
371. Рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 17 листопада 2016, судова справа №159/2873/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/62766087 (дата звернення: 28.07.2018).
372. Рішення Краснолиманського міського суду Донецької області від 01 квітня 2016, судова справа №236/266/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56952064 (дата звернення: 28.07.2018).
373. Vamvakas v. Greece (no. 2), no. 2870/11, § …, 9 April 2015. URL: https://precedent.in.ua/2016/10/12/vamvakas-proty-gretsiyi/ (дата звернення: 28.07.2018).
374. Антимонов Б. С., Герзон С. Л. Адвокат в советском гражданском процессе. Пособие для адвокатов. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1954. 259 с.
375. Фурса С. Адвокат на межі закону й права. *Юридична Україна*. 2003. №9. С. 82–85.
376. Якименко О. Адвокат у цивільному процесі. *Адвокат*. 1999. №4. С. 12–14.
377. Навроцька Ю., Угриновська О. Тенденції електронізації цивільного судочинства України. *Право України*. 2017. №8. С. 130–138.
378. Ханик-Посполітак Р. Запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві України. *Право України*. 2017. №8. С. 122–129.
379. Білоусов Ю. Суд як суб'єкт відносин із виконання судових рішень у контексті оновлення цивільного процесуального законодавства. *Право України*. 2017. №8. С. 100–108.
380. Морозова С. Окрема ухвала суду: нові підходи до правового регулювання у цивільному судочинстві. *Право України*. 2017. №8. С. 65–75.
381. Ізарова І. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. №8. С. 33–44.
382. Ткачук О. Спрощене провадження – новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України*. 2017. №8. С. 45–56.
383. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2015. 281 с.
384. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2016. 848 с.

385. Цивільний процес: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. За ред. Ю. В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.
386. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. / О. О. Штефан. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
387. Теория юридического процесса. Под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков: Вища шк., 1985. 192 с.
388. Луспеник Д. Значення стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду та деякі особливості проведення попереднього судового засідання судом першої інстанції. *Право України*. 2006. № 11. С. 56–62.
389. Луспеник Д. Д. Провадження у справі до судового розгляду та деякі особливості проведення попереднього судового засідання. *Теорія та практика судової діяльності*: наук.-практ. посіб. К.: Атіка, 2007. С. 99–111.
390. Іванченко О. П. Сучасна наука про стадійність цивільного процесу. *Судова апеляція*. 2007. № 3 (8). С. 74–82.
391. Татулич І. Стадії в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 100–102.
392. Притика Ю. Д. Співвідношення понять «стадія» та «провадження» в цивільному процесуальному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2009. Вип. 81. С. 164–168.
393. Гладишко Ю. П. Поняття стадії цивільного процесу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2006. Вип. 33. С. 314–321.
394. Цивільний процес України: акад. курс: підруч. за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. 848 с.
395. Шабалін А. В. Стадії наказного провадження: поняття, класифікація та характеристика. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ. 2008. Вип. 42. С. 391–395.
396. Сидоренко О. О. Провадження і стадії в цивільному процесі. *Проблеми законності*. Харків, 2004. Вип. 69. С. 55–59.
397. Удальцова І. В. Окреме провадження та проблеми визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 20 с.
398. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
399. Вербіцька М. В. Наказне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.
400. Єрошенко О. Б. Правове регулювання наказного провадження за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.

401. Шабалін А. В. Судочинство у справах наказного провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
402. Чертков В. Л. Правовое положение адвокатов в гражданском процессе. *Советское государство и право*. 1982. № 8. С. 106–109.
403. Масюк В. В. Позовна заява: алгоритм складання та подання. Харків: Право, 2012. 76 с.
404. Новичкова З. Т. Обеспечение иска в советском судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1973. 20 с.
405. Юсупов Т. Б. Обеспечение иска в арбитражном и гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 22 с.
406. Рузіна Р. Підготовка адвоката до участі в судовому розгляді цивільних справ. *Радянське право*. 1987. № 8. С. 29–31.
407. Малярчук Л. С. Адвокат-специалист в области права как субъект предоставления правовой помощи. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 68–77.
408. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 23.07.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 29.07.2018).
409. Малявина Н. Б. Адвокат как субъект медиативной деятельности. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2013. № 5. С. 54–56.
410. Сібільов Д. М. Медіація як система позасудових процедур. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (22 травн. 2010 р.). Х.: Нац. ун-т внутр. справ / Харківський національний університет внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології, 2010. С. 299–302.
411. Зинченко А. И. Мировые соглашения в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1981. 18 с.
412. Бортнік О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 19 с.
413. Огренчук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
414. Бахметьев В. Н. Правовая природа мирового соглашения. *Современное право*. 2013. № 3. С. 111–113.
415. Дерій О. О. Мирові угоди щодо аліментних зобов'язань: актуальні питання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* Київ, 2013. Вип. 61. С. 160–166.

416. Кравчук В. Тактика цивільного процесу: захист проти позову. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. №8. С. 51–54.
417. Соколянський Д. В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2012. Вип. 66. С. 348–353.
418. Калачева Е. Н. К вопросу об участии адвокатов в процедуре медиации. *Адвокатская практика*. 2011. №2. С. 2–5.
419. Масюк В. В. Проблемні питання застосування мирової угоди в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* Херсон, 2013. Вип. 3 Т. 1. С. 93–95.
420. Батожська О. Проблеми виконання мирових угод у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. №3. С. 49–52.
421. Сібільов Д. М. Мирова угода в господарському та цивільному процесі. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам. проф. О. А. Пушкіна, 23 трав. 2009 р. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. С. 310–312.
422. Кацавець Р. С. Ораторське мистецтво як складник професійних якостей юриста. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. №1 (14). С. 137–141.
423. Олійник О. Специфіка юридичної риторики адвоката як професійного учасника судового процесу. *Юридична Україна*. 2010. №9. С. 4–8.
424. Володина С. И. Речь адвоката – глазами судей. *Адвокатская практика*. 2009. №2. С. 16–18.
425. Ерошенко А. Представительские полномочия адвоката по гражданскому делу. *Советская юстиция*. 1984. №10. С. 23–24.
426. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25.04.2012 р. №11-рп/2012. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12 (дата звернення: 29.07.2018).
427. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24.10.2008 №12. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08 (дата звернення: 29.07.2018).
428. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 431 с.
429. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.

430. Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
431. Гусаров К. Законодавчі ініціативи змін апеляційного провадження цивільного судочинства: основні новели. *Право України*. 2017. № 8. С. 76–82.
432. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 09 лютого 2017, судова справа № 2-3453/04. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/64632449 (дата звернення: 29.07.2018).
433. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 16 січня 2017, судова справа № 592/10146/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/64086972 (дата звернення: 29.07.2018).
434. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 29 грудня 2016, судова справа № 528/619/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63814526 (дата звернення: 29.07.2018).
435. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 30 грудня 2016, судова справа № 305/1468/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63866820 (дата звернення: 29.07.2018).
436. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 12 грудня 2016, судова справа № 2-о-8/08. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63376324 (дата звернення: 29.07.2018).
437. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 09 грудня 2016, судова справа № 127/15077/14-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63344665 (дата звернення: 29.07.2018).
438. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 28 листопада 2016, судова справа № 127/10559/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/63029980 (дата звернення: 29.07.2018).
439. Гусаров К. В. Вплив конституційної скарги на остаточність судового рішення та вичерпання національних засобів юридичного захисту у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2017. № 1. С. 120–129.
440. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 жовтня 2016. № 6-1724цс16. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/179AD0E346DB8507C225804B00342B31 (дата звернення: 29.07.2018).
441. Гончар И. Сделать исключение. Судебная реформа предполагает установление исключительного права адвокатов на оказание правовой помощи в судах и государственных органах. *Юридическая практика*. 2015. 8 декабря. № 49 (937). С. 8.
442. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 18 квітня 2017, судова справа № 826/64/17. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66084757 (дата звернення: 29.07.2018).

443. В Україні не виконують 70% рішень судів. URL: http://zib.com.ua/ua/112922-v_ukraini_ne_vikonuyut_70_rishen_sudiv.html (дата звернення: 29.07.2018).
444. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 Дата оновлення: 02.10.2013. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.07.2018).
445. Рішення Європейського суду з прав людини від 19.03.1997 Справа «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_079 (дата звернення: 29.07.2018).
446. Рішення Європейського суду з прав людини від 27.07.2004 Справа «Ромашов проти України» (Заява N 67534/01). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_227 (дата звернення: 30.07.2018).
447. Рішення Європейського суду з прав людини від 11.01.2005 Справа «Дубенко проти України» (Заява N 74221/01). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_251 (дата звернення: 30.07.2018).
448. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 №1404-VIII. Дата оновлення: 17.06.2018. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 (дата звернення: 30.07.2018).
449. Виконавче провадження: навч.-практ. посіб. / В. В. Комаров, В. В. Баранкова, В. А. Бігун та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2014. 704 с.
450. Фурса С. Я., Щербак С. В. Виконавче провадження в Україні: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2002. 480 с.
451. Афанасьєв В. В. Організаційно-правові проблеми виконавчого провадження в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1995. 14 с.
452. Талан Л. Г. Реалізація судових рішень у виконавчому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 201 с.
453. Верба-Сидор О. Б. Правосуб'єктність суду у виконавчому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
454. Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 240 с.
455. Ляшенко Р. О. Приведення судових рішень у цивільних справах до примусового виконання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.
456. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
457. Волкова Н. В. Представительство в исполнительном производстве (отдельные аспекты). *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 268–275.

458. Бичкова С. С. Інститут представництва у виконавчому провадженні. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. [за результатами третьої міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.] / Хмельниц. ун-т упр. та права, Гол. упр. юстиції у Хмельниц. обл., Держ. виконавча служба України, Євраз. асоц. прав. шкіл та правників. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 113–121.
459. Кухнюк Д. Осуществление адвокатом представительства в исполнительном процессе Украины. *Закон и жизнь (Legea si Viata) в Украине*. 2016. № 2/2 (290). С. 80–83.
460. Винцславская М. В. Адвокат в исполнительном процессе. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 262–268.
461. Чабан С. Представництво сторін у виконавчому провадженні. *Вісник Львівського Університету. Серія юридична.* 2001. Вип. 36. С. 343–345.
462. Чабан С. Участь адвоката у виконавчому провадженні. *Право України*. 2001. № 11. С. 84–85.
463. Мальський М. М. Актуальные аспекты представительства сторон исполнительного производства адвокатом. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 275–283.
464. Паскар А. Л. Особливості участі адвоката у виконавчому провадженні. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. [за результатами третьої міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.] / Хмельниц. ун-т упр. та права, Гол. упр. юстиції у Хмельниц. обл., Держ. виконавча служба України, Євраз. асоц. прав. шкіл та правників. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 121–127.
465. Одосий О. Ю. Участие адвоката в исполнительном производстве по выполнению определения суда об обеспечении гражданского иска. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 284–292.
466. Щербак С. В. Контрактуализация исполнительного процесса и ее влияние на процессуальные возможности адвоката. *Цивилистическая процессуальная мысль*: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 304–312.
467. Верба-Сидор О. Б. Правовая помощь адвоката в процессе исполнения судебных решений по гражданским делам. *Цивилистическая процессу-*

альная мысль: междунар. сб. науч. ст. / редкол.: В. В. Комаров и др. Киев: Алерта, 2015. Вып. 4: Адвокатура. С. 255–262.

468. Єфіменко М. Ю. Функції адвоката в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. № 4 Т. 1 С. 121–124.
469. Юридична деонтологія: навчальний посібник / І. Г. Багатирьов, П. В. Макушев, В. М. Торяник. Х.: Харків юридичний, 2009. 212 с.
470. Легких К. В. Роль адвоката в забезпеченні особистих прав та інтересів людини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 11. С. 20–22.
471. Таційй Л. В. Функції адвоката в цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. Харків. 2004. Вип. 67. С. 178–182.
472. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Закон України: Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. Дата оновлення: 05.01.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1403-19/page (дата звернення: 30.07.2018).
473. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації громадянами права на справедливий суд № 10456 від 15.07.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66217 (дата звернення: 23.10.2019).
474. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) № 1013 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення: 23.10.2019).
475. Аргунов А. В. Новая школа доказательств в странах общего права. Вестник гражданского процесса. 2019. № 1. С. 305–342. URL: http://civpro.org/ru/archive/115/2775/?sphrase_id=2692 (дата звернення: 23.10.2019).
476. Валеев Д. Х. Извещения и вызовы в исполнительном производстве. Вестник гражданского процесса. № 1. 2011. С. 153-169. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=19419021 (дата звернення: 23.10.2019).
477. Юдин А. В. «Улики поведения» в гражданском и арбитражном процессе (к вопросу о доказательственном значении фактов процессуального поведения лиц, участвующих в деле). Вестник гражданского процесса. 2016. № 4. С. 12–32. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=26492593 (дата звернення: 23.10.2019).
478. Рішення ЄСПЛ у справі «Молдавська проти України» (14 травня 2019). URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/06/moldavska-proty-ukraini-tekst-rishennia-espl-ukrainskou.pdf (дата звернення: 23.10.2019).

479. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592 Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06 (дата звернення: 23.10.2019).
480. Мейер Д. И. Избранные труды: В 2 т. / Вступит. слово д-ра юрид. наук, проф. П. В. Крашенинникова. Т. 2. Москва: Статут, 2019. 304 с.
481. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція) (2019). Затверджено рішенням Ради адвокатів України від 14 лютого 2019 URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2019-02-14-poryadki-20_5ca35aef7a1b9.pdf (дата звернення: 30.09.2019).
482. Барбашин С. Підвищення кваліфікації: чи потрібне воно адвокату? URL: https://unba.org.ua/publications/4588-pidvishennya-kvalifikacii-chi-potribne-vono-advokatu.html (дата звернення: 23.10.2019).
483. Барбашин С. Професійна правнича допомога: чи потрібен адвокат? URL: https://unba.org.ua/publications/4646-profesijna-pravnicha-dopomoga-chi-potriben-advokat.html (дата звернення: 23.10.2019).
484. Депутат Ватрас предлагает лицензировать лиц, которые не являются адвокатами, но выступают в судах. URL: https://pravo.ua/deputat-vatras-predlagaet-licenzirovat-neadvokatov-vystupajushhih-v-sudah/?fbclid=IwAR3T55qsn2bgYhFwNWj5Twd8k6m54PRGpDKlveVoyyyf_-34Pkul9nS9XKI (дата звернення: 23.10.2019).
485. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо удосконалення норм чинного законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність) № 1137 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66427 (дата звернення: 24.10.2019).
486. Стратегія розвитку Національної асоціації адвокатів України до 2020 року. С. 7. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/strategiya-rozvitku-naau-do-2020-roku.pdf (дата звернення: 25.10.2019).

Наукове видання

Шпак Максим Володимирович

ПРОФЕСІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО АДВОКАТА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Монографія

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *О. А. Федосєєвої*

Підписано до друку 28.02.2020.
Формат 60×84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13,02. Обл.-вид. арк. 12,1. Вид. № 2435.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено в друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80